

ΠΥΚΙΝΟΣ ΔΟΜΟΣ ΚΑΙ ΠΑΝΑΘΗΝΑΪΚΟΣ ΠΕΠΛΟΣ *

Ο ΠΥΚΙΝΟΣ ΔΟΜΟΣ ΤΟΥ ΕΡΕΧΘΕΩΣ

Αί ἀρχαιότεραι διασωθεῖσαι μαρτυρίαι περὶ τῆς ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως λατρείας εἶναι οἱ στίχοι τῆς Ὀδυσσεΐας ¹ καὶ τῆς Ἰλιάδος ², ἀναφέρονται δὲ οὗτοι εἰς κοινὸν ἱερὸν τοῦ Ἐρεχθέως καὶ τῆς Ἀθηνᾶς. Τὸ ἱερὸν τοῦτο εἶναι ὁ πυκινὸς δόμος τοῦ Ἐρεχθέως κατ' ἀρχὴν καὶ ὁ πίων νηὸς ἀργότερον.

Σχετικῶς πρὸς τοὺς στίχους τούτους, τῆς Ὀδυσσεΐας ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς Ἰλιάδος ἀφ' ἑτέρου, ὁ ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ ³ παρατηρεῖ: «Ἰσως δὲν εἶναι ἐντελῶς τυχαῖον...ὅτι ὁ ποιητὴς διὰ τὴν χαρακτηριστὴν τὸ οἰκοδόμημα τῆς κοινῆς ταύτης λατρείας ἀναγόμενον μὲν τοῦτο εἰς τὸν Ἐρεχθέα (η 81) καλεῖ δόμον, ἀναγόμενον ὅμως εἰς τὴν Ἀθηνᾶν καλεῖ νηὸν (Β 549). Ἡ οὕτω διδομένη ἐρμηνεῖα εἰς τοὺς στίχους τῆς Ὀδυσσεΐας εἶναι ἀντίθετος πρὸς τὴν συνήθη· δέχονται πάντες σχεδόν, ὅτι ἐνταῦθα ἡ Ἀθηνᾶ εἰσέρχεται ὡς φιλοξενουμένη τοῦ τότε βασιλεύοντος τῶν Ἀθηνῶν εἰς τὸ ἀνάκτορον τούτου. Ὁ Μ. Ρ. Νίλσον, ὅστις, ὡς γνωστόν, θεωρεῖ τὴν Ἀθηνᾶν ὡς ἔχουσαν τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἐκ τῆς ὑπὸ τοῦ βασιλέως ἐν τῷ μεγάρῳ αὐτοῦ τελουμένης οἰκιακῆς λατρείας κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους, πιστεύει ὅτι ἐνταῦθα ὁ Ἐρεχθεὺς ἀντιπροσωπεύει τὸν μυκηναϊκὸν βασιλέα τῶν Ἀθηνῶν, ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ ὀποίου κατοικεῖ ἡ θεά, καὶ διακρίνει οὕτω δύο παραδόσεις, τὴν μὲν τῆς Ὀδυσσεΐας γεννηθεῖσαν ἐκ τῆς προϊστορικῆς ταύτης ἀντιλήψεως, τὴν δ' ἑτέραν τῆς Ἰλιάδος ἀντιπροσωπεύουσαν τὴν νεωτέραν ἀθηναϊκὴν πίστιν, καθ' ἣν ἡ Ἀθηνᾶ ἴδρυσεν ἐν τῷ ναῷ αὐτῆς τὴν λατρείαν τοῦ Ἐρεχθέως». Παρατηρεῖ ἐξ ἄλλου περαιτέρω ὁ ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ ⁴, ὅτι, καὶ ἂν ἀκόμη δεχθῶμεν

* Βαθυτάτην εὐγνωμοσύνην ἐκφράζω καὶ ἐντεῦθεν εἰς τὸν καθηγητὴν κ. Σπυρίδωνα Μαρινᾶτον διὰ τὸ στοργικὸν ἐνδιαφέρον του ὑπὲρ τῆς μελέτης ταύτης, καθὼς καὶ διὰ τὰς πολυτιμότητας αὐτοῦ ὑποδείξεις. Διὰ τὴν ἄδειαν δημοσιεύσεως τῆς παρουσίας ἐργασίας ὡς καὶ τὴν στοργικὴν [παρακολούθησιν αὐτῆς ὄλως ἰδιαιτέρως εὐχαριστῶ τὸν καθηγητὴν κ. Ἀναστάσιον Ὁρλάνδον, Γενικὸν Γραμματέα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας. Βαθυτάτην εὐγνωμοσύνην αἰσθάνομαι καὶ πρὸς τὸν καθηγητὴν κ. Νικόλαον Κοντολέοντα διὰ τὸ ἀδιάλειπτον ἐνδιαφέρον του καὶ τὴν ἐποπτείαν τῆς δημοσιεύσεως, ὡς καὶ τὴν ἐν πολλοῖς ἀσκηθεῖσαν κριτικὴν αὐτοῦ. Θεσμὰς εὐχαριστίας ἐκφράζω ἐξ ἄλλου εἰς τὸν ἔφορον κ. Νικόλαον Πλάτωνα διὰ τὴν ἄδειαν δημοσιεύσεως μέρους τοῦ ρυτοῦ τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Κάτω Ζάκρου (εἰκ. 9) καὶ τινὰς ὑποδείξεις αὐτοῦ, ὡσαύτως δὲ εἰς τὴν Ἀρτεμισίαν Γιαννουλάτου διὰ τὴν ἀδιάπτωτον παρακολούθησιν καὶ τὴν ἐνδε-

λεχῆ διόρθωσιν τῶν τυπογραφικῶν δοκιμίων.

1 η 80-1: *ἔμετο* (ἢ Ἀθηνᾶ) δ' ἐς *Μαραθῶνα* καὶ *εὐρυάγνιον* Ἀθήνην,

δῶνε δ' Ἐρεχθῆος πυκινὸν δόμον.

2 Β 547 κ. ἐ. *Ἐρεχθῆος* μεγαλήτορος, ὃν ποί' Ἀθήνη *θρέψε* Διὸς θυγάτηρ, τέκε δὲ *ζείδωρος*

[ἄρουρα

Κὰδ δ' ἐν Ἀθήνης εἶσεν, *ἐφ' ἐνὶ πίωνι νηῷ*

ἔνθα δέ μιν ταύροισι καὶ ἀργείοις ἰλάονται.

κοῦροι Ἀθηναίων περιτελλομένων ἐναντιῶν.

3 Τὸ Ἐρέχθειον ὡς οἰκοδόμημα χθονίας λατρείας, 3-4. Ὁ ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ παρατηρεῖ ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὅτι οἱ στίχοι οὗτοι, καίτοι ὀβελίζονται ἢ θεωροῦνται παρεμβλημα τῶν Πεισιστρατειῶν χρόνων, ἀποτελοῦσι τὰς ἀρχαιοτέρας σφραγισμένας πηγὰς περὶ τῆς ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως λατρείας.

4 Αὐτόθι 4.

ὡς ὀρθὴν τὴν συνήθως διδομένην ταύτην ἐρμηνείαν τῶν στίχων τῆς Ὀδυσσεΐας, πρέπει ἀκολούθως νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν περιπλανήσεων τοῦ Ὀδυσσεύος βασιλεὺς τῶν Ἀθηναίων ἦτο ὁ Ἐρεχθεύς, τοιαύτη δὲ ἐκδοχὴ ἀποκλείεται ἐξ αὐτοῦ τούτου τοῦ χωρίου τῆς Ἰλιάδος. «Οὐδείς τῶν ἀρχαίων ἐκδοτῶν τοῦ Ὀμήρου», λέγει περαιτέρω ὁ ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ¹, «θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ δεχθῆ ἓν τῇ τελικῇ μορφῇ τοῦ κειμένου δύο οὕτω διαφόρους ἀντιλήψεις περὶ τοῦ Ἐρεχθέως. Ἡ ἔννοια τῆς χρονικῆς διαδοχῆς τῶν προσώπων καὶ τῶν γεγονότων ἀποτελεῖ κυριώτατον χαρακτῆρα τῆς ὀμηρικῆς διηγήσεως» καὶ «θὰ ἦτο ἀπολύτως ἀπαράδεκτος καὶ διὰ τοὺς ἀρχαίους ἐκδότας ἀλλὰ καὶ διὰ τοὺς παλαιούς ἀκροατὰς τοῦ Ὀμήρου ὁ συγχρονισμὸς τοῦ γιγνενοῦς Ἐρεχθέως πρὸς τὸν Ὀδυσσεά καὶ τὸν Μενεσθέα. εἶναι ὀρθότερον οἱ στίχοι τῆς Ἰλιάδος νὰ ἐρμηνεύσῃ καὶ τοὺς τῆς Ὀδυσσεΐας. Καὶ ἐὰν ἀκόμη ὑποθέσωμεν, ὅτι ὁ πυκινὸς δόμος εἶναι ἐπιβίωσις τοῦ μυκηναϊκοῦ μεγάρου, ἀλλ' ὅμως διὰ τὸν Ὀμηρον ὁ Ἐρεχθεύς εἶναι ἱερὸν πρόσωπον, ἢ δὲ Ἀθηναῖα εἰσέρχεται εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ διότι ἢ ἰδία ἀνέθρεψε τὸ τέκνον τοῦτο τῆς Γῆς καὶ τὸ ἐγκατέστησεν ἐντὸς τοῦ ἰδίου αὐτῆς ναοῦ. Σύγχρονον τοῦ Μενεσθέως εἶναι ἀδύνατον ὁπωσδήποτε ὅτι ἐφαντάσθησαν τὸν Ἐρεχθέα. Ἐὰν λοιπὸν ἢ Ἀθηναῖα εἰσέρχεται ἐντὸς τοῦ δόμου τοῦ Ἐρεχθέως, καθ' ὃν χρόνον οὗτος ἔχει ἀπὸ πολλοῦ παύσει νὰ ζῆ, εἶναι ἀδύνατον ὁ Ἐρεχθεύς οὗτος νὰ μὴ ἀποτελεῖ ἱερὸν πρόσωπον διὰ τὸν ποιητὴν τοῦ ἢ τῆς Ὀδυσσεΐας, ὅπως καὶ διὰ τὸν ποιητὴν τοῦ Νηῶν Καταλόγου. Ἐκτὸς τούτου ἢ ἀντίληψις ὅτι θεὸς τις εἰσέρχεται εἰς τὸν οἶκον θνητοῦ βασιλέως, ὡς εἰς ἴδιον κατάλυμα, ἵνα ἀναπαυθῆ, δυσκόλως εὐρίσκει παράλληλα ἐντὸς τοῦ ὀμηρικοῦ κόσμου· ὅπου ὀμηρικοὶ θεοὶ εἰσέρχονται εἰς τοὺς οἴκους θνητῶν, τοῦτο γίνεται διὰ μίαν στιγμὴν, δι' ὠρισμένον λόγον, πρόκειται περὶ *ἐπιφανείας*, τὴν ὁποίαν δὲν ἔχομεν ἐν ἢ 81. Ἡ Ἀθηναῖα δὲνε Ἐρεχθῆος πυκινὸν δόμον, διότι οὗτος ἦτο καὶ ἴδιος αὐτῆς ναός, ὡς μανθάνομεν ἐκ τῶν στίχων Β 547 κ.έ.»:

Οἱ στίχοι οὗτοι τῆς Ἰλιάδος, ἐν οἷς ἀναφέρεται ὁ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως *πίων νηὸς* τῆς θεᾶς, θεωροῦνται ἤδη ἀπὸ τῆς ἀρχαίας ἐποχῆς παρέμβλημα τῶν Πεισιστρατειῶν χρόνων. Ὁ *ἀρχαῖος ναός*² ἐπομένως, ὁ ναὸς δηλαδή, ὅστις ἰδρῦθη κατὰ τὸν 6^{ον} π.Χ. αἰῶνα περὶ τὴν μέχρι τότε ὑπαίθριον ἐσχάραν—ταυτιζομένην πρὸς τὸν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τάφον τοῦ Ἐρεχθέως—, στεγάσας τότε καὶ τὸ μικρῶν, ὡς φαίνεται, διαστάσεων ξόانون τῆς Ἀθηναῖας, εἶναι δυνατὸν νὰ ταυτισθῆ πρὸς τὸν *πίωνα νηὸν* τῆς παραδόσεως τῶν στίχων τούτων τῆς Ἰλιάδος, οὗτος δὲ ἐκλήθη οὕτω πιθανῶς λόγω τῶν πλουσιῶν ἀναθημάτων αὐτοῦ. Ὁ αὐτὸς ναὸς ἐξ ἄλλου εἶναι δυνατὸν νὰ ταυτισθῆ καὶ πρὸς τὸν *νηὸν τοῦ γιγνενοῦς Ἐρεχθέως*, ὃν μνημονεύει ὁ ΗΡΟΔΟΤΟΣ³.

1 Τὸ Ἐρέχθειον, ἔ.ἀ. 4-5.

2 Συμφώνως πρὸς τὰ πορίσματα μελέτης ἀρχαιολογικῆς (ΑΕ 1961, 64 κ.έ.), ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ὑπῆρχεν ἓν καὶ μόνον ξόانون τῆς πολιούχου θεᾶς Ἀθηναῖας, ἐστεγάζετο δὲ τοῦτο μέχρι μὲν τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς—καθ' ὃν χρόνον δηλαδή ἐπὶ τοῦ μυκηναϊκοῦ πύργου ὑπῆρχε τὸ ὑπαίθριον ἱερὸν τῆς ἐσχάρας—ἐντὸς τοῦ ὑπὸ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ πύργου ἱεροῦ, κατὰ τὴν ἀρχαϊκὴν δὲ ἐποχὴν ἐντὸς τοῦ περὶ τὴν ἐσχάραν κτισθέντος μικροῦ πωρίνου ἀρχαϊκοῦ ναοῦ (ἀρχαϊκὸς ἀρ-

χαῖος ναός) καὶ τέλος κατὰ τὴν κλασσικὴν καὶ τὴν μετακλασσικὴν ἐποχὴν ἐντὸς τοῦ ἐπὶ τοῦ πύργου καὶ ἐπὶ τοῦ πωρίνου τούτου ναοῦ κτισθέντος μαρμαρίνου κλασσικοῦ ναοῦ (κλασσικὸς ἀρχαῖος ναός), τὸ δὲ Ἐρέχθειον ἀπετέλει τότε ἐπίσημον τελεστήριον τῆς λατρείας τῆς πολιούχου θεᾶς, τοῦ πολιούχου ἥρωος—γενάρχου καὶ τινῶν ἄλλων χθονίων ἐπίσης μορφῶν τῆς πόλεως.

3 ΗΡΟΔ. VIII 55: Ἔστι ἐν τῇ ἀκροπόλει ταύτῃ Ἐρεχθέος τοῦ γιγνενοῦς λεγομένου εἶναι νηὸς...

Ἀρχαῖος ναός, πίων νηός, νηός τοῦ γηγενέος Ἐρεχθῆος, εἶναι οὕτω εἰς καὶ ὁ αὐτὸς ναός, ὁ τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων.

Πρὸ τῆς ἰδρύσεως ὅμως τοῦ ἀρχαϊκοῦ τούτου ναοῦ, ὅστις ἐστέγασεν, ὡς ἐλέχθη, τὴν ἐσχάραν τοῦ ἥρωος γενάρχου καὶ τὸ ξόανον τῆς πολιούχου θεῆς μητρὸς αὐτοῦ—ἦτοι καθ' ὃν χρόνον ἢ ἐσχάρα αὕτη ἀπετέλει ὑπαίθριον ἱερὸν—, τὸ ξόανον τοῦτο τῆς θεᾶς ἔπρεπε νὰ εὑρίσκεται ἐντὸς προγενεστέρου τινός, γεωμετρικοῦ, ἱεροῦ αὐτοῦ. Τὸ ἱερὸν τοῦτο εἶναι ὁ πυκινὸς δόμος τοῦ Ἐρεχθέως, τὸ ἱερὸν δηλαδὴ τῆς παραδόσεως τῶν στίχων τῆς Ὀδυσσεΐας, ὅπερ πρὸ πολλοῦ ἤδη ἔχει συναφθῆ πρὸς τὸν πρῶτον ἱερὸν χώρον λατρείας τῆς Ἀθηνᾶς. Τὸ ἱερὸν τοῦτο ἀντιθέτως πρὸς τὴν κρατοῦσαν ἀντίληψιν καὶ συμφώνως πρὸς τὴν γνώμην τοῦ ΚΟΝΤΟΛΕΟΝΤΟΣ (βλ. ἀνωτέρω), δὲν πρέπει νὰ ταυτίζεται πρὸς τὸ μυκηναϊκὸν ἀνάκτορον τῆς Ἀκροπόλεως, διότι ὁ Ἐρεχθεὺς δὲν εἶναι ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ βασιλεὺς τῶν Ἀθηνῶν ἀλλ' ὁ γηγενὴς ἥρωος Ἐριχθόνιος—Ἐρεχθεὺς, ὁ θετὸς δηλαδὴ υἱὸς τῆς Ἀθηνᾶς καὶ ὁ μυθικὸς γενάρχης τῶν Ἀθηναίων, ἢ δευτέρα—ἢ μετὰ τὴν Ἀθηνᾶν—σημαντικὴ μορφή λατρείας τῆς πόλεως, θεότης ἀρχικῶς ἐκπεσοῦσα εἰς ἥρωα¹. Διακρίνεται δὲ σαφῶς ὁ Ἐρεχθεὺς οὗτος ἀπὸ τοῦ βασιλέως Ἐρεχθέως, ὅστις ὑπῆρξεν ἱστορικὴ φυσιογνωμία τῆς πόλεως, δρᾶσασα κατὰ τὸν 13^{ον} π. Χ. αἰῶνα, κυρίως κατὰ τὸν Ἀθηναϊο-θηρακικὸν πόλεμον².

Δὲν εἶναι δυνατὸν συνεπῶς ὁ πυκινὸς δόμος τοῦ Ἐρεχθέως τῆς παραδόσεως τῶν στίχων τῆς Ὀδυσσεΐας νὰ εἶναι τὸ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως μυκηναϊκὸν ἀνάκτορον τοῦ βασιλέως τῶν Ἀθηνῶν, ἀλλ' εἶναι μᾶλλον, καθ' ἃ πιστεύομεν, τὸ τέμενος αὐτοῦ, καὶ δὴ παρὰ τὴν εἴσοδον τῆς Ἀκροπόλεως (εἰκ. 1), ἔνθα ἐλατρεύετο κατὰ τοὺς πρωίμους χρόνους (ὡς τεθαμμένως) ὁ πολιούχος ἥρωος γενάρχης, μετ' αὐτοῦ δὲ ἐλατρεύετο καὶ τὸ ξόανον τῆς θεῆς μητρὸς αὐτοῦ πολιούχου θεᾶς Ἀθηνᾶς. Τὸ τέμενος τοῦτο, συνιστάμενον ἐκ τοῦ μυκηναϊκοῦ πύργου, ὅστις λόγῳ τῆς συμπαγοῦς κυκλωπέου κατασκευῆς αὐτοῦ εὐχερῶς ἦτο δυνατὸν νὰ κληθῆ πυκινός, ἔφερε α) κατὰ μὲν τὴν δυτικὴν πλευρὰν ἱερὸν (εἰκ. 2) καὶ ἐκεῖ ἐστεγάζετο, ὡς φαίνεται, κατὰ τοὺς πρωίμους ἱστορικοὺς χρόνους—εἰς οὓς καὶ ἀναφέρονται οἱ στίχοι οὗτοι τῆς Ὀδυσσεΐας—τὸ μικρὸν διαστάσεων ξόανον τῆς πολιούχου θεᾶς Ἀθηνᾶς, ὅπερ κατὰ μίαν παράδοσιν εἶχεν ἀφιερωθῆ εἰς αὐτὴν ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου γενάρχου, υἱοῦ αὐτῆς, β) ἐπ' αὐτοῦ δὲ ἐσχάραν³ (εἰκ. 4), ἐφ' ἧς ἐτελεῖτο τότε ἡ χθονία λατρεία τοῦ γενάρχου τούτου. Ἀπετέλει συνεπῶς ὁ πυκινὸς δόμος τοῦ Ἐρεχθέως τὸ ἱερὸν τέμενος τοῦ Ἀθηναίου τούτου γενάρχου, ἢ δὲ παράδοσις τῶν στίχων τῆς Ὀδυσσεΐας δυνατὸν νὰ προέρχεται ἐκ τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων, ὡς πιστεύει ὁ NILSSON, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν μεταμυκηναϊκῶν ἢ τῶν πρώτων ἱστορικῶν χρόνων, ὡς ἀφίνει νὰ νοηθῆ ὁ ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ. Τὸ τέμενος τοῦτο τοῦ γηγενοῦς Ἐρεχθέως ἐνεφανίζετο καὶ ὡς ὁ τύμ-

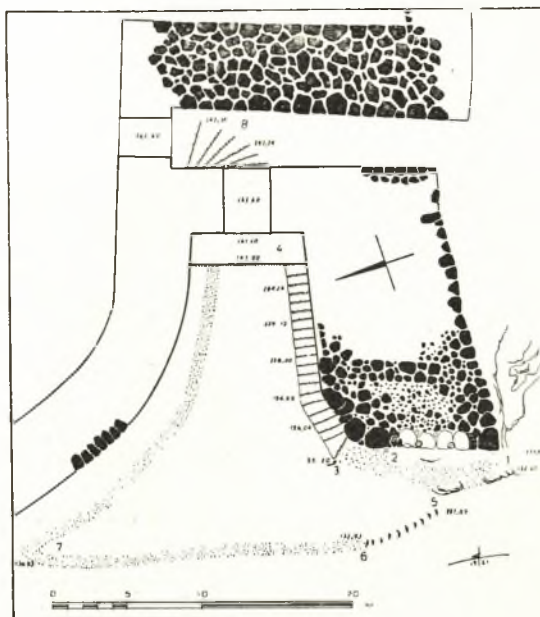
¹ ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ, ἔ.ἀ 26.

² Περὶ τοῦ βασιλέως Ἐρεχθέως καὶ τοῦ Ἀθηναϊο-θηρακικοῦ πολέμου: ΑΕ 1961, 86 κ.έ.

³ Ἡ ἐσχάρα αὕτη συνδέεται λειτουργικῶς πρὸς τοὺς μετ' ἐσωτερικῆς κοιλότητος βωμούς, τοὺς δεχομένους

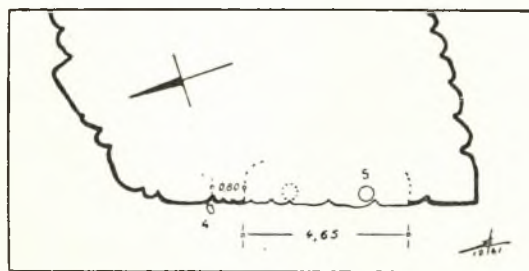
χθονίας φύσεως προσφορᾶς. (Περὶ αὐτῶν βλ. YAVIS, Greek Altars, 70 κ.έξ. Βλ. καὶ καθηγ. ΟΡΑΝΔΟΝ, Τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας κατὰ τὸ 1963, εἰκ. 149.)

βος αὐτοῦ, ἔχων: α) ἐπ' αὐτοῦ μὲν ἐσχάραν, λίαν ἐνωρὶς ταυτισθεῖσαν πρὸς τὸ σημεῖον ἐπικοινωνίας μετὰ τοῦ τάφου αὐτοῦ, χρησιμεύουσαν πρὸς ὑποδοχὴν τῶν διαφόρων δι' αὐτὸν προοριζομένων χθονίων προσφορῶν, καὶ β) ὑπὸ τὴν μίαν, τὴν δυτικὴν, πλευρὰν αὐτοῦ ἱερὸν, χρησιμεῦον πρὸς στέγασιν τοῦ ξοάνου τῆς πολιοῦχου θεᾶς Ἀθηνᾶς, θετῆς μητρὸς αὐτοῦ.

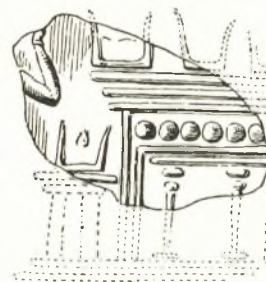

Εἰκ. 1. Ὁ μυκηναϊκὸς πύργος τῆς Ἀκροπόλεως.
Σχέδιον Σ. Ἰακωβίδου.

Τὸ ἱερὸν τοῦτο, συμφώνως πρὸς τὰ πορίσματα τῆς ἐρεῦνης τοῦ ΜΠΑΛΑΝΟΥ¹ εἶχε μῆκος 5 μ. περίπου, ἀπροσδιόριστον ὄμως, λόγω ἐσωτερικῶν καταπτώσεων, βάθος. Ἡ εἴσοδος αὐτοῦ ἦτο ἐσφραγισμένη διὰ «ξηρολιθιάς», ἧς ἡ πρόσοψις εἰσεῖχε

Εἰκ. 2. Μυκηναϊκὸν ἱερὸν παρὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ μυκηναϊκοῦ πύργου τῆς Ἀκροπόλεως.
Σχέδιον Σ. Ἰακωβίδου.

Εἰκ. 3. Ἱερὸν ἐπὶ «σημάντρου» (πηλίνου σφραγίσματος) ἐκ Κνωσοῦ.

κατὰ 0.15-0.20 μ. τῆς προσόψεως τοῦ μυκηναϊκοῦ πύργου, μεταξὺ δὲ τῶν λίθων αὐτῆς εὐρέθῃ ἐντειχισμένη παρὶνὴ στήλη, ἐξικνουμένη μέχρι τῆς ὀροφῆς. Ἡ στήλη αὕτη ἐτοποθετήθη ἐκεῖ, καθ' ἃ πιστεύεται, ὅταν ἐκτίσθη ἡ «ξηρολιθιά» κατὰ τὴν

¹ Ν. ΜΠΑΛΑΝΟΣ, Ἡ νέα ἀναστήλωσις τοῦ ναοῦ Σ. ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ, Ἡ μυκηναϊκὴ ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν, τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης ἐν ΑΕ 1937, 790 κ.έ. καὶ 109 κ.έ.

κατασκευὴν τοῦ κλασσικοῦ περιβλήματος τοῦ πύργου (εἰκ. 5), ἀντικαταστήσασα παλαιότερον κιονίσκον ἢ πεσσίσκον στρογγύλον, καθὼς μαρτυρεῖ κυκλικὸν λάξευμα τοῦ βράχου εὐρεθὲν ὑπ' αὐτήν. Δὲν ἀποκλείεται ὁ παλαιότερος οὗτος κιονίσκος νὰ ἦτο ξύλινος, ἀποτεφρωθεὶς κατὰ τὰ Μηδικά. Αἱ διαστάσεις τῆς στήλης ἦσαν: μέτωπον 0.60 μ., βάθος 0.35 μ., ὕψος 1.25 μ. Ἡ διάμετρος τοῦ ὑπὸ τὴν στήλην κυκλικοῦ λαξεύματος, ἐφ' οὗ ἠδράζετο τὸ προγενέστερον στηρίγμα τοῦ ἱεροῦ, δὲν παρέχεται ὑπὸ τοῦ ΜΠΑΛΑΝΟΥ, ὑπολογίζεται ὁμῶς ὑπὸ τοῦ ΙΑΚΩΒΙΔΟΥ¹ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν δημοσιευομένων εἰκόνων 20 καὶ 21 τοῦ ΜΠΑΛΑΝΟΥ καὶ κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὰ 0.60 μ. πλάτους τοῦ μετώπου τῆς στήλης εἰς 0.45-0.47 μ. περίπου. Ὡς πρὸς τὴν ἀκριβῆ θέσιν τοῦ

Εἰκ. 4. Ἐσχάρα ἐπὶ τοῦ μυκηναϊκοῦ πύργου τῆς Ἀκροπόλεως.

ἱεροῦ τούτου ἀφ' ἑνὸς ἐντὸς τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ πύργου καὶ ἀφ' ἑτέρου τοῦ στηρίγματος αὐτοῦ ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ τούτου, ὁ ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ ὑπολογίζει, ὅτι τὸ ἱερὸν τοῦτο ἤρχιζε «πρὸς Ν. μὲν ἀπὸ τοῦ σημείου κατὰ 0.90 μ. νοτιώτερον τῆς στήλης, πρὸς Β. δὲ ἀπὸ σημείου ὅχι ὀλιγώτερον τῶν 0.80 μ. πρὸς Ν. τοῦ λαξεύματος 4» (εἰκ. 2).

Ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ τούτου, ὑπὸ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ μυκηναϊκοῦ πύργου, ἐντὸς τοῦ πυκινῶν τεμένους δηλαδὴ τοῦ μυθικοῦ γενάρχου, εὐρίσκετο, φαίνεται, κατὰ τοὺς ὑστάτους μυκηναϊκοὺς καὶ τοὺς γεωμετρικοὺς χρόνους τὸ ξόανον τῆς πολιούχου Ἀθηνᾶς, θετῆς μητρὸς τοῦ γενάρχου τούτου. Ἦτο δέ, ὡς ἐπανειλημμένως ἐλέχθη, τὸ ξόανον τοῦτο μικρῶν διαστάσεων, οἷα ἦσαν ἄλλωστε, ὡς φαίνεται, καὶ ἐκ διαφόρων ἀρχαίων παραστάσεων, τὰ πλεῖστα τῶν ἀρχαίων ξοάνων² (κατωτ. σ. 186 εἰκ. 18 α-β), φερόμενα ἐνίοτε καὶ διὰ τῶν χειρῶν, τοποθετημένον δὲ πιθανῶς ἐπὶ μικρᾶς, κινητῆς, ἐκ ξύλου ἢ καὶ ἐκ πολυτίμου ὕλης ἴσως, βάσεως. Τὸ λαξευτὸν τοῦτο, οὕτως εἶπεῖν,

¹ Ἐ.ἀ. 109 κ.έ.

² Βλ. ΑΕ 1961, 74, σημ. 3.

ιερόν στέγαστρον τοῦ ξοάνου τούτου ὑπὸ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ πύργου, δεσπόζοντος τῆς Ἀκροπόλεως τῶν πρώτων ἱστορικῶν χρόνων καὶ τοῦ περὶ αὐτὴν τότε ἄστεως, εἶναι δυνατὸν νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὸ πρῶτον ἄδυτον τῆς πολιοῦχου θεᾶς.

Ἡ γνώμη αὕτη ἐνισχύεται σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ ἐκ τοῦ ὅλως ἰδιαιτέρου σεβασμοῦ, οὗ ἔτυχεν ὁ γῶρος οὗτος, καὶ τοῦτο διότι, πρὶν ἢ μετὰ τὰ Μηδικὰ σφραγισθῇ διὰ τῆς κλασικῆς ἐπενδύσεως, ἐφράχθη διὰ «ξηρολιθιάς» ἀφ' ἑνὸς καὶ ὑπεβαστάχθη διὰ λιθίνης στήλης ἀφ' ἑτέρου, εἰς ἀντικατάστασιν τοῦ ξυλίνου κίονος ἢ πεσσοῦ, δι' οὗ ἐστηρίζετο πρότερον¹. Εἰς τὸν γῶρον συνεπῶς τοῦτον εἰσέδυνεν ἡ Ἀθηναῖα κατὰ τὴν

Εἰκ. 5. Κλασικὸν περίβλημα τοῦ μυκηναϊκοῦ πύργου.

παράδοσιν τῶν στίχων τῆς Ὀδυσσεΐας (δῦνε), ὅσάκις ἐπανήρχετο εἰς τὴν πόλιν αὐτῆς, μόνη δὲ αὕτη πιθανῶς, ἐξ οὗ καὶ ὁ γῶρος οὗτος, ἦτο ἄδυτος, ἦτοι ἀπρόσιτος, εἰς τὸ κοινόν.

Σχετικῶς πρὸς τὴν ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ τούτου ὑπαρξιν τοῦ ξοάνου τῆς θεᾶς εἶναι δυνατὸν σήμερον νὰ διατυπωθῶσι δύο γνώμαι :

I: Ὁ πυκινὸς δόμος τοῦ Ἐρεχθῆος ἦτο ἡ διάδοχος κατάστασις πιθανῶς τῆς μυκηναϊκῆς ἀνακτορικῆς λατρείας. Συγκεκριμένως τὸ μὲν ὑπὸ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ πύργου ἱερόν ἦτο πιθανῶς ἡ διάδοχος κατάστασις τοῦ ἀνακτορικοῦ οἰκιακοῦ ἱεροῦ τῶν ὑστάτων μυκηναϊκῶν χρόνων, ὅπερ δυνατὸν νὰ φαντασθῶμεν ἀνάλογον πρὸς τὸ μικρόν (1 μ. × 1 μ.) ἱερόν τῶν διπλῶν πελέκεων τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ² κυρίως, ἔνθα ἐτελεῖτο ἡ λατρεία τῆς ἀνακτορικῆς θεότητος, ἢ πρὸς τὸ ἐσχάτως εὐρεθὲν ἱερόν τῆς Κέας³, ἢ δὲ ἐπὶ τοῦ πύργου ἐσχάρα ἦτο πιθανῶς ἡ διάδοχος κατάστασις τῆς

1 ΜΠΑΛΑΝΟΣ, ἔ.ά. 795 κ.έ.

2 J. D. PENDLEBURY, A Handbook to the Palace of Minos, πίν. 7, 2.

3 Βλ. Ἐφημερ. Καθημερινὴν 20, 21 καὶ 23 Ἰουλίου 1963, Ἐλευθερίαν 1 καὶ 8 Σεπτεμβρ. 1963, ὡς καὶ περιοδ. Εἰκόνες 23 Αὐγούστου 1963. Ἐνδείκνυται νὰ

παρατηρηθῇ, ὅτι τὰ ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ τούτου εὐρεθέντα ἀγάλματα εἶναι μὲν ὅπωςδήποτε λατρευτικῆς φύσεως, οὐδὲν τούτων ὅμως εἶναι δυνατὸν νὰ ταυτισθῇ πρὸς ξοάνον, ἦτοι πρὸς λατρευτικὴν ἐνσωμάτωσιν τοῦ θεοῦ, ἀπαιτοῦσαν τὴν ὑπαρξιν ἀδύτου (βλ. κατωτέρω).

ἀνακτορικῆς μυκηναϊκῆς ὑπαιθρίου ἐσχάρας, ἦν δυνατὸν νὰ φαντασθῶμεν ἀνάλογον εἴτε πρὸς τὴν ἐσχάραν τῆς αὐλῆς τοῦ ἀνακτόρου τῆς Τίρυνθος¹ (εἰκ. 6), ἔνθα ἐτελεῖτο πιθανῶς ἡ λατρεία τοῦ χθονίου τοπικοῦ δαίμονος εὐετηρίας, εἴτε πρὸς τὸν ὑπαιθριον βωμὸν ἢ θριγκὸν λίθων ὠρισμένων σφραγιδολίθων², ἔνθα ἐπίσης ἐτελεῖτο ἡ λατρεία τῆς μορφῆς ταύτης. Ἀξίζει μάλιστα νὰ σημειωθῇ ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὅτι ὁ ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ³ ἔχει εὔρει, ὅτι ἡ μυκηναϊκὴ Ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν παρουσιάζει πολλὰ κοινὰ σημεῖα πρὸς τὴν μυκηναϊκὴν ἀκρόπολιν τῆς Τίρυνθος. Ἡ γνώμη αὕτη, καθ' ἣν τὸ μεταμυκηναϊκὸν τέμενος τοῦ πύργου, ἦτοι τὰ δύο πρῶιμα ἱερὰ αὐτοῦ, ἡ ὑπαιθριος ἐσχάρα καὶ τὸ λαξευτὸν ἱερόν, συνιστῶσι τὸ πρῶτον τέμενος τῆς πολιούχου θεᾶς καὶ τοῦ πολιούχου ἥρωος υἱοῦ αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ τὴν διάδοχον

Εἰκ. 6. Ἐσχάρα ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως τῆς Τίρυνθος.

ἐξ ἄλλου κατάστασιν τῆς μυκηναϊκῆς ἀνακτορικῆς λατρείας, οἰκιακῆς ἀφ' ἑνὸς καὶ ὑπαιθρίου ἀφ' ἑτέρου, συνεπάγεται ἐνίας παρατηρήσεις καὶ τινα συμπεράσματα.

Τὸ μυκηναϊκὸν ἀνάκτορον τῆς Ἀκροπόλεως ἔπαυσε, φαίνεται, νὰ ἀποτελῇ ἔδραν ἀσκήσεως τῆς λατρείας, ὅπως ἀκριβῶς ἔπαυσε νὰ ἀποτελῇ καὶ ἔδραν ἀσκήσεως τῆς ἐξουσίας, πρὸς τὸ τέλος τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς. Ἡ μετατόπισις τῆς ἔδρας λατρείας ἐκ τοῦ συμπλέγματος τοῦ ἀνακτόρου εἰς ἄλλον γῶρον τῆς Ἀκροπόλεως, εἰς τὸν γῶρον τοῦ μυκηναϊκοῦ πύργου, δὲν φαίνεται νὰ προεκλήθη συνεπείᾳ ἐχθρικῆς τινος βιαίας καταστροφῆς. Κυρία αἰτία τῆς μεταφορᾶς ταύτης θὰ πρέπει νὰ ἦτο μᾶλλον ἡ συνεπείᾳ ἐρειπώσεως ἐγκατάλειψις αὐτοῦ. Ἡ εἰκαζομένη αὕτη ἐρείπωσις δυνατὸν νὰ ἦτο σύγχρονος τῆς ἐρειπώσεως, ἦν παρουσιάζει τὸ ἄνω μέρος τοῦ μυκηναϊκοῦ πύργου, αὕτη δὲ προηγῆθη ἀναμφιβόλως τῆς ἐπ' αὐτοῦ ἰδρύσεως τῆς ἐσχάρας. Ἡ ἰδρύσις αὕτη ἐξ ἄλλου εἶναι δυνατὸν νὰ τοποθετηθῇ εἰς τοὺς ὑπομυκηναϊκοὺς χρόνους, εἰς οὓς φαίνεται ἀνήκον τὸ σχῆμα ὠρισμένων τῶν εἰδωλίων τῆς ἐσχάρας, διότι, ὡς ἀνακοινοῖ ὁ ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ⁴, τὰ εἰδῶλια ταῦτα ἀνεγνωρίσθησαν ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ ὡς ὑπομυκηναϊκά. Λόγω τῆς συμπαγοῦς κυκλωπείου κατασκευῆς τοῦ πύργου ἡ ἐρείπωσις τοῦ ἄνω τμήματος αὐτοῦ, ἣτις συνέβη πιθανῶς κατὰ τοὺς πρὸ τῆς ὑπομυκηναϊκῆς ἐποχῆς χρόνους, δυνατὸν νὰ μὴ ἦτο ἀποτέλεσμα

¹ Tiryns I, 6, 31-44, III, 134 κ.έ., 215 εἰκ. 64-5. Ἑλλάς, 207 κάτω.
BOSSERT, Altkreta³, εἰκ. 6

³ Ἑ.ἀ. 228.

² ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ (καὶ ΗΙΡΜΕΡ), Κρήτη καὶ Μυκηναϊκὴ

⁴ Αὐτόθι 186, σημ. 361.

άπλης τινος χρονίας φθοράς. Δεν αποκλείεται επομένως συγχρόνως προς την καταστροφήν ταύτην τοῦ πύργου νὰ συνέβη καὶ καταστροφή τοῦ ἔγγυς αὐτοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, τότε δὲ νὰ συνέβη καὶ ἡ ἐρείπωσις τοῦ ἄνω μέρους τῆς Βορείου Κρήνης, ἡ εἰκαζομένη δὲ αὕτη καταστροφή τοῦ ἀνακτόρου τούτου καὶ τοῦ ὄλου συμπλέγματος ἴσως αὐτοῦ, λόγῳ τῆς ξυλοπλινθοδομίας αὐτοῦ, νὰ ἦτο κατὰ πολὺ σοβαρωτέρα τῆς τοῦ πύργου.

Τοιαύτη καταστροφή μαρτυρεῖται ἐξ ἄλλου ὑπὸ τῆς ἀρχαίας παραδόσεως: Κατὰ τὴν ἐπιδρομὴν καὶ τὸν πόλεμον τῶν Ἐλευσινίων καὶ τῶν συμμάχων αὐτῶν Θρακῶν (τελούντων ὑπὸ τὸν βασιλέα τούτων Εὐμόλπον, υἱὸν τοῦ Ποσειδῶνος) ἐναντίον τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τῶν Ἀθηναίων (τελούντων ὑπὸ τὸν βασιλέα αὐτῶν Ἐρεχθέα, ἀπόγονον τοῦ θεοῦ υἱοῦ τῆς Ἀθηναῆς Ἐριχθονίου - Ἐρεχθέως), ἐφονεύθη εἰς μονομαχίαν ὑπὸ τοῦ Ἐρεχθέως ὁ Εὐμόλπος, ἀκολούθως δὲ ὁ Ποσειδῶν, ἐκδικούμενος τὸν φόνον τούτου, ἐφόνευσε τὸν Ἐρεχθέα¹ ἢ παρεκάλεσε τὸν Δία ὅπως φονεύσῃ αὐτόν, ἐνῶ συγχρόνως κατέστρεψε καὶ τὴν οἰκίαν αὐτοῦ², τὸ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως δηλαδὴ μυκηναϊκὸν ἀνάκτορον αὐτοῦ. Ἡ τοιαύτη, ὑπὸ τῆς ἀρχαίας παραδόσεως, μαρτυρουμένη καταστροφή τοῦ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου τοῦ βασιλέως Ἐρεχθέως πιθανὸν νὰ ἦτο σύγχρονος τῆς ὁμοίας περίπου, ἦτοι διὰ κεραινοῦ, ὑπὸ τῆς ἀρχαίας παραδόσεως ἐπίσης μαρτυρουμένης, καταστροφῆς τοῦ ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως τῶν Θηβῶν μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου τοῦ βασιλέως Κάδμου. Αἱ βασιλείαι τῶν δύο τούτων μυθικῶν βασιλέων φαίνεται νὰ εἶναι σύγχρονοι, διότι σύγχρονοι εἶναι ἐξ ἄλλου καὶ αἱ βασιλείαι τῶν τρισεγγόνων αὐτῶν Θησέως καὶ Οἰδίποδος ἀντιστοίχως.

Ἐχει ἤδη διατυπωθῆ ἡ γνώμη³, ὅτι ὁ ἐρειπιὼν τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ἢ τμήματος ἀπλῶς αὐτοῦ, συμπεριλαμβανομένης ἴσως καὶ τῆς Βορείου Κρήνης, ἐθεωρήθη ἐκ τῶν ὑστέρων πιθανῶς ὡς τὸ χάσμα, ἐνθα ἐθανατώθη ὑπὸ τοῦ Ποσειδῶνος ὁ βασιλεὺς Ἐρεχθεύς, κατὰ συνδρομὴν δὲ διαφόρων παραγόντων ἴσως, ἦτοι: α) τῆς ἀναμνήσεως τοῦ μακροῦ πολέμου τῶν Ἀθηναίων ἐναντίον τῶν Θρακῶν, λαοῦ λατρεύοντος θεὸν τῆς θαλάσσης καὶ τῶν ἵππων, ἀλλὰ καὶ ἐνοσίγαιον· β) θεομηνίας ἐνσκηψάσης μετὰ τὸ πέρας τοῦ πολέμου τούτου καὶ τὴν ὑπὲρ τῶν Ἀθηναίων ἔκβασιν αὐτοῦ, ἐξ ἧς ἐπῆλθεν ἴσως μερικὴ ἢ ὀλικὴ κατάρρευσις τοῦ ἀνακτόρου τῆς Ἀκροπόλεως καὶ προεκλήθησαν πιθανῶς ἐξ αὐτῆς καὶ θύματα, ἅτινα ἐτάφησαν ὑπὸ τὰ ἐκ τῆς καταρρεύσεως ταύτης ἐρείπια· γ) τῆς ἀσκήσεως λατρείας ἡρωικῆς φύσεως, χθονίας δηλαδὴ, ἐπὶ τῶν ἐρειπιῶν τούτων κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους· καὶ δ) τῆς ὑφισταμένης τότε ἀντιλήψεως, ὅτι ἐμφανεῖς ρωγαὶ τοῦ ἐδάφους ἦτο δυνατόν νὰ εἶναι τάφοι ἡρώων⁴.

Ἐνδέχεται οὕτω ἡ δημιουργηθεῖσα κατάστασις ἐκ τῆς καταστροφῆς ταύτης τοῦ μυκηναϊκοῦ τούτου ἀνακτόρου, συνεπικουρούσης καὶ τῆς συνήθους ἐκ τοῦ χρόνου φθοράς, νὰ ἐπέβαλε τελικῶς τὴν μεταφορὰν τῆς ἔδρας τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας κατ'

1 Βλ. ΑΕ 1961, 86-7, σημ. 2, α-ιδ.

2 Αὐτόθι (σημ. 2, ιβ: ΑΠΟΛΛΟΔ. ΙΙΙ 15, 4): ...Ἐρεχθεὺς μὲν ἀνείλεν Εὐμόλπον, Ποσειδῶνος δὲ καὶ τὸν Ἐρε-

χθέα καὶ τὴν οἰκίαν αὐτοῦ καταλύσαντος,...

3 ΑΕ 1961, 86 κ.έ.

4 ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ ἔ. ἀ., 8 κ.έ.

ἀρχὰς καὶ τῆς λατρείας ἀργότερον ἐκ τοῦ ἀχρηστευθέντος πλέον συμπλέγματος τοῦ ἀνακτόρου τούτου. Ἡ μεταφορὰ τῆς ἐξουσίας πιθανὸν νὰ συνέβη ἐπὶ τῶν διαδόχων τοῦ βασιλέως Ἐρεχθέως. Ἐπὶ Αἰγέως ἔχει πάντως συντελεσθῆ αὕτη, ἢ δὲ νέα βασιλικὴ κατοικία εὐρίσκεται, συμφώνως πρὸς τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν, παρὰ τοὺς βορείους πρόποδας τῆς Ἀκροπόλεως¹, ἐντὸς τοῦ χώρου ἴσως τοῦ μετὰ ταῦτα Θησείου, ἑτέρα δὲ βασιλικὴ κατοικία, μεταγενεστέρα, τὸ Νηλεῖον, εὐρίσκεται, συμφώνως πρὸς

Εἰκ. 7. Βάσεις κίωνων ἐκ τοῦ χώρου τοῦ ἀνακτόρου τῆς Ἀκροπόλεως.

τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν, παρὰ τοὺς νοτίους πρόποδας τῆς Ἀκροπόλεως. Ἡ βασιλεία τοῦ Αἰγέως καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Θησεῶς τοποθετεῖται ὑπὸ τῆς ἀρχαίας παράδοσεως πρὸ τοῦ Τρωικοῦ πολέμου, ἤτοι εἰς τὸ τέλος τοῦ 13^{ου} π.Χ. αἰῶνος, εἰς τὸ τέλος τῆς ΥΜ ΠΙΒ ἐποχῆς. Ἐνδέχεται ὅμως τμῆμα τοῦλάχιστον τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου τῆς Ἀκροπόλεως νὰ παρέμεινε χρησιμοποιούμενον καὶ μετὰ τὴν ἐξ αὐτοῦ ἐπίσημον μεταφορὰν τῆς βασιλικῆς κατοικίας, ἐπισκευασθὲν μετὰ τὴν καταστροφὴν αὐτοῦ. Εἰς τὴν ἐπισκευὴν ταύτην ἀνήκουσι πιθανῶς αἱ δύο βάσεις τῶν κίωνων (εἰκ. 7), διότι, καθὼς ἀποδεικνύει ὁ ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ², αἱ βάσεις αὗται δὲν προέρχονται ἐξ αὐτοῦ τούτου τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου τῆς Ἀκροπόλεως, ἀλλ' εἶναι μεταγενέστεραι αὐτοῦ. Τὰς βάσεις ταύτας θεωρεῖ μεταγενεστέρας τοῦ ἀνακτόρου καὶ ὁ NYLANDER³,

1 Βλ. ΑΕ 1961, σ. 158 σημ. 2.

2 Ἐ.ἀ. 22 κ.έ. σχέδ. 3 83, εἰκ. 6.

3 Opuscula Atheniensiā 4, 31-57, εἰκ. 7 καὶ 8.

οὗτος ὁμως χαρακτηρίζει αὐτὰς ὡς γεωμετρικὰς - ἀρχαϊκὰς. Ἡ γνώμη, αὕτη, καθ' ἣν αἱ βάσεις αὗται ἀνήκουσιν εἰς τὸν γεωμετρικὸν - ἀρχαϊκὸν ναδὸν τοῦ ξοάνου τῆς Πολιάδος, δὲν ἐξηγεῖ διατὶ ὁ ναὸς οὗτος κατεστράφη ἀνευλαβῶς, ἐνῶ τὸ προσιμώτατον ἱερὸν τοῦ μυκηναϊκοῦ πύργου διεφυλάχθη εὐλαβῶς ὑπὸ τῶν μετέπειτα ἀρχιτεκτόνων. Ἄξιζει ἐξ ἄλλου νὰ σημειωθῇ ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὅτι τὸ ἐπὶ τοῦ ἀνακτόρου τῆς Τίρουθος, μικροτέρων αὐτοῦ διαστάσεων, ἀποκαλυφθὲν κτίσμα δὲν εἶναι γεωμετρικῶν - ἀρχαϊκῶν χρόνων, ὡς ἐπιστεύετο μέχρι πρό τινας, ἀλλὰ προέρχεται ὡσαύτως ἐκ τῶν ὑστάτων μυκηναϊκῶν χρόνων καὶ ἦτο βραχείας διαρκείας, καθὼς ἀποδεικνύει ὁ BLEGEN¹. Ὁ τύπος τῆς ἐξεργασίας τῶν δύο βάσεων τῆς Ἀκροπόλεως, χαρακτηριστικὸς τῆς γεωμετρικῆς καὶ τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς, ἤρχισε πιθανῶς φθινούσης τῆς δευτέρας χιλιετηρίδος, μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν ἀνακτόρων καὶ τὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐγκατάστασιν τῶν ἐπηλύδων φύλων, κατὰ τὸ β' ἡμισυ τοῦ 13^{ου} π.Χ. αἰῶνος.

Ἐνδέχεται συνεπῶς ἡ Ἀκρόπολις νὰ ἐξηκολούθησε κατοικουμένη ἢ συχναζομένη καὶ μετὰ τὴν ἐπίσημον μεταφορὰν τῆς βασιλικῆς κατοικίας, μέχρις ὅτου, καταστάσης πλέον ἀναγκαίας τῆς πλήρους καὶ ὀριστικῆς ἐγκαταλείψεως τοῦ ἐπισκευασθέντος(;) ἀνακτόρου, πιθανῶς μετὰ τὴν ὑτέραν Μυκηναϊκὴν ΠΙΓ ἐποχὴν², μετεφέρθη καὶ ἡ λατρεία ἐξ αὐτοῦ. Τὸ ἀνάκτορον τοῦτο, σὺν τῷ χρόνῳ καταρρεῦσαν ἐντελῶς, ἐθεωρήθη *ἐνηλύσιον* ἴσως, ἐν καιρῷ δὲ ἐδημιουργήθη ἐξ ἄλλου ἢ παράδοσις, ὅτι εἰς τὸν *ἐνηλύσιον* τοῦτον χῶρον τῆς Ἀκροπόλεως εἶχον ταφῇ μέλη τῆς δυναστείας τοῦ μυθικοῦ γενάρχου, ἐπαληθευομένης οὕτω τῆς γνώμης τοῦ καθηγητοῦ ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ³, ὅτι ἡ παράδοσις αὕτη προέρχεται ἐκ τῶν ἱστορικῶν χρόνων μόνον⁴.

Ἐνδέχεται ἐξ ἄλλου ἢ μεταφορὰ αὕτη τῆς λατρείας εἰς τὸν χῶρον τοῦ μυκηναϊκοῦ πύργου νὰ ὑπηρετήθη καὶ ἐκ τινος ἄλλου λόγου: Ὅτε ἐπὶ Θησέως κατηγορήθη ὁ θεσμὸς τοῦ ἀπολύτου μονάρχου, ὅστις ἦτο κύριος τοῦ ἀνακτόρου καὶ τῆς περὶ τὴν Ἀκρόπολιν περιοχῆς, ἀπ' εὐθείας ἀπόγονος τῆς ἀνακτορικῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς καὶ μόνος αὐτὸς ἢ μετὰ μελῶν τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ ἤρχετο εἰς ἄμεσον ἐπαφὴν μετὰ τῆς θεᾶς ταύτης, ἐτέλει μόνος αὐτὸς τὴν λατρείαν αὐτῆς καὶ ἐδέετο, ὁσάκις ἤθελεν, εἰς αὐτήν, ἰδρῦθαι δὲ ἀκολούθως ἡ πόλις, ἐθεσπίθη δηλαδὴ τὸ νέον διοικητικὸν σύστημα, καθ' ὃ αἱ διάφοροι κατὰ τόπους ἀρχαὶ τῆς Ἀττικῆς, ἦτοι οἱ ἄλλοι κατὰ τόπους μονάρχαι αὐτῆς, αὐτόχθονες ἀλλὰ καὶ ἐπήλυδες, κατηγορήθησαν, ἀντ' αὐτῶν δὲ ὀργανώθη μία καὶ μόνη κεντρικὴ ἀρχή, περιελθοῦσα εἰς τὸ σύνολον αὐτῶν, ὡς ἔδρα τῆς νέας ταύτης, κοινῆς πλέον, ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας καθιερώθη τὸ Πρωτανεῖον ἀπ' ἐνὸς καὶ τὸ Βουλευτήριον ἀπ' ἐτέρου, ἀμφότερα παρὰ τὴν Ἀκρόπολιν. Ἡ σύμπηξις αὕτη τοῦ παναττικοῦ κράτους ὑπὸ τὸ Ἀθηναϊκὸν ἄστυ, γενομένη ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς μυκηναϊκῆς Ἀθηναϊκῆς ἀνακτορικῆς θεᾶς, συνετέλεσεν ἐν μέρει ἴσως καὶ εἰς τὴν λήψιν τῆς τελικῆς ἀποφάσεως πρὸς ἐγκατάλειψιν τοῦ ἡρειπωμένου ἐπὶ

1 Korakou, 133.

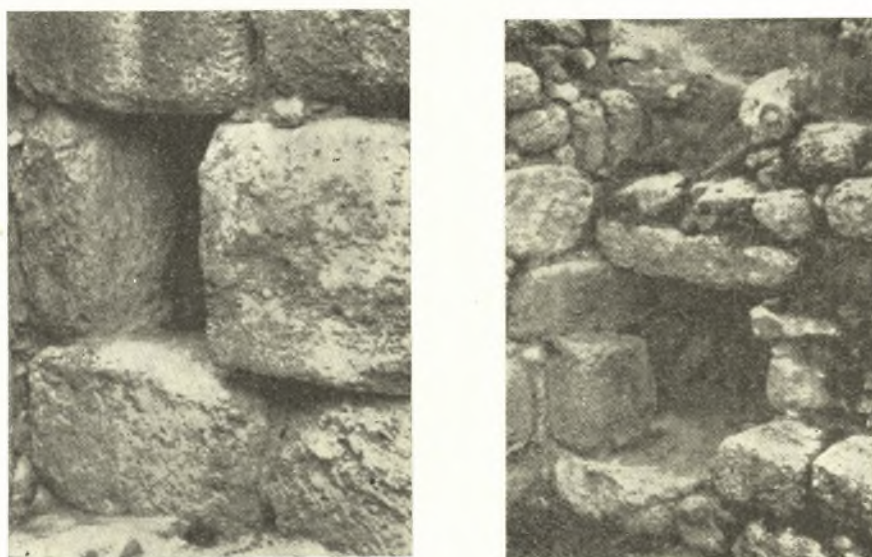
2 DESBOROUGH, *The Last Mycenaeans and their Successors*, 116.

3 ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ, ἔ.δ. 9, σημ. 1.

4 Περὶ τῆς μὴ ὑπάρξεως λατρείας νεκρῶν κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους βλ. ΜΥΛΩΝΑΣ, *Eleusis*, 62 ὡς

καὶ τὰ μυκηναϊκὰ ἔθιμα ταφῆς ἐν Ἐπιστ. Ἐπετ. Φιλ. Σχ. Παν. Ἀθ. 1961-2, 291 κ.ε. Βλ. ἐπίσης ΜΑΡΙΝΑΤΟΝ ἐν ΠΑΕ 1953, 239-40, 244-5. Κατὰ τῆς γνώμης ταύτης τάσσεται ὁ ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ (Ὀμηρικὰ καὶ μυκηναϊκὰ ἔθιμα ταφῆς: Ἑλληνικά 17, 1960, 40-64).

τῆς Ἀκροπόλεως ἀνακτόρου καὶ μεταφορὰν τῆς λατρείας ἐξ αὐτοῦ εἰς τὸν γῶρον τοῦ μυκηναϊκοῦ πύργου, διότι ὁ γῶρος οὗτος ἦτο ἐγγύτερον τοῦ νεοϊδρυθέντος κέντρου τοῦ παναττικοῦ κράτους, τῆς ἔδρας δηλαδή τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας αὐτοῦ. Παρουσίαζεν ἐν ἄλλοις ἢ μεταφορὰ αὕτη τὸ πλεονέκτημα τῆς μειώσεως τῆς ἀποστάσεως μεταξὺ α) τοῦ νέου χώρου λατρείας καὶ β) τῆς νέας ἔδρας τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας, ἀμφοτέρων εὐρισκομένων εἰσέτι ἐν συναρτήσει κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους. Ἡ μεταφορὰ αὕτη ἐπέτρεπεν ἐξ ἄλλου καὶ τὴν ἐλευθέραν πὼς τότε δέησιν ὄλων τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν, αὐτοχθόνων καὶ ἐπηλύδων, ἀρχόντων καὶ ἀρχομένων, πρὸς τὴν πολιοῦχον, παναττικὴν πλέον, θεὰν αὐτῶν. Ἡ παρὰ τὴν πύλην συνεπῶς τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τὰ τεῖχη αὐτῆς μεταφορὰ τοῦ ἱεροῦ τῆς τέως ἀνακτορικῆς καὶ πολιοῦχου πλέον θεᾶς δὲν

Εἰκ. 8. Ἱερὰ Πυλῶν Μυκηναίων.

α) Πύλης Λεαινῶν.

β) Ὀπισθίας πύλης.

εἶναι ἄσχετος ἴσως πρὸς τὴν νέαν ταύτην ἀντίληψιν περὶ αὐτῆς, ὡς παναττικῆς δηλαδή θεότητος. Ὡς ἔχει παρατηρήσει ὁ WILAMOWITZ¹, ἢ Ἀθηναῖα δὲν παρουσιάζεται ὡς προστάτις τῶν μυκηναϊκῶν ἀνακτόρων, ἀλλὰ τῶν τειχῶν καὶ τῶν ἀκροπόλεων. Εἶναι δέ, φαίνεται, ἡ ἀντίληψις αὕτη ἢ ἐπικρατήσασα κυρίως μετὰ τὴν σύστασιν τῆς πόλεως.

Ἡ μεταφορὰ αὕτη τῆς ἔδρας τῆς λατρείας, μάλιστα δὲ ἡ μεταφορὰ τῆς οἰκιακῆς ἀνακτορικῆς λατρείας εἰς τὸ ὑπὸ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ πύργου ἱερὸν, ἴσως ὑπηγορεύθη καὶ ἔκ τινος ἄλλου λόγου ἐπίσης: Ὡς ἀποδεικνύει ἐσχάτως ὁ ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΗΣ², αἱ μικρῶν διαστάσεων καὶ ὀρθογωνίου σχήματος κοιλότητες παρὰ τὰς πύλας τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηναίων (εἰκ. 8) οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ ἱερὰ πύλης, ὅμοιον δὲ ἱερὸν εἶναι ἐξ ἄλλου καὶ ἡ παρὰ τὴν πύλην τῆς ἀκροπόλεως τῆς Τίρυνθος ἀντίστοιχος ἐντὸς τῶν τειχῶν κοιλότης. Τοιαῦτα ἱερὰ πύλης εὐρίσκει ὁ ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΗΣ ἐξ ἄλλου ὑπάρχοντα καὶ κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους εἰς διαφόρους

¹ Athena (Klein. Schr. 5, 2), 40.

βλ. Γ. ΜΥΛΩΝΑΝ, Χαριστήριον εἰς Ἄ. Κ. Ὁρλάνδον, τόμ. Α', 225.

² Σ. ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΗΣ, Ἱερὸν Πύλης, ΑΜ 75, 1960, 1-3, παρὲνθ. πίν. 1. Περὶ τῆς ταυτίσεως ταύτης

ἄλλας ἑλληνικὰς πόλεις. Τοιοῦτον ἱερὸν μάλιστα, πιστεύομεν, θὰ ἦτο καὶ τὸ ἱερὸν τοῦ ξοάνου τῆς Ἀθηνᾶς Ὀγγας ἢ Ὀγκαίης παρὰ τὰς πύλας (Ὀγκαίας) τῆς ἀκροπόλεως τῶν Θηβῶν¹. Ἱερὸν Ὀγκαίης (πβλ. ὄγκος) καὶ πυκινὸς δόμος ἀπετέλουν ἴσως ταυτοσημοὺς ἐκφράσεις. Ὁρθῶς οὕτω τονίζει ὁ ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΗΣ, ὅτι τὸ ἱερὸν τῆς πύλης τῆς Τίρουνθος συνεσχετίσθη ὑπὸ τοῦ Ο. ΜÜLLER πρὸς τὰ δύο ἀνοίγματα ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς κλασικῆς ἐπενδύσεως τοῦ πύργου τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν, διότι, ὡς ἀπεδείχθη ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ ΜΠΑΛΑΝΟΥ, ταῦτα ἀνταποκρίνονται ἐν μέρει πρὸς τὴν διάρθρωσιν τοῦ ὑπὸ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ πύργου ἱεροῦ.

Ἡ μεταφορὰ συνεπῶς τῆς οἰκιακῆς ἀνακτορικῆς λατρείας, τοῦ ξοάνου δηλαδὴ τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς, ὅπερ κατὰ τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν εἶχεν ἀφιερωθῆ εἰς αὐτὴν ὑπὸ τοῦ θεοῦ υἱοῦ αὐτῆς καὶ γενάρχου τῶν Ἀθηναίων, εἰς τὸ ἱερὸν τοῦτο ὑψηλορεύθη πιθανῶς καὶ ἐκ τῆς ἐπιθυμίας τῆς συνεχίσεως τῆς λατρείας αὐτοῦ ἐγγὺς μὲν τῆς νέας ἔδρας ἀσκήσεως τῆς ἐξουσίας, εἰς ἱερὸν δὲ καθιερωμένον ἤδη ἀπὸ τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων. Τὸ ἱερὸν τοῦτο μέχρι τότε ἀφεώρα πιθανῶς εἰς τὴν λατρείαν τῆς ἀνακτορικῆς ταύτης θεᾶς ὡς προστάτιδος θεότητος τοῦ ἐλέφ Θεοῦ δυνάστου καὶ τῶν κτήσεων αὐτοῦ—ἐν αἷς καὶ τὸ ἀνάκτορον ἢ μᾶλλον ἢ ὅλη Ἀκρόπολις καὶ ἡ περὶ αὐτὴν περιοχὴ—κατὰ πάσης ἐχθρικῆς ἐπιβουλῆς, ἐν καιρῷ δηλαδὴ ἀνάγκης². Ἄγνωστον εἶναι ὅμως ἂν τὸ ἱερὸν τοῦτο ὑπέστη σημαντικὴν μετατροπὴν μετὰ τὴν εἰς αὐτὸ μεταφορὰν τῆς οἰκιακῆς ταύτης λατρείας. Δὲν ἀποκλείεται ὅμως νὰ διηυρύνθη τοῦτο ἐσωτερικῶς καὶ τότε νὰ ἐτοποθετήθησαν τὰ δύο στηρίγματα αὐτοῦ.

Ἡ γνώμη αὕτη περὶ τῆς λίαν ἐνωρὶς μεταθέσεως τῆς ἔδρας τῆς λατρείας ἐκ τοῦ συμπλέγματος τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου εἰς τὸν χώρον τοῦ μυκηναϊκοῦ πύργου, παρὰ τὴν πύλην τῆς Ἀκροπόλεως, ἐνισχύεται σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ ἐκ τῆς γνώμης τοῦ HOLLAND³, καθ' ἣν οὐδεμία ὑπάρχει ἔνδειξις ἰδρύσεως ναοῦ ἐπὶ τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου τῆς Ἀκροπόλεως, ἀμέσως διαδόχου αὐτοῦ, ὡς καὶ ἐκ τῆς γνώμης τοῦ DINSMOOR⁴, καθ' ἣν ὑπαρξὶς τοιοῦτου ναοῦ ἐντὸς τοῦ χώρου τοῦ ἄλλοτε μυκηναϊκοῦ τούτου ἀνακτόρου εἶναι ἴσως ἀναγκαία, ἀλλ' ἐντελῶς ὑποθετικῆ.

Ἐξ ἄλλου ὅμως εἶναι δυνατόν νὰ διατυπωθῆ καὶ ἕτερα γνώμη:

II: Δὲν ἀποκλείεται τὰ δύο στηρίγματα τοῦ ἱεροῦ νὰ ὑπῆρχον ἐκεῖ ἀρχικῶς. Τὸ ἱερὸν τοῦτο εὐρίσκεται παρὰ τοὺς πρόποδας καὶ ἐντὸς τοῦ μυκηναϊκοῦ πύργου. Ὁ πύργος οὗτος, συμφώνως πρὸς τὰ πορίσματα τῆς ἐρεῦνης τοῦ ΙΑΚΩΒΙΔΟΥ, δὲν συνδέεται πρὸς τὸ πρὸς Ἀνατολὰς αὐτοῦ τμῆμα τοῦ Κυκλωπείου τείχους τῆς Ἀκροπόλεως, ἀλλὰ πρὸς τὸ πρὸς Βορρᾶν αὐτοῦ ἕτερον τμῆμα τοῦ τείχους τούτου, ἔνθα καὶ ἡ πύλη (εἰκ. 1). Ἐμφανίζεται συνεπῶς ὁ μυκηναϊκὸς πύργος τῆς Ἀκροπόλεως ἀφ' ἑνὸς μὲν ὡς ἡμιαυτοτελής, τρόπον τινά, ὄγκος τῆς μυκηναϊκῆς Ἀκροπόλεως, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὡς τὸ πλέον καίριον σημεῖον ἀμύνης αὐτῆς. Ὁ ὄγκος οὗτος ἔχων ἐπένδυσιν τοῖχου καὶ παρὰ τοὺς πρόποδας καὶ ἐντὸς αὐτοῦ τριμερῆς ἱερὸν, εἶναι δυνατόν νὰ προσ-

¹ F. VIAN, *Les Origines des Thèbes*, 141 (μετὰ τῆς παλαιότερας βιβλιογραφίας): «A Thèbes on imaginerait, au dessus des Portes Oncées dans une niche, le xoanon peint de la déesse, qui serait donc exposé ἐν ὑπαίθρῳ à tous les regards».

Πβλ. ΑΙΣΧ. Ἐπτ. 501: (Παλλὰς Ὀγκα): ἀγχιπολις πύλαισι γείτων.

² Βλ. MATZ, *Kreta, Mykene, Troja*, 10.

³ AJA 43, 1939, 297-8.

⁴ AJA 51, 1947, 109-10.

διορισθῆ καὶ ὡς ἱερὸν κορυφῆς, τοῦ γενάρχου καὶ τῆς θεᾶς, ὡς τοιοῦτον δὲ νὰ ἐπέζησε πιθανῶς καὶ κατὰ τοὺς πρώτους ἱστορικοὺς χρόνους, χαρακτηρισθὲν ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ τῆς Ὀδυσσεΐας ὡς *πυκινόν*. Τὸ ἱερὸν τοῦτο εἶναι οὕτω δυνατὸν νὰ παραβληθῆ πρὸς τὸ ἱερὸν κορυφῆς¹, ὅπερ ἔχει εἰκονισθῆ ἐπὶ τοῦ ἐσχάτως ὑπὸ τοῦ ΠΛΑΤΩΝΟΣ εὑρεθέντος ρυτοῦ τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Κάτω Ζάκρου (εἰκ. 9), τὸ φέρον ἐπένδυσιν τοίχου καὶ ἐπὶ τῆς κλειτύος αὐτοῦ πολυμερὲς ἱερὸν. Τὸ ἱερὸν τοῦτο κορυφῆς τοῦ Κάτω Ζάκρου συνδέεται ἀμέσως α) πρὸς τὴν λατρείαν τῆς ἀνακτορικῆς θεᾶς, ἥτις, κατὰ τὸν ΠΛΑΤΩΝΑ, ἐμφανίζεται ἀνεικονικῶς ἐπὶ τῆς κορυφῆς αὐτοῦ, ὡσεὶ ἀναδυομένη

Εἰκ. 9. Ἱερὸν Κορυφῆς Κάτω Ζάκρου.

ἐξ αὐτοῦ, καὶ β) τοῦ νεαροῦ δαίμονος εὐετηρίας, οὗ ἡ λατρεία ὑποσημαίνεται διὰ τῆς ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ παρουσίας τοῦ ἱεροῦ δένδρου αὐτοῦ. Τὸ τριμερὲς ὑπὸ τὸν πύργον τῆς Ἀκροπόλεως ἱερὸν εἶναι δυνατὸν ἐξ ἄλλου νὰ παραβληθῆ καὶ πρὸς ἕτερον, καὶ δὴ ἐλλαδικὸν μυκηναϊκόν, ἱερὸν, κορυφῆς μάλιστα², ὡς φαίνεται ἐκ τῆς κάτωθεν αὐτοῦ ὑπαρχούσης ἀνηφορικῆς πωσ κυματοειδοῦς γραμμῆς, ἔχον ἐπὶ τῆς κλειτύος αὐτοῦ τριμερὲς ἐσωτερικὸν ἱερὸν εἰκονιζόμενον ἐπὶ χρυσοῦ ἐλάσματος εὑρεθέντος ἐγγὺς τοῦ Βόλου (εἰκ. 10). Τὸ ἔλασμα τοῦτο, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ καθηγητοῦ ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ, προέρχεται πιθανῶς ἐκ τῆς ἐπενδύσεως λιθίνου ἀγγείου, ρυτοῦ ἴσως. Τὸ αὐτὸ ὑπὸ τὸν πύργον τῆς Ἀκροπόλεως ἱερὸν εἶναι δυνατὸν ἐπίσης νὰ παραβληθῆ πρὸς τὸ τριμερὲς ἱερὸν κορυφῆς, ὅπερ εἰκονίζεται ἐπὶ τοῦ ὑπὸ τοῦ ΑΛΕΞΙΟΥ³ δημοσιευθέντος τεμαχίου λιθίνου ἀγγείου ἐκ Κνωσοῦ (εἰκ. 12). Τὸ ἱερὸν

¹ Τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1963, 172 κ.ἐξ., εἰκ. 187.

² BOSSERT, *Altkreta*³, εἰκ. 188.

³ Κρητικά Χρονικά 13, 1959, 346-52, πίν. 34-5.

τοῦ ἀγγείου τούτου δὲν παρουσιάζει ἐσωτερικούς κίονας πρὸς στήριξιν τῆς ὀροφῆς. Ὅμοίαν πρόσοψιν θὰ παρουσίαζε συνεπῶς καὶ τὸ ὑπὸ τὸν πύργον τῆς Ἀκροπόλεως ἱερὸν, ἐν περιπτώσει, καθ' ἣν ἐστερεῖτο τοῦ ζεύγους τῶν κίωνων αὐτοῦ· πρὸ τοῦ ἀριστεροῦ, οὕτως εἰπεῖν, κλίτους τοῦ ἱεροῦ τοῦ λιθίνου τούτου ἀγγείου παρουσιάζεται

Εἰκ. 10. Ἑλλαδικὸν ἱερὸν κορυφῆς ἐπὶ χρυσοῦ ἐλάσματος ἐκ Βόλου.

Εἰκ. 11. Τριμερὲς ἱερὸν ἐπὶ χρυσοῦ ἐλάσματος ἐκ Μυκηθῶν.

τοιχίον καὶ τὸ κλίτος ἐμφανίζεται, τρόπον τινά, ὡς κόγχη, ἐνθυμίζουσα τὸ ἱερὸν πύλης τῶν Μυκηθῶν (εἰκ. 8).

Ἡ τριμερὴς αὕτη διάταξις τῶν ἐπὶ τῆς κλειτύος ἱερῶν, παρουσιάζουσα κατὰ

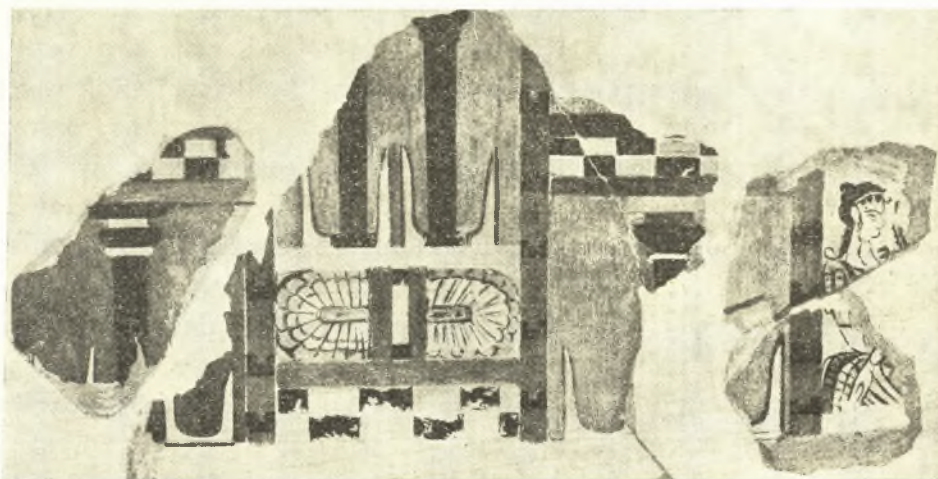
Εἰκ. 12. Τριμερὲς ἱερὸν κορυφῆς. Τεμάχιον λιθίνου ἀγγείου ἐκ Κνωσοῦ.

κανόνα τὸ μέσον κλίτος εὐρυχωρότερον, ἐνθυμίζει τὴν διάταξιν καὶ ἄλλων γνωστῶν κρητομυκηναϊκῶν ἱερῶν¹. Ἐνθυμίζει αὕτη ἐν πρώτοις τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ, τὸ τῆς τοιχογραφίας τοῦ αὐτοῦ ἀνακτόρου (εἰκ. 13), τὸ τῶν χρυσοῦν ἐλασμάτων τοῦ πρώτου βασιλικοῦ περιβόλου (τοῦ Schliemann) τῶν Μυκηθῶν (εἰκ. 11). Ἐπίσης τὸ ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ² ἀνασκαφὴν ἱερὸν τοῦ ἀνακτόρου τοῦ

¹ Βιβλιογραφίαν περὶ τῶν ἱερῶν τούτων βλ. ὑπὸ καθηγητοῦ ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ ἐν ΠΑΕ 1952, 610.

² Αὐτόθι 607 κ.έ. Ἐπίσης ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ (καὶ ΗΙΜΜΕΡ), Κρήτη καὶ μυκηναϊκὴ Ἑλλάς, εἰκ. 60 κάτω.

Βαθυπέτρου (εἰκ. 14). Ἐξ ἄλλου ἢ πρόσοψις τοῦ ὑπὸ τὸν πύργον τῆς Ἀκροπόλεως ἱεροῦ ἐνθυμίζει κυρίως, ὡς μοι ὑπέδειξεν ὁ καθηγητὴς ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, τὴν πρόσοψιν

Εἰκ. 13. Τριμερὲς ἱερὸν ἐπὶ τοιχογραφίας τῆς Κνωσοῦ.

τριμεροῦς ἱεροῦ παριστωμένου ἐπὶ «σηάντρου» (σφραγίσματος) εἰκονισθέντος ὑπὸ τοῦ EVANS¹ (εἰκ. 3). Ἀξίζει νὰ σημειωθῇ ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὅτι ἀριστερᾷ τοῦ

Εἰκ. 14. Τριμερὲς ἱερὸν ἀνακτόρου Βαθυπέτρου.

«ἐν παραστάσι» ἱεροῦ τοῦ σφραγίσματος τούτου εἰκονίζεται βωμός, ἀριστερᾷ δὲ τοῦ ὑπὸ τὸν πύργον τῆς Ἀκροπόλεως ὁμοίου ἱεροῦ ἔχει εὐρεθῆ κοιλότης μετὰ τέφρας καὶ ὑπολειμμάτων κεκαυμένων ὀστέων, βωμὸς τρόπον τινὰ ἐπίσης (εἰκ. 1² καὶ 2⁴).

Τὸ ἱερὸν τοῦ Κάτω Ζάχρου ἐξ ἄλλου εἶναι ἐνδεικτικὸν τῆς ἐκτὸς τοῦ ἀνακτόρου μονίμου ὑπάρξεως τοῦ ξοάνου τῆς ἀνακτορικῆς θεότητος. Τὸ ξοάνον τῆς

¹ PM IV, 3, εἰκ. 597 A, j.

Ἀθηνᾶς συνεπῶς μὴ στεγαζόμενον καὶ ἀρχικῶς ἴσως ἐντὸς τοῦ ἀνακτόρου τῆς Ἀκροπόλεως δὲν ἀπετέλει ἐξαίρεσιν ὑπάρχοντος κανόνος, ἀλλ' ἠκολούθει μᾶλλον ἰσχύουσαν ἤδη μυκηναϊκὴν παράδοσιν ἀπαιτοῦσαν τὴν μὲν στέγασιν αὐτοῦ ἐντὸς ἀνεξαρχότητος τοῦ ἀνακτορικοῦ συμπλέγματος ἱεροῦ, καὶ δὴ κορυφῆς, τὴν δὲ τέλεσιν τῆς λατρείας αὐτοῦ ἐντὸς τοῦ ἀνακτορικοῦ συμπλέγματος. Σημαντικὴ ἐπομένως ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι ἡ παρατήρησις τοῦ καθηγητοῦ BRONNER¹, ὅτι ὁ μυκηναϊκὸς πύργος δυνατὸν νὰ ἐνετάχθῃ ἐκ τῶν ὑστέρων εἰς τὰ ὄχυρωματικὰ ἔργα τῆς Ἀκροπόλεως. Δυνατὸν ὁ πύργος οὗτος νὰ ὑπῆρχε παρὰ τὴν πύλην ὡς ὄχθος καὶ αὐτοτελὲς ἱερὸν κορυφῆς, τὸ ἱερὸν δὲ τοῦτο νὰ ἀπεφασίσθῃ ὅπως ἐνταχθῇ εἰς τὴν ὅλην ὄχυρωσιν τῆς Ἀκροπόλεως ὡς πύργος πρὸς μείζονα προστασίαν αὐτοῦ καὶ αὐτῆς.

Ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ κορυφῆς τοῦ Κάτω Ζάκρου ὁ ΠΛΑΤΩΝ βλέπει, ὡς ἤδη ἐλέχθη, ἀνεικονικὴν μορφήν θηλείας θεότητος, ταύτης δὲ ἡ λατρεία φαίνεται ἀμέσως συνδεομένη πρὸς τὴν λατρείαν χθονίου δαίμονος εὐετηρίας. Ἀναπόφευκτος ἀποβαίνει συνεπῶς ὁ παραλληλισμὸς τῆς κοινῆς ταύτης λατρείας πρὸς τὴν κοινὴν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως λατρείαν τοῦ ξοάνου τῆς Ἀθηνᾶς, ὡς καὶ τοῦ εὐετηριακῆς καὶ χθονίας φύσεως Ἀθηναίου γενάρχου, θετοῦ υἱοῦ αὐτῆς. Ἡ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως χθονία λατρεία συνεδυάζετο ἐξ ἄλλου πρὸς τὴν λατρείαν τῆς φυσικῆς τοῦ γενάρχου τούτου μητρὸς, τῆς Γῆς, τῆς παλαιᾶς δηλαδὴ προελληνικῆς θεᾶς. Δὲν εἶναι ἀπίθανον ἐπομένως ἡ τριμερὴς διάταξις τοῦ ὑπὸ τὸν πύργον ἱεροῦ νὰ ἔχη καὶ ποιὰν τινα σχέσιν πρὸς τὴν κοινὴν ἐκεῖ λατρείαν, τῶν τριῶν τούτων, συννάων ἴσως τότε, θείων μορφῶν. Ἐν ἄλλοις, κοινὴ λατρεία τῶν τριῶν τούτων θείων μορφῶν, ἦτοι ἡ κοινὴ λατρεία α) τῶν δύο θείων μητέρων, τῆς Γῆς καὶ τῆς Ἀθηνᾶς, καὶ β) τοῦ θεοῦ βλαστοῦ αὐτῶν κοῖ γενάρχου τῶν Ἀθηναίων, τοῦ Ἐριχθονίου-Ἐρεχθέως, ἡ κοινὴ λατρεία δηλαδὴ τῆς ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως λατρευομένης θείας μυκηναϊκῆς τριάδος, εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ ὑπεύθυνος τῆς τριμεροῦς διατάξεως τοῦ ἱεροῦ τούτου.

Ἄς σημειωθῇ ἐξ ἄλλου, ὅτι κατὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους ὁ Ἀθηναῖος γενάρχης ἐλατρεύετο ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ὡς Ζεὺς Ὑπάτος², οὗτος δὲ ἐλατρεύετο πάντοτε ἐπὶ κορυφῶν. Ἡ λατρεία αὕτη τοῦ Διὸς Ὑπάτου-Ἐριχθονίου-Ἐρεχθέως ἀποτελεῖ συνεπῶς κληρονομίαν ἴσως ἐκ τοῦ ἀπωτάτου παρελθόντος τῆς Ἀκροπόλεως, πιθανῶς τῆς ἐπὶ τοῦ μυκηναϊκοῦ πύργου λατρείας κορυφῆς. Ὁμοίαν κληρονομίαν ἐξ ἄλλου ἀποτελεῖ καὶ ἡ ἱερὰ ἐλαία, ἴδιον χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τοῦ Ἀθηναίου γενάρχου, κατὰ τὸν ΚΟΝΤΟΛΕΩΝΤΑ³, ἐκ τῶν ὑστέρων ἀποβᾶσα καὶ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς Ἀθηνᾶς.

Ἡ γνώμη αὕτη, καθ' ἣν ἡ ἀνεικονικὴ μορφή τῆς πολιούχου θεότητος τῶν Ἀθηνῶν, ἦτοι τὸ ξοάνον αὐτῆς, πιθανῶς δὲν ἐστεγάζετο ἐντὸς αὐτοῦ τούτου τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου, ἀλλ' ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ κορυφῆς αὐτοῦ, ὅπερ ἦτο καὶ τὸ ἱερὸν τοῦ γενάρχου τῆς πόλεως, ἦτοι τῆς χθονίας τοπικῆς δυνάμεως εὐετηρίας αὐτῆς, καὶ τῆς προελληνικῆς θεᾶς Γῆς συγχρόνως, ἄγει εἰς τὰ ἀκόλουθα συμπεράσματα: α) Τὸ ξοάνον

1 Gnomon, 35, 1963, 711.

2 ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ, ἔ.ἀ. 14.

3 Αὐτόθι 37 κ.έ.

μεν, και ἔδραν τῆς πολιούχου θεᾶς και τοῦ μετ' αὐτῆς λατρευομένου μυθικοῦ γενάρχου τῆς πόλεως και θετοῦ υἱοῦ αὐτῆς, ληγούσης ὁπωσδήποτε τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς, ἐνισχύεται ἀφ' ἐνὸς ἐκ τῆς ἐλλείψεως ναοῦ ἐπὶ τοῦ ἄλλοτε μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου τῆς Ἀκροπόλεως, ἀφ' ἐτέρου δὲ ἐκ τῆς μετὰ πάσης φροντίδος διαφυλάξεως τῶν πρωίμων ἱερῶν τοῦ μυκηναϊκοῦ πύργου¹ κατὰ τὴν πρώιμον ἱστορικὴν ἐποχὴν, τοῦ *πυκινοῦ δόμου* τοῦ Ἐρεχθέως και τοῦ *πίονος νηοῦ*. Ἀτεκμηρίωτος συνεπῶς εἶναι ἡ κρατοῦσα γνώμη², καθ' ἣν, ἐνῶ τὰ λείψανα τῶν πρωίμων τούτων ἱερῶν τοῦ πύργου ἐκρίθησαν διατηρητέα και περιεσώθησαν μετ' ἄκρας εὐλαβείας ὑπὸ τῶν μετέπειτα ἀρχιτεκτόνων, τὰ λείψανα τοῦ κατὰ τὴν γνώμην ταύτην ἐπὶ τοῦ ἄλλοτε ἀνακτόρου τῆς Ἀκροπόλεως γεωμετρικοῦ ναοῦ ἐκρίθησαν ὑπὸ τῶν ἀρχιτεκτόνων τούτων και τοῦ ὄλου ἱερατείου μὴ διατηρητέα και ἐξηφανίσθησαν ὑπ' αὐτῶν ἀνευλαβῶς.

Περὶ τῶν δύο τούτων ἱερῶν τοῦ μυκηναϊκοῦ πύργου, ἦτοι τῆς ἐπ' αὐτοῦ ὑπαίθριου ἐσχάρας και τοῦ ὑπὸ τὴν δυτικὴν πλευρὰν αὐτοῦ ἱεροῦ, δηλαδὴ τοῦ πρώτου τεμένους τοῦ γηγενοῦς Ἐρεχθέως, ἐν ἄλλοις τοῦ *πυκινοῦ δόμου* αὐτοῦ, προσθετέα τὰ ἀκόλουθα:

Ἡ ἐπὶ τοῦ πύργου ἐσχάρα, καθὼς ἤδη ἔχει λεχθῆ, προορισμὸν εἶχε νὰ δέχεται ἀρχικῶς τὰς πρὸς τὸν μυθικὸν γενάρχην προσφορὰς, συνίστα δ' ἐξ ἄλλου ἴσως και τὴν κατοικίαν αὐτοῦ ὡς οἴκουροῦ ὄψεως. Ἐν καιρῷ δέ, ὁμοῦ μετὰ τοῦ πύργου, ἐθεωρήθη αὕτη πιθανῶς ὡς ὁ τάφος αὐτοῦ, ἴσως λόγῳ τῆς ἀνεκαθεν ἄκρας χθονίας φύσεως τῆς λατρείας αὐτοῦ. Ἡ ἐσχάρα αὕτη, καθὼς ὑπαίθριος ἀρχικῶς, ἐκαλεῖτο και *βωμός*: καθὼς ἔχουσα σχῆμα στομίου φρέατος, ἐκαλεῖτο και *φρέαρ*³ καθὼς δεχομένη τὰ ἐκ διαφόρων τελετῶν ἀπονίμματα ἐκαλεῖτο και *θάλασσα*⁴. Καθόλου ἀπίθανον ἐπομένως εἰς τὴν ὑπαίθριον και χαμηλοῦ ὕψους ταύτην ἐσχάραν, ὁρατὴν ἀσφαλῶς πανταχόθεν ἐκ Δυσμῶν, νὰ ἐκάθησαν και οἱ ὄπαδοι τοῦ Κύλωνος⁵ μετὰ τὴν ἀποτυχίαν αὐτοῦ, ὅπως σφετερισθῆ τῆς ἀρχῆς τῆ συνδρομῆ τοῦ πενθεροῦ αὐτοῦ Θεαγένους, τυράννου τῶν Μεγαρέων. Ἐτερος βωμός πρωίμων χρόνων δὲν ἔχει εὑρεθῆ ἀλλαχοῦ τῆς Ἀκροπόλεως, ἡ παράδοσις δὲ ἀναφέρει, ὅτι οὗτος ἀπετέλει μέρος τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀθηνᾶς.

Τὸ ὑπὸ τὸ πύργον ἐξ ἄλλου ἱερὸν ἐστέγασε και καθ' ὅλην τὴν γεωμετρικὴν, ὡς φαίνεται, ἐποχὴν τὸ ξόανον τῆς θεᾶς. Ἐνῶ δὲ ἐπὶ τῆς ἐσχάρας τοῦ πύργου ἐγένοντο αἱ χθόνιοι και ἄπυροι προσφοραί, πρὸ τοῦ ὑπὸ τὸν πύργον ἱεροῦ ἐγένοντο αἱ ἔμπυροι προσφοραί, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ λαξεύματος και τῶν λειψάνων πυρᾶς και ὀστῶν κατὰ τὴν ΒΔ. πλευρὰν αὐτοῦ⁶ (εἰκ. 1, 2 και 2, 4). Μετὰ τὴν κατὰ τὸν 6^{ον} π.Χ. αἰῶνα ὁμως ἴδρυσιν τοῦ ἐπὶ τοῦ πύργου ναοῦ και τὴν ἐντὸς αὐτοῦ μεταφορὰν τοῦ

1 Βλ. ΑΕ 1937, ἔ.ἀ.

2 Περὶ ταύτης βλ. ΤΡΑΥΛΟΝ, Ἡ πολεοδομικὴ ἐξέλιξις τῶν Ἀθηνῶν, 42.

3 Ὅτι τὸ φρέαρ τοῦτο ἦτο ξηρὸν φαίνεται και ἐκ τοῦ ΘΟΥΚΥΔΙΔΟΥ. (I 126), διότι οἱ ὄπαδοι τοῦ Κύλωνος ἠναγκάσθησαν νὰ παραδοθῶσι λόγῳ ἐλλείψεως ὕδατος.

4 Περὶ τοῦ ξηροῦ τούτου φρέατος ταυτιζομένου πρὸς τὴν θάλασσαν βλ. ΠΑΛΛΑΝ, Ἡ θάλασσα τῶν Ἐκκλη-

σιῶν 74, 148' βλ. ὁσαύτως ΑΕ 1961, 76-7.

5 ΘΟΥΚ. I 126 : ὁ μὲν οὖν Κύλων και ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ ἐκδιδράσκουσιν οἱ δ' ἄλλοι ὡς ἐπιέζοντο και τινες και ἀπέθνησκον ὑπὸ τοῦ λιμοῦ, καθίζουσιν ἐπὶ τὸν βωμὸν ἱκέται τὸν ἐν ἀκροπόλει ἀναστήσαντες δὲ αὐτοὺς οἱ τῶν Ἀθηναίων ἐπιειτραμμένοι τὴν φυλακὴν, ὡς ἐῶρων ἀποθνήσκοντας ἐν τῷ ἱερῷ, ἐφ' ᾧ μηδὲ κακὸν ποιήσουσιν, ἀπαγαγόντες ἀπέκτειναν.

6 ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ, ἔ.ἀ. 109.

ξοάνου αἱ ἔμπυροι προσφοραὶ ἐγένοντο προφανῶς ἐπὶ τοῦ τότε κτισθέντος πρὸ τοῦ ναοῦ τούτου βωμοῦ. Τὸ ὑπὸ τὸν πύργον θολωτὸν πρῶτον ἱερόν τοῦ ξοάνου τῆς πολιοῦχου θεᾶς ἐξ ἄλλου ἦτο καὶ τὸ μέγαρον αὐτῆς, τῆς λέξεως ταύτης χρησιμοποιουμένης τότε πλέον ὑπὸ τὴν λατρευτικὴν σημασίαν. Ἡ λέξις μέγαρον κατὰ τοὺς ὑστέρους μυκηναϊκοὺς χρόνους ἐχρησιμοποιεῖτο ἴσως ὑπὸ τὴν κοσμικὴν σημασίαν αὐτῆς, πρὸς δήλωσιν δηλαδὴ τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου τῆς Ἀκροπόλεως, συνεκδοχικῶς δὲ μόνον πρὸς δήλωσιν καὶ τοῦ ἐντὸς αὐτοῦ οἰκιακοῦ ἱεροῦ. Εἰς τὸ οἰκιακὸν τοῦτο ἱερόν, καὶ ἂν ἀκόμη δὲν εὐρίσκετο τὸ ξοάνον, ἐτελεῖτο πάντως ἡ ἐπίσημος λατρεία αὐτοῦ. Ἀφ' ἧς ὁμοῦς ἡ κατοικία τοῦ μονάρχου μετεφέρθη ἐκ τοῦ ἀνακτόρου τούτου καὶ ἐπὶ τι διάστημα τὸ ἀνάκτορον τοῦτο ἐξηκολούθησε νὰ εἶναι ὁ χώρος τῆς ἀσκήσεως τῆς λατρείας, ἡ λέξις μέγαρον ἤρχισε χρησιμοποιουμένη τότε ἴσως ὑπὸ τὴν λατρευτικὴν σημασίαν αὐτῆς, καίπερ ἀναφερομένη εἰς τὴν τέως βασιλικὴν κατοικίαν. Ἡ διακρίσις τῶν δύο τούτων ἐννοιῶν τῆς λέξεως (μέγαρον) ὀφείλεται, ὡς γνωστόν, εἰς τὸν ΚΟΝΤΟΛΕΟΝΤΑ¹. Δὲν ἀποκλείεται οὕτω ἡ χρῆσις τῆς λέξεως ταύτης πρὸς δήλωσιν τοῦ σπηλαίου νὰ εἶναι μεταγενεστέρα, ὅπως ἄλλωστε ὑποθέτει καὶ ὁ ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ, δημιουργηθεῖσα ἴσως μετὰ τὴν κατὰ τοὺς πρῶτους ἑλληνικοὺς χρόνους ἔμφασιν τῆς λατρείας εἰς τὰ σπηλαιώδους μορφῆς ἱερὰ πύλης καὶ κορυφῆς, οἷον καὶ τὸ ἐν Θήβαις ἱερόν τοῦ ξοάνου τῆς Ἀθηναῶν Ὀγγας², καὶ τὸ τῆς Ἀκροπόλεως.

Μετὰ τὴν κατὰ τὸν 6^{ον} π.Χ. αἰῶνα ἴδρυσιν τοῦ μετὰ τοῦ βωμοῦ μικροῦ πωρίνου ναοῦ, τοῦ ἀρχαϊκοῦ ἀρχαίου ναοῦ (πέριξ τῆς μέχρι τότε ὑπαιθροῦ ἐσχάρας τοῦ πύργου), ὁ ναὸς οὗτος ἐστέγασε τότε καὶ τὸ μικρῶν διαστάσεων ξοάνον τῆς θεᾶς. Ἀπέβη δὲ οὗτος συνεπῶς τὸ νέον ἄδυτον³ τοῦ ξοάνου καὶ τὸ νέον μέγαρον αὐτοῦ. Εἰς τὸ ἄδυτον τοῦτο, φαίνεται, ἠθέλησε νὰ εἰσέλθῃ ὁ Κλεομένης, ἠμποδίσθη ὁμοῦς ὑπὸ τῆς ἱερείας⁴ ἐγκαίρως, εἰς τὸ πρόπυλον αὐτοῦ πιθανῶς (Μικρὰ Προπύλαια). Εἰς τὸ μέγαρον τοῦτο ἐξ ἄλλου κατέφυγον, φαίνεται, οἱ πολιορκημένοι Ἀθηναῖοι τὸ 480 π. Χ., ὅταν εἶδον τοὺς Πέρσας, ἀνεληθόντας ἐκ τῆς ὀπισθίας ἀνόδου τῆς Ἀκροπόλεως, νὰ ἔρχονται κατ' αὐτῶν ἐκ τοῦ χώρου τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀγραύλου. Καθ' ἃ μαρτυρεῖ ἐξ ἄλλου ὁ ΗΡΟΔΟΤΟΣ⁵, τὸ ἱερόν τῆς θεᾶς εὐρίσκετο ἐγγὺς τῶν Μικρῶν Προπυλαίων, ἐνέπρησαν δὲ αὐτὸ οἱ ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀγραύλου ἐλθόντες Πέρσαι, ἀφ' οὗ ἐνεπρήσαν πρῶτον τὰ Προπύλαια. Τὸ ὑπὸ τὴν δυτικὴν

¹ Περὶ τοῦ μεγάρου βλ. ΚΟΝΤΟΛΕΟΝΤΑ, ἔ.ἀ. 47 κ.έ., κυρίως ὁμοῦς βλ. τὰ ὑπὸ τοῦ ἰδίου ἐν Mélanges Merlier 1, 1956, 293 κ.έ.

² Βλ. ἀνωτέρω σ. 175 σημ. 1.

³ Περὶ τοῦ ἀδύτου τούτου βλ. ΚΟΝΤΟΛΕΟΝΤΑ, Τὸ Ἐρέχθειον, ἔ.ἀ. 49, 52.

⁴ ΗΡΟΔ. V 72: Ὡς γὰρ ἀνέβη εἰς τὴν ἀκρόπολιν (ὁ Κλεομένης) ... ἤιε εἰς τὸ ἄδυτον τῆς θεοῦ, ὡς προσερέων· ἡ δὲ ἱερεὶς ἐξαναστῆσα ἐκ τοῦ θρόνου πρὶν ἢ τὰς θύρας αὐτὸν ἀμειψαί εἶπε· ὦ ξεῖνε... πάλιν χώρει μηδὲ ἔσιθι εἰς τὸ ἱερόν.

⁵ ΗΡΟΔ. VIII 53: χρόνῳ δ' ἐκ τῶν ἀπόρων ἐφάνη δὴ τις ἔσοδος τοῖσι βαρβάροισι· εἶδε γὰρ κατὰ τὸ θεοπρόπιον πᾶσαν τὴν Ἀττικὴν τὴν ἐν τῇ ἠπείρῳ γενέσθαι ὑπὸ Πέρ-

σαιο. ἔμπροσθε ὦν πρὸ τῆς ἀκροπόλεως, ὅπισθε δὲ τῶν πυλῶν καὶ τῆς ἀνόδου, τῇ δὲ οὔτε τις ἐφύλασσε οὔτ' ἂν ἤλπισε μὴ κοτέ τις κατὰ ταῦτα ἀναβαίη ἀνθρώπων, ταύτη ἀνέβησάν τινες κατὰ τὸ ἱερόν τῆς Κέροπος θυγατρὸς Ἀγραύλου, καίπερ ἀποκρῆμον ἐόντος τοῦ χώρου. ὡς δὲ εἶδον αὐτοὺς ἀναβεβηκότας οἱ Ἀθηναῖοι [ἐπὶ τὴν ἀκρόπολιν], οἱ μὲν ἐρρίπτουν ἑαυτοὺς κατὰ τοῦ τείχεος κάτω καὶ διεφθείροντο, οἱ δὲ εἰς τὸ μέγαρον κατέφυγον. τῶν δὲ Περσῶν οἱ ἀναβεβηκότες πρῶτον μὲν ἐτίραπον τὸ πρὸς τὰς πύλας, ταύτας δὲ ἀνοίξαντες τοὺς ἰκέτας ἐφόνεον· ἐπεὶ δὲ σφι πάντες κατέστρωντο, τὸ ἱερόν σφιν ἐνεπρήσαν πᾶσαν τὴν ἀκρόπολιν.

πλευράν τοῦ πύργου πρότερον μέγαρον ἐκλήθη σὺν τῷ χρόνῳ, φαίνεται, *μέγαρον πρὸς ἐσπέρην τετραμμένον*¹, πρὸς διάκρισιν αὐτοῦ πιθανῶς ἀπὸ τοῦ νεωτέρου αὐτοῦ τοῦ ἐπὶ τοῦ πύργου καὶ πρὸς Ἀνατολὰς ἐστραμμένου, μεγάρου. Ἴσως, ἀφ' ἧς μετεφέρθη ἐξ αὐτοῦ τὸ ξόανον εἰς τὸν ἐπὶ τοῦ πύργου ναὸν καὶ μέχρις οὗ ἐσφραγίσθη (βλ. κατωτέρω) διὰ τῆς κλασσικῆς ἐπενδύσεως τοῦ πύργου, μετὰ τὰ Μηδικά, τὸ πρὸς ἐσπέρην τετραμμένον μέγαρον δυνατὸν νὰ ἐχρησίμευεν ὡς τελεστήριον ἀπλῶς τῆς χθονίας λατρείας, πλουτισθείσης ἰδίᾳ κατὰ τὸν 6^{ον} π.Χ. αἰῶνα. Τὰ πτωχὰ καὶ ἀβέβαια

Εἰκ. 15. Ὁρθογώνια ἀνοίγματα ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς κλασσικῆς ἐπενδύσεως τοῦ πύργου.

τοιχάρια ὑπὸ τὸ Ἐρέχθειον, ἅτινα ἔχουσιν ἤδη σχετισθῆ πρὸς τὸ ἀρχαῖκόν τελεστήριον τῆς λατρείας ταύτης, πιθανὸν οὐδὲν ἄλλο νὰ εἶναι εἰμὴ λείψανα ἱεροῦ μιᾶς ἢ περισσοτέρων ἐκ τῶν χθονίων μορφῶν, αἵτινες ἐλατρεύοντο παλαιόθεν πιθανῶς (βλ. ἀνωτέρω) ἐντὸς καὶ ἐγγὺς τοῦ χώρου τοῦ Ἐρεχθείου, ὑπαιθρίως δὲ ἴσως ἀρχικῶς. Πιθανὸν ὅμως νὰ ἀνῆκον πράγματι ταῦτα εἰς τὸ ἀρχαῖκόν τελεστήριον, διότι δὲν γνωρίζομεν κατὰ πόσον ὁ πρόων ἀβᾶτος καὶ μικρὸς χώρος τοῦ πρώτου ἀδύτου τῆς πολιούχου θεᾶς ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ βατὸς μετὰ τὴν μεταφορὰν τοῦ ξοάνου ἐξ αὐτοῦ. Σημειωτέον ὅτι μετὰ τὴν διὰ τῆς κλασσικῆς ἐπενδύσεως τοῦ πύργου σφράγισιν τοῦ μεγάρου τούτου, μετὰ τὰ Μηδικά, ἔπαυσε μὲν τοῦτο χρησιμοποιούμενον ἐφεξῆς, ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς δὲ τῆς κλασσικῆς ἐπενδύσεως ἀφέθησαν τότε δύο ὀρθογώνια ἀνοίγματα (εἰκ. 4 καὶ 15). Ταῦτα ἀνταπεκρίνοντο ἐν μέρει πρὸς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τοῦ σφραγισθέντος καὶ ἀχρηστευθέντος μεγάρου. Ἐνδεικνύται ἐπομένως νὰ τονισθῆ σχετικῶς, ὅτι καὶ τὸ Ἐρέχθειον καὶ ὁ κλασσικὸς ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς Νί-

κης² κτίζεται μετὰ τὴν ἀχρήστευσιν τοῦ μεγάρου τούτου καὶ ὅτι τὰ ἀνοίγματα ταῦτα ἔχουσι σχετισθῆ ὑπὸ τοῦ ΚΟΝΤΟΛΕΟΝΤΟΣ³ πρὸς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῆς δυτικῆς προσόψεως τοῦ Ἐρεχθείου καὶ τὰς ἀνάγκας τοῦ δυτικοῦ τμήματος τούτου ὡς τελεστηρίου τῆς ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως χθονίας λατρείας τῆς πόλεως τῶν κλασσικῶν χρόνων.

1 ΗΡΟΔ. V 77 : χρόνῳ δὲ ἔλυσάν (οἱ Ἀθηναῖοι) σφρας (τοὺς Βοιωτοὺς) δίμνεως ἀποτιμησάμενοι. τὰς δὲ πέδας αὐτῶν, ἐν τῇσι ἐδεδέατο, ἀνεκρέμασαν ἐς τὴν ἀκρόπολιν, αἱ περ ἔτι καὶ ἐς ἐμὲ ἦσαν περιεοῦσαι, κρεμάμεναι ἐκ τειχέων περιπεφλευσμένων πυρὶ ὑπὸ τοῦ Μήδου, αντίον δὲ τοῦ μεγάρου τοῦ πρὸς ἐσπέρην τετραμμένον. Τὰ τεῖχη ταῦτα οὐδὲν ἄλλο εἶναι πιθανῶς ἢ τὸ Ἐννεάπυλον ἔναντι τοῦ ὑπὸ τὸν πύργον ἱεροῦ. Περὶ τούτου βλ. ΤΡΑΥΛΟΝ, Ἡ πολεοδομικὴ ἐξέλιξις τῶν Ἀθηνῶν, 25.

2 Μετὰ τὰ Μηδικά ὁ ὑπὸ τῶν Περσῶν καταστραφεὶς ἀρχαῖκός ἀρχαῖος ναὸς ἐδέχθη ἐπὶ τῶν ἐρειπίων αὐτοῦ

δύο δόμους. Οὗτοι ἀνήκουσι πιθανῶς εἰς οὓς χρόνους οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον ἀποφασίσει νὰ μὴ ἐπανιδρύσῃσι τὰ ὑπὸ τῶν Περσῶν καταστραφέντα ἱερά αὐτῶν, ἀπετέλουν δὲ ὄλως πρόχειρον ἴσως ἐπισκευὴν τοῦ ἐρειπωθέντος τούτου ναοῦ. Μετὰ τὴν ἀπόφασιν ὅμως ἐπανιδρύσεως τῶν ἱερῶν τούτων οἱ δόμοι οὗτοι ἀφέθησαν ἐκεῖ ὡς ἀναπόσπαστον πλέον μέρος τοῦ ὄλου ἀρχαῖκου ναοῦ, οὗτος δέ, ὡς καὶ ὄλος ὁ ὑπ' αὐτὸν πύργος, ἀπετέλεσαν τοῦ λοιποῦ τὸ κρηπίδωμα τοῦ κλασσικοῦ ἀρχαίου ναοῦ τοῦ ναοῦ δηλαδὴ τῆς Νίκης (βλ. ἀνωτέρω σ. 166 σημ.2)

3 Τὸ Ἐρέχθειον, ἔ. ἀ. 68.

Ο ΠΑΝΑΘΗΝΑΪΚΟΣ ΠΕΠΛΟΣ

Σκοπὸς τῆς παναθηναϊκῆς πομπῆς, τοῦ θεαματικωτέρου μέρους τῆς ὅλης παναθηναϊκῆς ἑορτῆς, ἦτο, ὡς γνωστόν, ἡ ἀφιέρωσις τοῦ παναθηναϊκοῦ πέπλου εἰς τὸ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ξόανον τῆς πολιούχου θεᾶς Ἀθηνᾶς.

Ὁ πέπλος οὗτος κατεσκευάζετο ἐπὶ μῆνας ὑπὸ Ἀτιθίδων, τῶν ἐργαστινῶν, ἐπὶ τῇ βιάσει εἰδικῶν σχεδίων καὶ ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τῶν ἀθλοθετῶν¹ καὶ τῆς βουλῆς², ἦτο μάλλινος, κροκωτὸς (κιτρινοῦ χρώματος) καὶ ἐκοσμεῖτο διὰ πλουσίων ποικιλμάτων, ὡς καὶ διὰ σκηνῶν τῆς Γιγαντομαχίας—κατ' ἐξοχὴν διὰ τῶν κατ' αὐτὴν ἀνδραγαθῶν τῆς Ἀθηνᾶς—, ἐχρησίμευε δέ, συμφώνως πρὸς τὴν κρατοῦσαν γνώμην, εἴτε ὡς ἐξωτερικὸν εἶτε ὡς ἐσωτερικὸν ἔνδυμα τοῦ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ξόανου αὐτῆς³.

Ἡ γνώμη αὕτη φαίνεται χρῆζουσα τροποποιήσεως, ὑπὲρ τῆς τροποποιήσεως ταύτης δὲ συνηγοροῦσι πολλαὶ ἀρχαῖαι πληροφορίαι, ἐν συνδυασμῶ ἰδίως πρὸς τὴν ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς ζωφόρου τοῦ Παρθενῶνος γνωστὴν παράστασιν (εἰκ. 16).

Συμφώνως πρὸς τὴν παράστασιν ταύτην ὁ παναθηναϊκὸς πέπλος ἦτο μάλλινον ὕφασμα τετραγώνου ἢ μᾶλλον ὀρθογωνίου σχήματος καὶ μεγάλων σχετικῶς διαστάσεων⁴, τοῦλάχιστον 2—2.50 μ. × 1.80—2.30 μ., λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν: α) τῶν ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν παρυφῶν εἰκαζομένων τεσσάρων ἀναδιπλώσεων αὐτοῦ (βλ. ἀναπαραστάσιν ἐν εἰκόνι 17) καὶ β) τοῦ ἀντιστοίχου μεγέθους τῶν γλυπτῶν μορφῶν τῆς ζωφόρου (τοῦ πήχεος τοῦ Κέκροπος, ὑπολογιζομένου εἰς 0.40 μ., ἀπαιτοῦντος μῆκος πέπλου 2.50 μ.). Ὁ πέπλος οὗτος ἐπὶ τῆς ζωφόρου παρουσιάζει τέσσαρας ἀναδιπλώσεις καὶ ἐπὶ μὲν τοῦ γλυπτοῦ (εἰκ. 16) αἱ παρυφαὶ τοῦ πέπλου, τελοῦσαι ἐκ τοῦ πλαγίου, διακρίνονται τῶν διπλώσεων λόγῳ τῆς λεπτοτέρας κατατομῆς αὐτῶν, ἐπὶ δὲ τοῦ γραμμικοῦ σχεδίου (εἰκ. 17) τελοῦσαι ἐν κατόψει, διὰ τῆς ἀντιστροφῆς ἀποδόσεως καὶ τῶν διακεκομμένων γραμμῶν.

Αἱ διαστάσεις αὗται τοῦ παναθηναϊκοῦ πέπλου ἦτο δυνατόν νὰ ἐπιτευχθῶσι κατὰ δύο τρόπους πιθανῶς: ἢ ὅπως πιστεύει ἡ BIEBER⁵, ἐκ διαφόρων τεμαχίων, ἅτινα ἐξεπονοῦντο τὸ ἐν ἀνεξαρτήτως τοῦ ἄλλου ὑπὸ τῶν ἐργαστινῶν, ἀκολούθως δὲ συνερράπτοντο τὸ ἐν μετὰ τοῦ ἄλλου ὑπ' αὐτῶν εἰς ἓν τεμάχιον· ἢ ὡς προτείνει ὁ καθη-

1 ΑΡΙΣΤΟΤ. Ἀθην. Πολ. 60: *Κληροῦσι δὲ καὶ ἀθλοθέτας δέκα [ἄ]νδρας, ἓνα ἐκ τῆς φυλῆς ἐκάστης. οὗτοι δὲ δοκιμασθέντες ἀρχοῦσι τέταρ[α] ἔτη καὶ διοικοῦσι τὴν τε πομπὴν τῶν Παναθηναίων καὶ τὸν ἀγῶνα τῆς μουσικῆς καὶ τὸν γυμνικὸν ἀγῶνα καὶ τὴν ἵπποδρομίαν, καὶ τὸν πέπλον ποιοῦνται καὶ τοὺς ἀμφορεῖς μετὰ τῆς βουλῆς, καὶ τὸ ἔλαιον τοῖς ἀθληταῖς ἀποδιδάσκει.*

2 Αὐτόθι 49: *...ἐκρινέ δέ ποτε καὶ τὰ παραδείγματα καὶ τὸν πέπλον ἢ βουλὴ, νῦν δὲ τὸ δικαστήριον τὸ λαχόν.*

3 Βλ. STUDNICZKA, Griech. Tracht, 136. BIEBER,

B. F. Lekythoi in Buffalo ἐν AJA 48, 1944, 126. DEUBNER, Attische Feste 31, 1959. Περὶ τοῦ πέπλου τούτου γενικῶς βλ. καὶ FREMERSTEIN ἐν ÖJh 15, 1912, 10 κ.έ.

4 Περὶ τοῦ πλάτους ἐν γένει τῶν ὕφαντων βλ. BIEBER, Griechische Kleidung, 17 καὶ WACE ἐν AJA 52, 1948, 55.

5 AJA 52, 1948, 126, σημ. 26: The large peplos was pieced together from the various pieces made by individual girls.

γητής ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, και ἕξ ἑνὸς μόνου τεμαχίου, ὑφαινομένου ἐπὶ εἰδικοῦ ἱστοῦ, χρησιμοποιομένου δηλαδὴ πρὸς ὑφανσιν τοῦ παναθηναϊκοῦ πέπλου ἀποκλειστικῶς, διαστάσεων πολὺ μεγαλυτέρων τῶν κοινῶν ἄλλων ἱστῶν. Δὲν ἀποκλείεται ἕξ ἄλλου νὰ ἐγένετο ποικίλη κατανομή τῆς ἐργασίας τῶν ἐργαστινῶν, ἀναλόγως τῆς πείρας καὶ τῆς δεξιοτεχνίας αὐτῶν, καὶ ἄλλαι μὲν τούτων δυνατὸν νὰ ἦσαν ὑπεύθυνοι τῆς ταλασιουργίας ἢ ἐριουργίας (νηθίδες ἢ ἔριθοι), ἄλλαι τῆς βαφῆς (δευσοποιί), ἄλλαι

Κέροψ

Ἐριχθόνιος-Ἐρεχθεύς

Εἰκ. 16. Ἐκ τῆς ζωφόρου τοῦ Παρθενῶνος.
Τετάρτη (καὶ τελευταία) ἀναδίπλωσις τοῦ πέπλου.

τῆς ὑφάνσεως (ὑφάντρηαι) καὶ τῆς ἐν γένει διακοσμήσεως, νὰ ἐκαλοῦντο δὲ πᾶσαι ἐργαστῖναι γενικῶς.

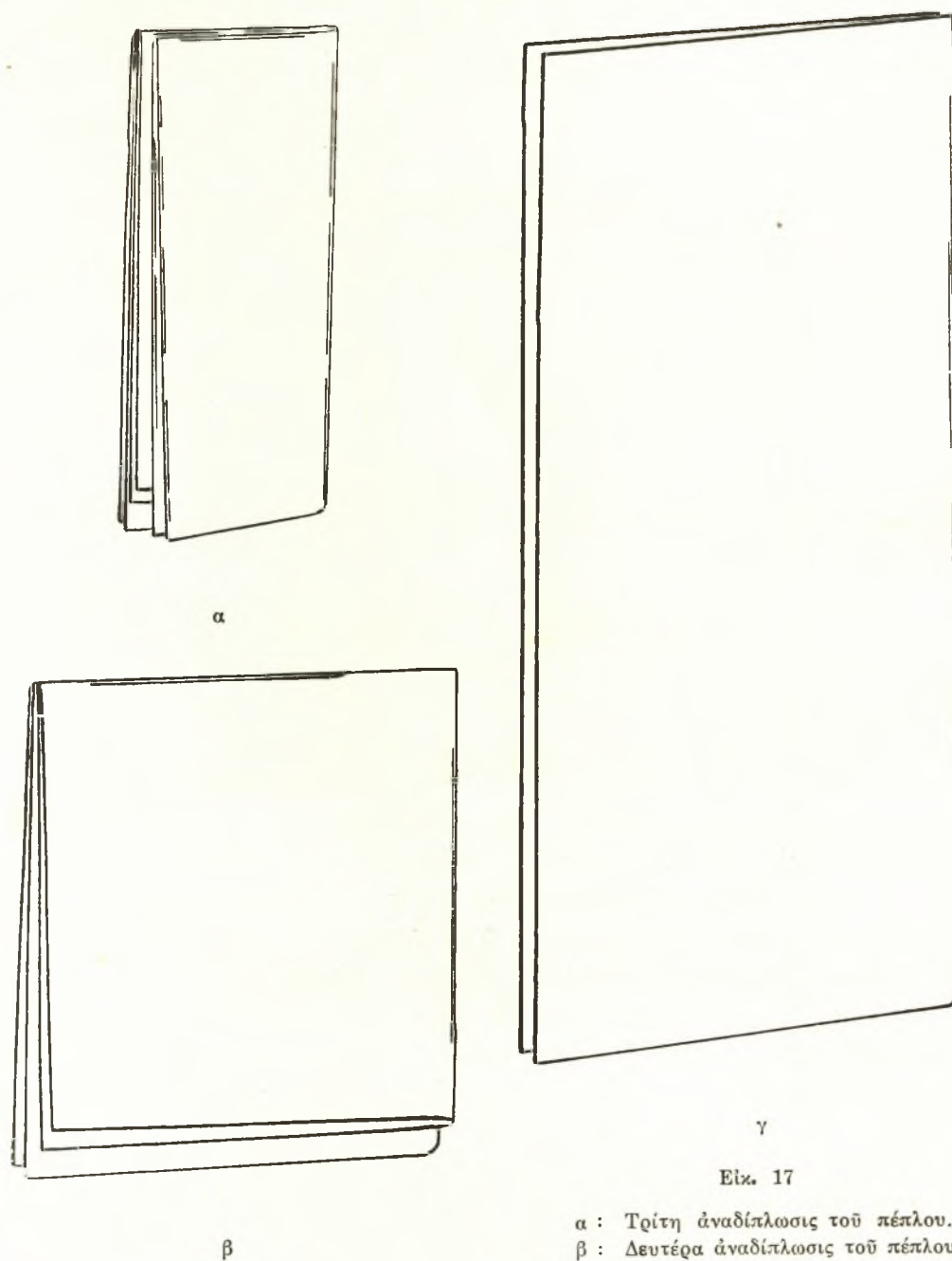
Τὸ μέγα τοῦτο σχετικῶς μέγεθος τοῦ παναθηναϊκοῦ πέπλου ἐπιβεβαιοῦται καὶ ὑπὸ τῆς ἐπικῆς παραδόσεως, καθ' ἣν ὁ ὠραῖος ὀμηρικὸς πέπλος ἐπηνεῖτο ὡς μέγιστος¹, ὡς καὶ ὑπὸ τῆς Ἀθηναϊκῆς συνηθείας, καθ' ἣν οὗτος ἐκομίζετο κατὰ τὴν ἐορτὴν τῶν Παναθηναίων εἰς τὴν Ἀκρόπολιν, ὡς ἱστίον τῆς παναθηναϊκῆς νηός².

¹ Ἰλιάδος Ζ 271: πέπλον, δ' ὅς τις τοι χαριέστατος ἠδὲ μέγιστος.

² Περὶ τῆς παναθηναϊκῆς νηός βλ. ΖΙΣΗΝ ἐν

RE XVIII, 3, στ. 460 κ.έ. ἐν λέξει *Panathenaea*. Παράστασιν αὐτῆς βλ. ἐν DEUBNER, ἔ.ἀ. εἰκ. 39, ἀρ. 32 (ἐπὶ ἀναγλύφου τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἐλευθερίου).

Τὸ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ξόανον τῆς πολιούχου θεᾶς ἐξ ἄλλου ἦτο μᾶλλον μικρόν, κινητὸν καὶ εὐμετακόμιστον—διὰ τοῦτο καὶ μετεφέρθη ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως

Εἰκ. 17

- α : Τρίτη ἀναδίπλωσις τοῦ πέπλου.
 β : Δευτέρα ἀναδίπλωσις τοῦ πέπλου.
 γ : Πρώτη ἀναδίπλωσις τοῦ πέπλου.

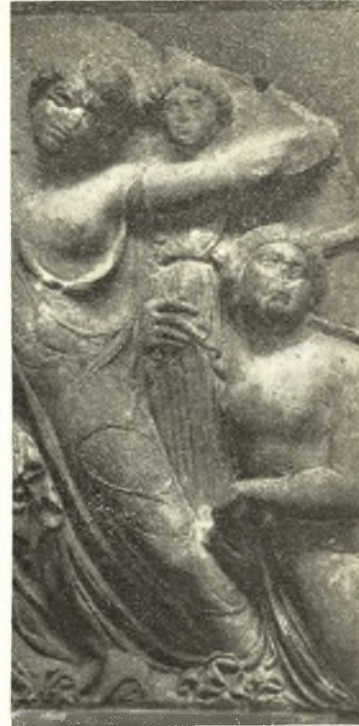
τὸ 480 π.Χ., ὅπως ἄλλωστε εἶχον μεταφερθῆ καὶ ἄλλα γνωστὰ ξόανα, π.χ. τὸ ἐκ τῆς Τροίας Παλλάδιον τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τὸ ἐκ τῆς Ταυρίδος ξόανον τῆς Βραυρωνίας Ἀρτέμιδος, τὸ ἐκ τῆς Σάμου ξόανον τῆς Ἥρας, καθὼς καὶ τὰ ἐξ Ἐπιδαύρου ξόανα

τῆς Δαμίας καὶ Αὐξησίας—, ἦτο οὕτω μεγέθους μικροτέρου τοῦ φυσικοῦ πιθανῶς, οἷα ἦσαν ἐξ ἄλλου καὶ τὰ πλεῖστα ἄλλα ξόανα, τινὰ μάλιστα ἐξ αὐτῶν καὶ μετὰ τῆς βάσεώς των, γνωστὰ ἐκ παραστάσεων ἀγγείων¹ καὶ γλυπτῶν (εἰκ. 18α, β).

Ἐφασμα μεγάλων σχετικῶς διαστάσεων ὅμως, οἷος ὁ παναθηναϊκὸς πέπλος, καὶ δὴ μάλλινον, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς ἔνδυμα τοῦ μικροῦ τού-

Εἰκ. 18α. Ξόanon βορείου μετόπης τοῦ Παρθενῶνος.

Εἰκ. 18β. Ξόanon ζωφόρου τοῦ ναοῦ τῆς Φιγαλείας.

του ξοάνου τῆς θεᾶς, διότι θὰ κατεστρέφετο καὶ ἡ συνοχὴ τῶν μεγάλων ἐπ' αὐτοῦ ἐνυφασμένων μορφῶν τῆς Γιγαντομαχίας: Ὁ Πλούταρχος² μάλιστα ἀναφέρει σχετικῶς, ὅτι τὸν 4^{ον} π.Χ. αἰῶνα—ὅτε τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα τῶν Ἀθηναίων εἶχεν ὀπωσδήποτε μειωθῆ—πρὸς κολακείαν τοῦ Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ ὑφάνθη ἐπὶ τοῦ παναθηναϊκοῦ πέπλου ἡ μορφὴ τούτου καὶ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Ἀντιγόνου. Τὰ φυσιογνωμικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν Μακεδόνων τούτων στρατηγῶν θὰ διεκρί-

¹ Παραδείγματα μικροῦ μεγέθους ξοάνων θεαινῶν ἐκ παραστάσεων ἀγγείων: κρατὴρ Βιέννης (JHS 70, 1950, 36, εἰκ. 2: ARV², 1118)· πελίκη Λένινγκραντ (JHS 70, 1950, 38, εἰκ. 4. JdI 37, 1937, 51, εἰκ. 11)· ὕδρια Νεαπόλεως (JdI ἔ.ἀ. 53, εἰκ. 12)· θραῦσμα κρατῆρος Λονδίνου (αὐτόθι 49, εἰκ. 10: ARV², 1079)· κρατὴρ Τάραντος (ARV², 1337)· κρατὴρ Φερρόρας αὐτόθι (1340)· ὕδρια Λονδίνου (αὐτόθι 1313)· θραῦσμα κρατῆρος Λένινγκραντ (JHS 70, 1950, 40, εἰκ. 5)· κύλιξ Ὀξφόρδης (SCHERER, The Legends of Troy, εἰκ. 105)

ἀλάβαστρον Ὀξφόρδης (LANGLOTZ, Aphrodite in den Gärten, πίν. 6, 4). Πολλὰ ἄλλα μικροῦ μεγέθους ξόανα, βλ. αὐτόθι 30, θεωρούμενα ὑπὸ τοῦ LANGLOTZ ὡς τῆς Ἀφροδίτης.

² ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ Δημήτριος 12: ὁ μὲν γὰρ πέπλος, ὥσπερ ἐψηφίσαντο μετὰ τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἀθηναίας προσενυφνημένον Δημητρίου καὶ Ἀντιγόνου... Περὶ τῆς διακοσμῆσεως τοῦ πέπλου βλ. ΡΥΣΗΛ, De Atheniensium pompis sacris, 12, σημ. 1.

νοντο ἀσφαλῶς μόνον, ἐὰν αἱ ἐπὶ τοῦ πέπλου ἐνυφασμένοι μορφαὶ αὐτῶν ἦσαν μεγάλου σχετικῶς μεγέθους.

Ἐν περιπτώσει, λοιπόν, καθ' ἣν ὁ παναθηναϊκὸς πέπλος ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς μάλλινον ἐξωτερικὸν ἔνδυμα τοῦ μικροῦ ξοάνου τῆς θεᾶς, ἐν πρώτοις θὰ ἐκάλυπτε λίαν ἀκαλαισθήτως καὶ ἴσως ἀπέκρυπτε τὸ πλεῖστον αὐτοῦ. Ἐξ ἄλλου, οἰαδῆποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ διευθέτησις αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ ξοάνου τούτου, θὰ κατέστρεφεν ὅπωςδῆποτε τὴν συνοχὴν τῶν ἐπ' αὐτοῦ μεγάλων μορφῶν τῆς Γιγαντομαχίας. Ἐν περιπτώσει πάλιν, καθ' ἣν οὗτος μετετρέπετο εἰς ἐσωτερικὸν ἔνδυμα τοῦ ξοάνου, μετὰ τὴν ἐν πομπῇ δηλαδὴ ἀφιέρωσιν αὐτοῦ, θὰ προσεφέρετο ὅπως ἀκαίρως, κυριολεκτικῶς «κατόπιν ἐορτῆς», εἰς τὴν πολιούχον θεάν, αἱ διάφοροι δέ, ἐκ τῆς ζώνης κυρίως, προκαλούμεναι πτυχώσεις αὐτοῦ, καθὼς καὶ ἡ ἀναπόφευκτος ἴσως ἀχρήστευσις πλεονάζοντος τμήματος ἐκ τοῦ παναθηναϊκοῦ ὑφάσματος, θὰ κατέστρεφον ἔτι μᾶλλον τὴν συνοχὴν τῶν μεγάλων ἐπ' αὐτοῦ μορφῶν τῆς Γιγαντομαχίας καὶ τὸ ἀποτέλεσμα οὕτω ἀπὸ αἰσθητικῆς πλευρᾶς θὰ ἦτο λίαν πενιχρόν.

Ὁ παναθηναϊκὸς πέπλος συνεπῶς φαίνεται ὅτι ἐχρησιμοποιεῖτο μὲν οἷος προσεκομίζετο καὶ ἀφιεροῦτο εἰς τὴν θεάν, ὡς μεγάλων σχετικῶς διαστάσεων ὑφασμα δηλαδὴ, ἀλλ' ὅτι δὲν ἐχρησίμευεν ὡς μόνιμον ἔνδυμα τοῦ μικροῦ ξοάνου αὐτῆς, πρὸς διακοσμητικὸν σκοπὸν.

Ὁ πέπλος οὗτος ἐχρησίμευε κυρίως ὡς προκάλυμμα (παραπέτασμα) ἢ καὶ κάλυμμα τοῦ ξοάνου πιθανῶς, εἶχε δὲ τεκτονικόν, οὕτως εἰπεῖν, χαρακτηριστὴρα δηλ. τὴν κατὰ βούλησιν ἢ μόνιμον ἀπόκρυψιν τῆς θεᾶς τοῦ ξοάνου τούτου τῆς πολιούχου θεᾶς, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν ἀκολουθῶν στοιχείων:

1) Ὑπὸ τοῦ Εὐριπίδου ἡ λέξις πέπλος χρησιμοποιεῖται πρὸς δήλωσιν τοῦ παραπετάσματος¹. Ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου καὶ ἄλλων ἐξ ἄλλου συγγραφέων² ἡ αὐτὴ λέξις χρησιμοποιεῖται πρὸς δήλωσιν ὀρθογωνίου ὑφάσματος κυρίως, ἥτοι ὀρθογωνίου καλύμματος ἢ ἱματίου, δίκην ὡσαύτως καλύμματος. Κατὰ τὴν κλασσικὴν ἐποχὴν ἡ λέξις πέπλος χρησιμοποιεῖται διττῶς: πρὸς δήλωσιν παντὸς προκαλύμματος ἢ καλύμματος—ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην χρησιμοποιεῖται καὶ ὑπὸ τοῦ Εὐριπίδου, ὡς μόλις ἀνεφέρθη—καὶ πρὸς δήλωσιν ἰδίου τύπου γυναικείου ἐνδύματος, ἐσωτερικοῦ ὅμως. Ἡ πρώτη τῶν δύο τούτων κλασσικῶν ἐννοιῶν τοῦ πέπλου, ἢ καὶ ἀρχαιότερα, ἀσφαλῶς ἀφορᾷ εἰς τὸν παναθηναϊκὸν πέπλον³, δι' ὃ καὶ ἡ BIBER⁴ καλεῖ τούτον «Decke».

1 Ἰων 1143: Πρωτον μὲν ὀρόφω πτέρυγα περιβάλλει π έ π λ ω ν.

2 Βλ. LIDDELL - SCOTT (μετάφρασις ὑπὸ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ): ἐν λ. πέπλος: πᾶν ὑφασμα χρησιμεῖον πρὸς ἐπικάλυψιν, σινδῶν, ἐφάπλωμα, π α ρ α π έ τ α σ μ α, καλύπτρα, κάλυμμα ἀμάξης.

Περὶ τοῦ πέπλου τοῦ ἀναφερομένου ἐπὶ τῆς ἐπιγραφῆς CIA I, 93, IG², I 80 σημειωτέα ἢ σχετικὴ παρατήρησις τοῦ MOMMSEN (Heortologie, 188): ... nicht speciell mit den Panathenäen beschäftigt.

3 ΠΟΛΥΔ. 7,50: πέπλος ἔσθημά δ' ἐστὶ διπλοῦν τὴν

χρεῖαν, ὡς ἐνδύναί τε καὶ ἐπιβαλέσθαι. καὶ ὅτι μὲν ἐπιβλημά ἐστὶ τεκμήριαι* ἂν τις καὶ τῷ τῆς Ἀθηναῶν πέπλω... Ὅτι ἐπιβλημα=κάλυμμα βλ. καὶ APPIAN. Ἀνάβ. VI 29. Τὸ ἐν IG² II 1514 μνημονευόμενον ἐπιβλημα ἱερείας δέον νὰ ἐρμηνευθῆ ὡς τελετουργικὸν κάλυμμα αὐτῆς (παράστασιν τοιοῦτου καλύμματος πβλ. ἐν NILSSON, Geschichte der griech. Relig. πίν. 43, 2, 1955), ὀρθῶς δὲ ἐρμηνεύεται ὡς «coverlet» ὑπὸ τοῦ WACE (Jh, 1952, 113).

4 Griechische Kleidung, 13.

2) Αί διαστάσεις τοῦ παναθηναϊκοῦ πέπλου ἐνδείκνυνται πρὸς χρῆσιν αὐτοῦ δίκην προκαλύμματος ἢ καὶ καλύμματος τοῦ ξοάνου τῆς πολιούχου θεᾶς Ἀθηνᾶς.

3) Αἱ ἐπὶ τοῦ παναθηναϊκοῦ πέπλου μεγάλοι ἐνυφασμένοι μορφαί, ὡς καὶ ἡ ὄλη σύνθεσις, τῆς Γιγαντομαχίας, θὰ ἐξετιμῶντο δεόντως, μόνον ἐὰν ὁ πέπλος οὗτος ἐξηκολούθει νὰ ἦτο ἀναπεπταμένος τρόπον τινά, οἷος δηλαδὴ ἦτο καὶ ἐπὶ τῆς παναθηναϊκῆς νηὸς κατὰ τὸ διάστημα τῆς παναθηναϊκῆς πομπῆς. Ἡ σύνθεσις καὶ ἐκάστη τῶν μορφῶν τούτων τῆς Γιγαντομαχίας αὐτοῦ θὰ προεβάλλετο τότε ἐναργῶς, καὶ δὴ μεθ' ὄλων τῶν χρωματικῶν ἐναλλαγῶν αὐτῆς, οἱ δὲ πολῖται θὰ ἀπῆλαιον οὕτω συνεχῶς τῆς πρὸς τὴν σεπτὴν θεὰν τῆς πόλεως πλουσίας δωρεᾶς αὐτῶν. Ἐὰν ληφθῆ μάλιστα ὑπ' ὄψιν ἡ προσπάθεια, ἣν εἶχον καταβάλλει αἱ ἀρρηφόροι μετὰ τῶν ἱερείων κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν χαλκείων¹ καὶ κυρίως ἢ μετὰ ταῦτα μακρὰ προσπάθεια, ἣν εἶχε καταβάλλει ὁ ὄμιλος τῶν ἐργαστινῶν, ὅστις—ἀποτελούμενος ἐκ παρθένων ἀλλὰ καὶ ἐξ ὑπάνδρων καὶ μετὰ τέκνου ἢ τέκνων γυναικῶν²—εἶχεν ἐκπονήσει αὐτόν, τὸ ἔργον τοῦτο ἔπρεπε νὰ ἦτο ἐφάμιλλον, ἴσως δὲ καὶ ἐν πολλοῖς ἀνώτερον τῶν ἄλλων συγχρόνων τότε ἔργων τέχνης τῆς πόλεως, συνδυάζον πιθανῶς δεξιότεχνίαν ζωγραφικῆς ἀφ' ἑνός, ἐξ ἧς προήρχοντο ἀσφαλῶς τὰ ὑπὸ τῆς βουλῆς καὶ τῶν ἀθλοθετῶν ἐλεγγόμενα σχέδια αὐτοῦ, καὶ ὑφαντικῆς ἀφ' ἑτέρου, ἐπὶ πλέον δὲ καὶ κεντήματος ἴσως.

4) Βεβαιούται ἡ ὑπαρξίς Ἀττικῶν ὑφαντῶν προκαλυμμάτων (παραπετασμάτων) θυρωμάτων σκηνῶν γενικῶς ἀλλὰ καὶ τῆς σκηνῆς τοῦ θεάτρου (*αὐλαία*)³. Ἐφ' ἑνὸς μάλιστα τῶν παραπετασμάτων τούτων, ὅπερ ἐκόσμηι τὸ προσκῆνιον τοῦ ἐν Ἀθήναις θεάτρου, εἶχεν ἀπεικονισθῆ ἐπίσης ὁ Δημήτριος ὁ Πολιορκητῆς⁴. Ἡ ἐπὶ τοῦ παναθηναϊκοῦ πέπλου ἀπεικόνισις τοῦ Μακεδόνα στρατηγοῦ συνεπῶς δὲν ἦτο ἡ μόνη ἐπὶ Ἀθηναϊκοῦ παραπετάσματος παράστασις τούτου, πιθανὸν δὲ ἢ ἐπὶ τοῦ παναθηναϊκοῦ πέπλου παράστασις αὐτοῦ νὰ ἀπετολμήθη μετὰ τὴν ἐπὶ τοῦ παραπετάσματος τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου ἀπεικόνισιν αὐτοῦ.

5) Βεβαιούται ἡ ὑπαρξίς Ἀττικῶν μυθικῶν ὑφαντῶν παραπετασμάτων—ἐνίων μάλιστα καλουμένων *πέπλων*—καὶ ἐνὸς μετὰ μυθικῆς παραστάσεως ἐπ' αὐτοῦ, ὑφαν-

1 ΑΡΠΟΚΡΑΤ. ἐν λ. ἀρρηφορεῖν...τέσσαρες μὲν ἐχειροτονοῦντο δι' ἐγγένειαν ἀρρηφόροι, δύο δὲ ἐκρίνοντο, αἱ τῆς ὑφῆς τοῦ πέπλου ἤρχον καὶ τῶν ἄλλων τῶν περὶ αὐτόν, λευκὴν δ' ἐσθῆτα ἐφόρουσαν· εἰ δὲ χρυσία περιέθεντο, ἰερά ταῦτα ἐγίνετο. Βλ. ΣΟΥΔΑ ἐν λ. ἐπιώψασθαι... ὁ βασιλεὺς ἐπιώψατο ἀρρηφόρους, οἷον κατέλεξεν, ἐξελέξατο. Αὐτόθι ἐν λ. Χαλκεῖα: ἑορτὴ ἀρχαία καὶ δημόδης πάλαι, ὕστερον δὲ ὑπὸ μόνων ἤγετο τῶν τεχνιτῶν, οὗτο ὁ "Ἡφαιστὸς ἐν τῇ Ἀττικῇ χαλκὸν εἰργάσατο" ἔστι δὲ καὶ ἔνη νέα τοῦ Πυρρανεῖωνος, ἐν ἣ καὶ ἱερεῖαι μετὰ τῶν ἀρρηφόρων τὸν πέπλον διάζονται. Βλ. καὶ Μ. ΕΤΥΜ. ἐν λ.

2 ΣΧΟΛ. Εὐρύπ. Ἐκάβ. 467: οὐ μόνον παρθένου ὑφαντον ὡς φησιν Ἀπολλόδορος ἐν τῇ περὶ θεῶν, ἀλλὰ καὶ

τέλειαι γυναῖκες, ὡς Φερεκράτης ἐν Δουλοδιδασκάλῳ. Περὶ τῶν παρθένων ἐργαστινῶν βλ. καὶ IG II² 1034: τῶν παρθένων, [τῶν ἠργ]ασμένων τὰ ἐ[ρ]ια τὰ [εἰς τὸ]ν πέπλον: Ἐπίσης ΣΟΥΔΑ ἐν λ. ἐργασίνα.

3 Βλ. ΗΣΥΧ. καὶ ΣΟΥΔΑ ἐν λ. αὐλαία: τὸ τῆς σκηνῆς παραπέτασμα. Πβλ. ὡσαύτως: ΘΕΟΦΡ. Χαρακτ. Ε 30 (Περὶ ἀρεσκείας): ... καὶ τὴν αὐλαίαν ἔχουσαν Πέρας ἐνυφασμένους. ΠΟΛΥΔ. IV 122. ΠΛΟΥΤ. Θεμιστ. C 30 Βλ. ἐπίσης ΒΙΕΒΕΡ, History of the Greek and Roman Theater², 69, ὡς καὶ ARNOTT, Greek Scenic Conventions, 16-7.

4 ΑΘΗΝ. XII 536. Βλ. ΣΟΥΔΑ ἐν λ. προσκῆνιον: τὸ πρὸ τῆς σκηνῆς παραπέτασμα.

τῆς ὡς φαίνεται, πρὸ τοῦ θυρώματος, τῆς ἐν Δελφοῖς σκηνῆς τοῦ Ξούθου¹. Ἡ σκηνὴ αὕτη ἔφερε βαρβαρικά μὲν παραπετάσματα, ἐπὶ τῆς ὀροφῆς καὶ τῶν τοιχωμάτων, Ἀττικὸν δὲ πρὸ τοῦ θυρώματος. Τὰ βαρβαρικά ταῦτα παραπετάσματα τῆς σκηνῆς ταύτης εἶναι νοητὰ ἴσως λόγῳ τῆς βαρβαρικῆς ἐν γένει καταγωγῆς τοῦ Ξούθου, τὸ πρὸ τοῦ θυρώματος ὅμως Ἀθηναϊκὸν παραπέτασμα αὐτῆς εἶναι νοητὸν πιθανῶς λόγῳ τῆς πρὸς τὸν βασιλικὸν μυκηναϊκὸν οἶκον τῶν Ἀθηναίων ἀγγιστείας αὐτοῦ.

6) Βεβαιοῦται ἐξ ἄλλου ὕπαρξις ὕφαντοῦ παραπετάσματος ἀναρτωμένου ἐντὸς ναοῦ, καὶ μάλιστα πρὸ ξοάνου, ἐν Σάμῳ. Συγκεκριμένως, συμφώνως πρὸς τὴν ἐπιγραφὴν² τοῦ Ἡραίου τῆς Σάμου, ὁ κόσμος τῆς Σαμίας Ἡρας, τοῦ ἐκεῖ ξοάνου αὐτῆς δηλαδὴ (τῆς Θεοῦ κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν), περιελάμβανε λινοῦν παραπέτασμα (... σινδῶν λις ἦντι[να τ]ῆ Θεῶ παραπιτῶσιν...), ἀναρτώμενον πρὸ τοῦ ξοάνου³, καὶ ἔτερα δύο, ὅμοια περίπου, παραπετάσματα (... παραπετάσματα δύο βαρβαρικά ποικίλα...), ὡς καὶ δύο ἀλταίας.

Ἡ χρῆσις λινοῦ παραπετάσματος πρὸ τοῦ ξοάνου τῆς Σαμίας Ἡρας εὐρίσκεται μὲν εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν χρῆσιν τοῦ μαλλίνου παναθηναϊκοῦ πέπλου, εὐχερῶς ὅμως δικαιολογεῖται ἢ ἀντίθεσις αὕτη, ὅταν ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ἡ εὐρεία χρῆσις τοῦ λινοῦ ἐν γένει ὑφάσματος ὡς ἐνδύματος καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν ἑκτασιν τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος, καθ' ὃν χρόνον μάλιστα τὸ μάλλινον ὕφασμα ἐχρησιμοποιοεῖτο εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα πρὸς κατασκευὴν ἐσωτερικῶν ἐνδυμάτων.

7) Βεβαιοῦται ὡσαύτως ὕπαρξις ὕφαντοῦ, καὶ δὴ μαλλίνου, παραπετάσματος, ἀναρτωμένου ἐντὸς τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ ναοῦ τοῦ Διός⁴ (περὶ τοῦ παραπετάσματος τούτου βλ. καὶ κατωτέρω).

8) Πιστοποιεῖται ἐπίσης ὕπαρξις ὁμοίου περίπου ὕφαντοῦ παραπετάσματος, ἀναρτωμένου ἐντὸς τοῦ ἐν Ἐφέσῳ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος⁵.

9) Πιστοποιεῖται τέλος ὕπαρξις ὕφαντῶν παραπετασμάτων ἐντὸς τῶν ἐλληνικῶν ναῶν ἐν γένει, πρὸς ἀπόκρυψιν τῆς θέας τῶν ἐκεῖ ὁμοιωμάτων τοῦ θεοῦ καὶ ἐνίοτε ἀπαγόρευσιν τῆς εἰσόδου⁶ εἰς αὐτούς.

1 Παραπέτασμα εἰσόδου ἔφερον ἡ σκηνὴ αὕτη τοῦ Ξούθου πρὸ τοῦ θυρώματος, καὶ δὴ Ἀθηναϊκόν (Ἰων 1163 : κατ' εἰσόδου δὲ Κέκροπα θυγατέρων πέλας|σπεύρας συνειλίσσαντ' Ἀθηναίων τινὸς ἀνάθημα). Βαρβαρικά παραπετάσματα (πέπλοι) ὑπῆρχον ἐπὶ τῆς ὀροφῆς τῆς σκηνῆς ταύτης, ἄλλα δὲ βαρβαρικά παραπετάσματα ἐπὶ τῶν τοιχωμάτων αὐτῆς Ἰων, 1158 : τοίχισιν δ' ἐπιῆμιπιοσχεν ἄλλα βαρβάρων ὑφάσματα), κατ' ἀναλογίαν ἴσως πρὸς τὰ παραπετάσματα τῆς σκηνῆς τοῦ Μαρδονίου (ΗΡΟΔ. ΙΧ 82. ΑΡΙΣΤΟΦ. Βάτρ. 938. ΑΙΣΧ. Πέρσ. 182) καὶ τὰ μεταγενέστερα τούτων ἀντίστοιχα (ἐφαπτίδαι) τῆς σκηνῆς τοῦ Πτολεμαίου (ΑΘΗΝ. V 194). Περὶ τῶν παραπετασμάτων τῆς σκηνῆς τοῦ Ξούθου βλ. WILAMOWITZ, Euripides Ion, στ. 1159 (1926).

2 ΟΗΛΥ, Die Göttin und ihre Basis ἐν AM 68, 1953, 47.

3 Βλ. AJA 64, 1960, 355 κ.έ. (Ἡ Θεὸς and the Ὀπισθε Θεὸς - Their Attributes).

4 ΠΑΥΣΑΝ. V 12, 4 : ... παραπέτασμα ἐρεοῦν κεκοσμημένον ὑφάσμασιν (ἦτοι διὰ παραστάσεων ἐνυφασμένων) Ἀσουρίοις καὶ βαφῆ πορφύρας τῆς Φοινίκων...

5 Αὐτόθι : τοῦτο οὐκ ἐς τὸ ἄνω τὸ παραπέτασμα πρὸς τὸν ὀροφον, ὡσπερ γε ἐν Ἀρτέμιδος τῆς Ἐφεσείας ἀνέλκονσι, καλφθίοις δὲ ἐπιχαλῶντες καθιᾶσιν ἐς τὸ ἔδαφος.

6 ΠΟΡΦΥΡ. Περὶ τοῦ ἐν Ὀδυσσεΐᾳ τῶν νυμφῶν ἀντροῦ 26 (ἔκδ. Nauck) : τὸν δὲ νότον θεοῖς νέμοντες ἰσταμένης τῆς μεσημβρίας ἐν τοῖς ναοῖς τῶν θεῶν τὰ παραπετάσματα ἔλκονσι, τὸ Ὀμηρικὸν δὲ τοῦτο φυλάσσοντες παράγγελμα, ὡς κατὰ τὴν εἰς νότον ἔγκλισιν τοῦ ἡλίου οὐ θέμις ἀνθρώπους εἰσιέναι εἰς τὰ ἱερά, ἀλλ' ἀθανάτων δόξαι ἐστιν.

10) Ἀρχαία παράστασις ¹ γλυπτοῦ εἰκονίζει ἱερὸν τέμενος ἐν ᾧ παραπέτασμα, πεσσός, βωμός, ἄγαλμα θεότητος.

11) Ὁ κλασσικὸς ἀρχαῖος ναὸς (μαρμαρίνος ναὸς Ἀθηνᾶς Νίκης), ἐν ᾧ ἐστεγάζεται τὸ ξοάνον τῆς πολιούχου θεᾶς τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τοὺς κλασσικοὺς καὶ τοὺς μετακλασσικοὺς χρόνους, ἀποτελεῖται, ὡς γνωστόν, ἐκ μικροῦ σηκοῦ, ἀνοιγομένου πρὸς Ἀνατολάς, φέροντος τρία θυρώματα καὶ οὐδεμίαν θύραν (μεταξὺ τῶν παραστάδων καὶ τῶν δύο πεσσῶν). Πρὸ τῶν πλαγίων θυρωμάτων τοῦ σηκοῦ τοῦ ναοῦ τούτου φαίνεται ὅτι ὑπῆρχε μαρμαρίνον θωράκιον ἢ μᾶλλον εἶδος κιγκλιδώματος στηριζομένου ἐπὶ μαρμαρίνης βάσεως (εἰκ. 19).

Εἰκ. 19. Ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης.

Ἡ εἴσοδος εἰς τὸν σηκὸν τοῦτον ἐγένετο διὰ τοῦ μεσαίου θυρώματος, συνεπῶς πρὸ αὐτοῦ ἀνηρτάτο πιθανῶς παραπέτασμα (αὐλαία). Ἡ ἀνάρτησις μεγάλου παραπετάσματος ἐπὶ τοῦ θυρώματος τούτου εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῇ κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὴν ἀνάρτησιν: α) τῶν πρὸς τὴν αὐτὴν παραπετάσματος τῆς Σαμίας ἼΗρας, τοῦ πρὸ τοῦ ξοάνου αὐτῆς ἑτέρου ὁμοίου παραπετάσματος· καὶ β) τοῦ βήλου ἢ καταπετάσματος τοῦ βηλοθύρου ἢ ἄλλως Ἀγίας Πύλης τοῦ Ἱεροῦ Βήματος τῶν παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν². Σημειωτέον μάλιστα ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὅτι τὸ καταπέτασμα τοῦτο τοῦ χριστιανικοῦ ναοῦ ἐκαλεῖτο ἐνίοτε καὶ πέπλος³, ἔφερε δὲ πολλάκις ὠραιότατας ἐνυφασμένας παραστάσεις ἐπ' αὐτοῦ. Καὶ ἐὰν μὲν τὸ πρὸ τοῦ μεσαίου θυρώματος παραπέτασμα τοῦ κλασσικοῦ ἀρχαίου ναοῦ ἦτο ἀντίστοιχον τῶν ἐξωτερικῶν τοῦ ναοῦ τῆς Σάμου μόνον παραπετάσματος, θὰ ὑπῆρχεν ἐσωτερικὸν παραπέτασμα, ἀντίστοιχον πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Σάμου παραπέτασμα, χρησιμεῦον καὶ ὡς κάλυμμα τῆς θεᾶς τοῦ ξοάνου, τὸ παραπέτασμα τοῦτο δὲ θὰ συνίστα τὸν κυρίως παναθηναϊκὸν πέπλον.

Δὲν εἶναι ἀπίθανον, ἐξ ἄλλου, ὑπερᾶνω τῶν κιγκλιδωμάτων τῶν δύο πλαγίων θυρωμάτων τοῦ σηκοῦ τοῦ μαρμαρίνου ἀρχαίου ναοῦ, νὰ ἀνηρτῶντο καὶ ἄλλα παραπετάσματα, τὰ παραπετάσματα δὲ ταῦτα δυνατὸν νὰ νοηθῶσι κατ' ἀναλογίαν τῶν πλαγίων, ὑπερᾶνω τῶν θωρακίων ἢ τῶν κιγκλιδωμάτων, βήλων τοῦ Ἱεροῦ Βήματος τῶν παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν.

Τὰ πλάγια ταῦτα παραπετάσματα τοῦ σηκοῦ τούτου δὲν ἀποκλείεται νὰ ἦσαν καὶ παλαιότεροι πέπλοι, δὲν ἀποκλείεται ὅμως νὰ ἦσαν καὶ ἄλλου τινὸς εἴδους παραπετάσματα. Δὲν ἀποκλείεται ἐξ ἄλλου τὰ δύο ταῦτα πλάγια θυρώματα τοῦ

¹ Βλ. ΒΙΕΒΕΡ, *History of the Greek and Roman Theater*², 84, εἰκ. 307: Γλυπτὸν Δρέσδης.

² Α. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, *Χριστιανικὴ καὶ βυζαντινὴ ἀρ-*

χαιολογία, I, 200 κ.έ.

³ ΣΩΤΗΡΙΟΥ ἐν ΑΕ 1929, 243.

σηκοῦ τούτου τῆς Ἀκροπόλεως νὰ ἐκλείοντο καὶ δι' ὑψηλῶν ἀπλῶς κυγκλιδωμάτων, ἅτινα θὰ ἐστηρίζοντο ἐπὶ τῶν δίκην βάσεων χαμηλῶν ἴσως θωρακίων αὐτοῦ (εἰκ. 19).

Ἐπιπροσθεν τοῦ ξοάνου τῆς Ἀθηνᾶς πάντως παραπέτασμα δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀνηρῆτο, διότι: α) ἢ ἐπὶ τοίχου ἢ ὀροφῆς ἀνάρτησις τάπητος ἢ ἄλλου τινὸς ὑφάσματος ἀπῆδε μᾶλλον πρὸς τὰς ἐν γένει ἐλληνικὰς συνηθείας (βλ. ἀνωτέρω), β) ὑπῆρχεν ἤδη ἐκεῖ γραπτή, ἐπὶ τοῦ τοίχου, παράστασις τοῦ ἥρωος - γενάρχου Ἐριχθονίου - Ἐρεχθέως¹.

Ἐμπροσθεν τοῦ ξοάνου ἐξ ἄλλου ἀνηρῆτο καὶ τὸ ἐν Σάμφ παραπέτασμα (βλ. ἀνωτέρω), ἢ συνηθεία δὲ τῆς ἀναρτήσεως παραπέτασματος ἐπὶ ἢ πρὸ θυρώματος ἀνάγεται πιθανῶς εἰς τὴν μυθικὴν ἐποχὴν (βλ. ἀνωτέρω).

Ἀναρτώμενον οὕτω ἐπὶ ἢ πέραν πῶς τοῦ μεσαίου, τοῦ καὶ μόνου κατ' οὐσίαν ἐλευθέρου, θυρώματος τοῦ σηκοῦ τοῦ κλασσικοῦ ἀρχαίου ναοῦ, πρὸ τοῦ μικροῦ πάντως ξοάνου τῆς θεᾶς, ὁ παναθηναϊκὸς πέπλος διεχώριζε, φαίνεται, καὶ ἀπεμόνου κυρίως τὸ ἄδυτον τῆς θεᾶς ἀπὸ τοῦ προνάου αὐτῆς, καθ' ὃν τρόπον περίπου ἀφ' ἑνὸς τὸ καταπέτασμα τῶν παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν διεχώριζε καὶ ἀπεμόνου τὸν κυρίως ναὸν ἀπὸ τοῦ Ἱεροῦ Βήματος, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸ καταπέτασμα τοῦ ὑπὸ τοῦ Μωϋσέως² κατασκευασθέντος φορητοῦ ναοῦ καὶ τοῦ ὑπὸ τοῦ Σολομῶντος³ ἰδρυθέντος μεγαλοπρεποῦς ναοῦ τῆς Ἱερουσαλήμ διεχώριζε καὶ ἀπεμόνου ἐπίσης τὸ ἅγιον ἀπὸ τοῦ ἁγίου τῶν ἁγίων, εἰς ὃ μόνον ὁ Ἀρχιερεὺς εἶχε δικαίωμα νὰ εἰσέλθῃ· ἀπέκρυπτε δ' ἐξ ἄλλου ἢ ἐπέτρεπε τὴν θέαν τοῦ ξοάνου

Τὸ ἐβραϊκὸν τοῦτο παραπέτασμα ἐκρέματο ἀπὸ ξυλίνων στύλων, στηριζομένων ἐπὶ κινητῶν μεταλλίνων βάσεων⁴. Ἐὰν ἐπομένως ὑποστηρικθῆ ἔνδεχομένως, ὅτι διὰ λόγους ἀσφαλείας κυρίως, ὑπῆρχε κυγκλιδωμα, κατὰ βούλησιν ἀνοιγόμενον καὶ κλειόμενον, καὶ πρὸ τοῦ μεσαίου θυρώματος τοῦ σηκοῦ τοῦ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ἀρχαίου ναοῦ, ὁ παναθηναϊκὸς πέπλος δὲν ἀποκλείεται νὰ ἀνηρῆτο καὶ ἐπὶ στύλων, στηριζομένων ἐπὶ κινητῶν βάσεων πρὸ τοῦ ξοάνου τῆς θεᾶς ἢ καθ' ὃν τρόπον περίπου ἀνηρῆτο καὶ τὸ ἐν Ὀλυμπίᾳ ἢ τὸ ἐν Ἐφέσῳ παραπέτασμα.

Σημειωτέον ὅτι ὁ φορητὸς ναὸς τοῦ Μωϋσέως ἢ ἄλλως Σκηνὴ τοῦ Μαρτυρίου ἔφερε καταπέτασμα ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς, ἣτις καὶ ἀπετέλει τὴν εἴσοδον αὐτοῦ, ἕτερον δὲ καταπέτασμα, ὅπερ διήρει τὸν ναὸν τοῦτον εἰς τὸ ἅγιον καὶ τὸ ἅγιον τῶν ἁγίων. Τὸ καταπέτασμα τοῦτο ἀπετέλει τὸ κυρίως καταπέτασμα καὶ ἦτο ἀντίστοιχον πρὸς τὸ μοναδικὸν καταπέτασμα τοῦ ναοῦ τοῦ Σολομῶντος, ὅπερ μόνῃ ἢ χεῖρ τοῦ

1 Βλ. ΑΕ 1961, 77.

2 α. ΕΞΟΔΟΣ ΚΣΤ' 31 κ.ε.: Καὶ ποιήσεις καταπέτασμα ἐξ ὑακίνθου καὶ πορφύρας καὶ κοκκίνου κεκλωσμένον καὶ βύσσου νενησμένης, ἔργον ὑφαντὸν, ποιήσεις αὐτῷ Χερουβείμ καὶ ἐπιθήσεις αὐτὸ ἐπὶ τεσσάρων στύλων ἀσήπτων κεχρυσωμένων. β. Αὐτόθι 33 κ.ε.: καὶ θήσεις τὸ καταπέτασμα ἐπὶ τῶν στύλων καὶ εἰσοίσεις ἐκεῖ ἐσώτερον τοῦ καταπέτασματος τὴν κιβωτὸν τοῦ μαρτυρίου καὶ διοριεῖ τὸ καταπέτασμα ὑμῖν ἀναμέσον τοῦ ἁγίου καὶ ἀναμέσον τοῦ ἁγίου τῶν ἁγίων. γ. Αὐτόθι Λ 6: Καὶ θήσεις αὐτὸ (τὸ θυσιαστή-

ριον) ἀπέναντι τοῦ καταπέτασματος τοῦ ὄντος ἐπὶ τῆς κιβωτοῦ τῶν μαρτυρίων, ἐν οἷς γνωσθήσομαι σοὶ ἐκεῖθεν. Τοῦτο νοεῖται ἐνταῦθα ὡς ἐπίβλημα μᾶλλον τῆς κιβωτοῦ.

3 ΔΕΥΤΕΡΟΝ. Γ' 14: καὶ ἐποίησε (ὁ Σολομῶν) τὸ καταπέτασμα ὑακίνθου, καὶ πορφύρας καὶ κοκκίνου, καὶ βύσσου καὶ ὕφανεν ἐν αὐτῷ Χερουβείμ.

4 ΕΞΟΔ. ΚΣΤ' 31: καὶ ἐπιθήσεις αὐτὸ (τὸ καταπέτασμα) ἐπὶ τεσσάρων στύλων. Αὐτόθι 36: καὶ ποιήσεις τῷ καταπέτασματι πέντε στύλους... καὶ χωνεύσεις αὐτοῖς πέντε βάσεις χαλκᾶς.

Ἀρχιερέως εἶχε δικαίωμα νά σύρη. Τὸ καταπέτασμα τοῦτο μάλιστα ἔφερον ἐν-
υφασμένους ἐπ' αὐτοῦ μεγάλας μορφὰς Χερουβείμ. Σημειωτέον ἐξ
ἄλλου ὅτι, συμφώνως πρὸς τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ Ἡραίου τῆς Σάμου, ὑπῆρχεν
ἐκεῖ ἀφ' ἑνὸς μὲν παραπέτασμα πρὸ τοῦ σεπτοῦ ξοάνου τῆς Σαμίας Ἡρας, ἀφ' ἑτέ-
ρου δὲ ἕτερα δύο παραπέτασμα καὶ δύο ἄλλα πρὸ τῆς εἰσόδου τοῦ ναοῦ αὐτῆς
(αὐλαῖαι). Σημειωτέον ἐπίσης, ὅτι τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ τοῦ Σολομώντος
μετεφέρθη, καθ' ἃ πιστεύεται¹, ὑπὸ τοῦ Ἀντιόχου καὶ ἀφιερώθη εἰς τὸν ἐν
Ὀλυμπίᾳ ναὸν τοῦ Διός, ἐχρησιμοποιήθη δὲ τοῦτο ἔκτοτε προφανῶς εἰς ἀντικατά-
στασιν προγενεστέρου τινὸς παραπέτασματος αὐτοῦ.

Ἐντὸς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἡρώδου² ἐξ ἄλλου ὑπῆρχε καταπέτασμα πρὸ τῆς μεσο-
θύρας τῆς ὀδηγούσης ἐκ τοῦ προνάου εἰς τὸν οἶκον καὶ ἕτερον καταπέτασμα πρὸ τῆς
μεσοθύρας τῆς ὀδηγούσης ἐκ τοῦ ἀγίου εἰς τὰ ἄγια τῶν ἀγίων. Τὸ δεύτερον τοῦτο κατα-
πέτασμα ἦ τὸ ἐπὶ τῆς κιβωτοῦ τῆς Διαθήκης ἀπλούμενον κάλυμμα, καλούμενον ἐπί-
σης καταπέτασμα, ἐννοεῖ ὁ Εὐαγγελιστὴς Ματθαῖος³, λέγων ὅτι ἐσχίσθη εἰς δύο ἀπὸ
ἀνωθεν ἕως κάτω καὶ ἡ γῆ ἐσχίσθη καὶ αἱ πέτραι ἐσχίσθησαν, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ
Ἰησοῦ. Ἀξίζει νὰ τονισθῇ ὡσαύτως ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὅτι, ὅτε οἱ Ἀθηναῖοι
ἀπεικόνισαν τὴν μορφήν τοῦ Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ καὶ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ
Ἀντιόχου ἐπὶ τοῦ παναθηναϊκοῦ πέπλου (βλ. ἀνωτέρω), ὁ πέπλος οὗτος μέσος ἐρ-
ράγη, θυέλλης ἐμπεσοῦσης, τιμωρηθείσης διὰ τοῦ τρόπου τούτου, ὡς καὶ δι' ἄλλων
τινῶν καταστρεπτικῶν φαινομένων, τῆς πρὸς τὸ θεῖον ἐπιδειχθείσης ἀσεβείας τῶν
Ἀθηναίων, τῆς ὕβρεως αὐτῶν δηλαδή⁴.

Σημειωτέον ἐξ ἄλλου ὅτι ὁ ναὸς τοῦ Σολομώντος τῆς Ἱερουσαλήμ ἐκτίσθη κατὰ
φοινικικὸν πρότυπον ναοῦ, ὡς συνήθως πιστεύεται, καὶ δὴ ὑπὸ τεχνιτῶν μετα-
κληθέντων ἐκ Τύρου ὑπὸ τοῦ Σολομώντος, ἀποταθέντος τότε εἰς τὸν βασι-
λέα ταύτης Χουράμ⁵, οἱ δὲ ἄριστοι βεβαμμένοι καὶ ἀσυνήθως πεποικιλμένοι
πέπλοι ἐκομίζοντο ἐκ Τύρου καὶ Σιδῶνος εἰς τὴν Ἑλλάδα τῆς ὀμηρικῆς ἐποχῆς⁶.
Βόρειος ἀλλὰ καὶ νότιος Συρία ἐξ ἄλλου θεωροῦνται πλέον σήμερον ὡς κέντρα

1 FRAZER, Pausanias' Description of Greece, III 545: «There are some grounds for believing that this eastern curtain, presented to the temple of Zeus by Antiochus (ΠΑΥΣ. V 12, 4), had been originally the veil of the temple at Jerusalem. For Antiochus carried off the veil (I Maccabees, I, 22: Josephus, Antiquit. Jud. XII, 5, 4), and after robbing and defiling the temple, attempted to reconsecrate to Olympian Zeus (II Maccabees VI, 2). It would, therefore, be very natural that Antiochus should dedicate to Zeus most famous of his sanctuaries the curtain which he had carried off from the temple at Jerusalem...».

2 ΙΩΣΗΠ. Ἰουδ. ἀρχαιολ. Ε' ε', 4.

3 ΚΖ' 51.

4 ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ Δημήτριος 12 :...ἐπεσήμενε δὲ τοῖς πλείστοις τὸ θεῖον. ὁ μὲν γὰρ πέπλος, ὡσπερ ἐψηφίσαντο μετὰ τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἀθηνᾶς προσενοσηναμένων Δημήτριον καὶ Ἀντίγονον, πεμπόμενος διὰ τοῦ Κεραμεικοῦ μ ε -

σ ο σ ἐρράγη θυέλλης ἐμπεσοῦσης. περὶ δὲ τοὺς βω-
μοὺς τοὺς ἐκείνων ἐξήγηθηον ἡ γῆ κύκλω πολὺ κώνειον,
ἄλλως μὴδὲ τῆς χώρας πολλαχῶς φνόμενον. ἦ δ' ἡμέρα τὰ
τῶν Διονυσίων ἐγένετο, τὴν πομπὴν κατέλυσαν ἰσχυρῶν
πάγων γενομένων παρ' ὄραν καὶ πάχνης βαθείας ἐπιπε-
σοῦσης, οὐ μόνον ἀμπέλους καὶ σικκᾶς ἀπάσας ἀπέκασε τὸ
ψῆχος, ἀλλὰ καὶ τοῦ σίτου τὸν πλεῖστον ἐν γλῶθι διέφθει-
ρε. διὸ καὶ Φιλιππίδης ἐχθρὸς ὢν τοῦ Στρατοκλέους ἐν
κατωφδίᾳ πρὸς αὐτὸν ἐποίησε ταῦτα (Ἰ.Α. 25, 4-7):

δι' ὃν ἀπέκασεν ἡ πάχνη τὰς ἀμπέλους,
δι' ὃν ἀσεβοῦνθ' ὁ πέπλος ἐρράγη μέσος
τὰς τῶν θεῶν τιμὰς ποιῶντ' ἀνθρωπίνας.
ταῦτα καταλύει δῆμον, οὐ κατωφδία.

5 Βλ. C. KENYON, Archaeology in the Holy Land, 245 (1960): «It is, however, clear that Solomon's temple was wholly Phoenician in character».

6 Ἰλιάδ. Ζ 289. Περὶ ὁμοιοτήτος τινος ἐξ ἄλλου ἐλ-
ληνικῆς καὶ ἐβραϊκῆς ἱερᾶς ἀμφιέσεως βλ. THIBSCH,
Ependytes und Ephod.

ἐπιβιώσεως πλείστων ὄσων μυκηναϊκῶν στοιχείων κατὰ τοὺς πρώτους ἱστορικοὺς χρόνους.

Κατὰ τοὺς προκλαστικοὺς χρόνους, μέχρι καὶ τῆς ὑπὸ τῶν Περσῶν καταστροφῆς τῶν ἱερῶν τῆς Ἀκροπόλεως, παραπέτασμα φαίνεται ὅτι ἀνηρτᾶτο καὶ πρὸ τοῦ θυρώματος τοῦ ἀρχαϊκοῦ ἀρχαίου ναοῦ (πῶρινος ναὸς Ἀθηνᾶς Νίκης), ἐνθα ἐστεγάζετο τότε πιθανῶς τὸ ξόανον τῆς πολιούχου θεᾶς: Ὁ ναῖσκος οὗτος ἦτο ἐπίσης πιθανῶς μετὰ θυρώματος καὶ ἄνευ θύρας. Πρὸ τῆς ἰδρύσεως τοῦ ἀρχαϊκοῦ τούτου ναοῦ ἐξ ἄλλου παραπέτασμα ἀνηρτᾶτο, ὡς φαίνεται, καὶ ἐντὸς τοῦ ὑπὸ τὸν μυκηναϊκὸν πύργον ἱεροῦ, — ὅπερ ἐχρησίμευεν ἤδη ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 2^{ας} π.Χ. χιλιετηρίδος ἴσως ὡς κατοικία τοῦ ξοάνου τούτου —, μᾶλλον δὲ κυρίως πρὸ τοῦ μεσαίου ἀνοίγματος αὐτοῦ. Δὲν εἶναι συνεπῶς ἄνευ σημασίας ἐπίσης, ὅτι καὶ τὸ ἱερὸν τοῦτο ἐστερεῖτο θύρας, ὁ διαχωρισμὸς δὲ τοῦ ἀδύτου αὐτοῦ ἐπετυγχάνετο ἴσως διὰ τοῦ παραπετάσματος αὐτοῦ. Ἡ εἰς τὸ ἱερὸν τοῦτο προσπέλασις ἐγένετο πιθανῶς διὰ τινος μικρᾶς πύλης, ἐγγὺς αὐτοῦ κειμένης, ὡς ἐγένετο ἐξ ἄλλου μετὰ ταῦτα διὰ τῶν Μικρῶν Προπυλαίων ἢ εἰς τὸ ἐπὶ τοῦ πύργου τέμενος εἴσοδος. Ἐνδεικτικὸν πάντως τῆς ἱερότητος τοῦ πρώτου τούτου ἀδύτου τῆς πολιούχου θεᾶς, τοῦ ὑπὸ τὸν πύργον δηλαδὴ ἱεροῦ, εἶναι ὅτι ὁ ἄβατος χῶρος αὐτοῦ ἐσφραγίσθη διὰ «ξηρολιθιάς» μετὰ τὴν ἀχρήστευσιν αὐτοῦ, πιθανῶς μετὰ τὴν κατὰ τὰ Μηδικὰ καταστροφὴν αὐτοῦ, πρὸς ἀποφυγὴν, φαίνεται, οἰασδήποτε τυχόν, ἐξ ἀβλεψίας ἢ καὶ ἀγνοίας ἔστω, μελλοντικῆς παραβιάσεως αὐτοῦ. Ὁ ἄβατος ἐξ ἄλλου χῶρος τοῦ ἀρχαϊκοῦ ἀρχαίου ναοῦ ἐξεσφραγίσθη, ὡς φαίνεται, διὰ τῆς ἐπ' αὐτοῦ ἰδρύσεως τοῦ κλασσικοῦ ἀρχαίου ναοῦ. Πλήρης ὅμως, ἦτοι ὁμοία, σφράγισις αὐτοῦ ἀπεκλείετο ἴσως, λόγῳ τῆς ἐντὸς αὐτοῦ παρουσίας τῆς ἐσχάρας ἀφ' ἐνὸς καὶ τοῦ οἰκουροῦ ὄφους ἀφ' ἐτέρου.

Ὁ παναθηναϊκὸς πέπλος, τὸ παναθηναϊκὸν ἐν ἄλλοις παραπέτασμα, ἀναρτώμενον πρὸ τῆς θεᾶς, ἀπετέλει συνεπῶς τὴν ὀροθετικὴν, οὕτως εἰπεῖν, γραμμὴν, ἣτις ἀπεμόνου τὸν ἄδυτον χῶρον καὶ τῶν τριῶν κατὰ καιροὺς διαδοχικῶν μεγάρων αὐτῆς. Συρόμενος, πλαγίως ἢ ἄνω, οὗτος ἐπέτρεπε τὴν ἐκάστοτε θέαν αὐτῆς εἰς τοὺς Ἀθηναίους πολίτας, λατρευτὰς αὐτῆς, ἀναγκαστικῶς λοιπὸν ἀπέβη ὁ πέπλος οὗτος πολύτιμον ἐξάρτημα τῆς λατρείας τῆς πολιούχου θεᾶς καὶ ἱερώτατον σύμβολον τῆς ὅλης ἐν γένει Ἀθηναϊκῆς λατρείας, ἀγλάϊσμα δὲ μέγα τῆς πόλεως¹. Ὁμοίαν ὀροθετικὴν γραμμὴν ἀπετέλει πιθανῶς καὶ τὸ πρὸ τῆς Σαμίας Ἡρας λινοῦν παραπέτασμα. Τοιαύτην ἐξ ἄλλου ὀροθετικὴν γραμμὴν ἀπετέλει καὶ τὸ καταπέτασμα τοῦ Ἑβραϊκοῦ ναοῦ καθὼς καὶ τὸ τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς καὶ τῶν βυζαντινῶν ναῶν.

Εὐνοήτως λοιπὸν τὸ παναθηναϊκὸν παραπέτασμα ἔχρηξεν οὐ μόνον ἀνανεώσεως ἀλλὰ καὶ συστηματικῆς συντηρήσεως. Καὶ ἡ μὲν ἀνανέωσις ἐγένετο διὰ τῆς ἐκάστοτε ἀφιερώσεως τοῦ νέου παναθηναϊκοῦ πέπλου, ἦτοι τοῦ νέου ἱεροῦ παραπετάσματος, ἢ συντήρησις δὲ ἐπετυγχάνετο διὰ τοῦ συνεχοῦς τοπικοῦ καθαρισμοῦ τῶν

1 Πρβλ. ΣΧΟΛ. Ἀριστοφ. Ἰππ. 565: *ἐδλογῆσαι βουλόμεθα τοὺς πατέρας ἡμῶν ὅτι ἄνδρες ἦσαν τῆσδε τῆς γῆς ἄξιοι καὶ τοῦ πέπλου*. Ἐπίσης: ΑΡΙΣΤΟΦ. Ὀρν. 827: *τίς δαί σὸς πολιοῦχος ἔσται; τῷ ξανοσμέν τὸν πέπλον;*

Ἀξίζει νὰ τονισθῇ, ὅτι σήμερον τὸ σεπτότερον τῶν συμβόλων τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τὸ λάβαρον τῆς Ἐπαναστάσεως, εἶναι τὸ ἄλλοτε καταπέτασμα τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς τῆς Ἀγίας Λαύρας.

ρύπων και τῶν κηλίδων ὑπὸ τοῦ *κατανίπτου*¹, ἰδίου πρὸς τοῦτο ἱερέως, διὰ τοῦ ὀλι-
κοῦ καθαρισμοῦ ὑπὸ τῶν *πλυντηρίδων*², κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Πλυντηρίων πιθανῶς,
ὡς και διὰ τινος γενικῆς κατὰ καιροῦς ἐπισκευῆς³ αὐτοῦ. Ἡ τοιαύτη περὶ τὸν πέ-
πλον ἀπασχόλησις τοῦ προσωπικοῦ τούτου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐρμηνευθῇ ὑπὸ τῆς
κρατούσης γνώμης, καθ' ἣν ὁ παναθηναϊκὸς πέπλος ἐχρησιμοποιεῖτο ἀποκλειστικῶς
ὡς ἔνδυμα τοῦ ξοάνου. Ὁπωσδήποτε ὅμως εἰς ὠρισμένας περιστάσεις ὁ πέπλος
οὗτος ἐτοποθετεῖτο και ὡς κάλυμμα αὐτοῦ τούτου τοῦ ξοάνου—κατὰ τινὰς ἰδίως
ἀποφράδας ἡμέρας⁴ και καθ' ὠρισμένας διατάξεις ἴσως τοῦ τυπικοῦ⁵ τῆς ἐπισή-
μου λατρείας, τελουμένης ἐντὸς τοῦ τελεστηρίου, ἥτοι ἐντὸς χώρου μὴ ἀδύτου και
μὴ ἀβάτου—ὡς *ἐπίβλημα*⁶ δηλαδή, ὅπερ ἐκάλυπτεν ὀλοσχερῶς αὐτό.

Ἄγνωστον εἶναι ἐὰν ἐγίνετο ὁμοία χρῆσις τοῦ πέπλου ἐντὸς τοῦ οἰκιακοῦ ἱεροῦ
ἢ ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ κορυφῆς (βλ. ἀνωτ. σ. 176 κ.έ.) τοῦ ἀνακτόρου τῆς Ἀκροπόλεως και
ποία ἦτο περίπου ἢ ἐκεῖ θέσις αὐτοῦ ἐντὸς αὐτῶν: στερούμεθα τῆς ἀνωδομίας και
τοῦ ἐν γένει σχεδίου τοῦ ἀνακτόρου τούτου⁷ και τῆς ἀρχικῆς ἴσως διατάξεως τοῦ ὑπὸ
τὸν πύργον ἱεροῦ (βλ. ἀνωτ. σ. 176). Παρ' ὅλα ταῦτα ὅμως ἐνδείκνυται ἢ διατύπωσις
τῶν ἀκολούθων εἰκασιῶν: ὁ πέπλος οὗτος ἐνδέχεται νὰ μετετρέπη ἀπὸ καλύμματος
(ἥτοι ἐπιβλήματος) εἰς προκάλυμμα (ἥτοι παραπέτασμα) τῆς θεᾶς, ἀφ' ἧς μετετρέπη
αὕτη εἰς πολιοῦχον, κυρίως ἀφ' ὅτου τὸ ξοάνον αὐτῆς κατέστη ἐφεξῆς ὄρατὸν εἰς πάντα
Ἀθηναῖον πολίτην, ἀπὸ τοῦ ἀδύτου ὅμως και ἀβάτου χώρου αὐτοῦ, προηγουμένως δὲ
νὰ ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς ἐπίβλημα, ἥτοι κάλυμμα μόνον αὐτοῦ, ὅσάκις τοῦτο ἴσως καθί-
στατο ὄρατὸν, ἀπαγορευομένης διὰ τοῦ τρόπου τούτου τῆς ἀμέσου θεᾶς αὐτοῦ, (οἶος
π.χ. εἰκάζεται ἐπὶ τοῦ ξοάνου τοῦ ρυτοῦ τοῦ Κάτω Ζάκρου, εἰκ. 14). Ἡ γνωστὴ παρά-
στασις τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς ζυφόρου τοῦ Παρθενῶνος (εἰκ. 16) παρουσιάζει
τὸν πρῶτον πέπλον προσκομιζόμενον ὑπὸ τοῦ Ἐριχθονίου - Ἐρεχθέως, ἰδρυτοῦ
τῆς πρώτης μυθικῆς Ἀθηναϊκῆς δυναστείας. Ἐνδέχεται συνεπῶς ὀρθογώνιον ὕφα-
σμα νὰ ἀπετέλει ὀπωσδήποτε ἐξάρτυμα και τῆς ἐντὸς τοῦ ἀνακτορικοῦ ἱεροῦ τε-
λουμένης οἰκιακῆς λατρείας ἢ τοῦ ἱεροῦ κορυφῆς. Πιθανὸν ὅμως ὀρθογώνιον
ὕφασμα ἢ μᾶλλον ὀρθογώνια ὕφασματα, *πέπλοι*, κατὰ τὴν ἐπικὴν ἔκφρασιν, νὰ
ἀπετέλουν μέρος τοῦ ἱεροῦ κόσμου τῆς θεᾶς, χρησιμοποιούμενοι ἐκάστοτε διαφορο-
τρόπως, τοιοῦτος δὲ ἦτο ἴσως και ὁ ὑπὸ τῆς Ἐκάβης εἰς τὴν Ἀθηναῖν τῆς Τροίας προσ-
φερθεὶς πέπλος⁸. Ἐνδέχεται δηλαδή οἱ ἱεροὶ οὗτοι πέπλοι νὰ ἦσαν διαφόρου με-
γέθους και νὰ μὴ εἶχον μίαν και μόνην ἀποκλειστικὴν χρῆσιν, εἰς δὲ τούτων νὰ ἀπετέ-
λεσεν ἐνδεχομένως τὸ παναθηναϊκὸν παραπέτασμα, χρησιμοποιούμενος ἀρχικῶς ὡς

1 BEKKER, Anecd. I, 269, 29 ἐν λ. *κατανίπτης*: ἱε-
ρωσὺν Ἀθήνησιν, ὁ τὰ κατὰ (ὁ DEUBNER, ἔ.δ. ἔχει
ἀντ' αὐτοῦ: τὰ. Πβλ. και Μ. ETYM:..ὁ τὰ κάτω) τοῦ πέ-
πλου τῆς Ἀθηναῖς ἔνπαινόμενα ἀποπλύνων· βλ. και
ZIEHEN, ἐν RE XXI 1, στ. 1062, καθ' ὅν ὁ ἱερεὺς
οὗτος, ἂν μὴ καθημερινῶς, τοῦλάχιστον ἀπὸ και-
ροῦ εἰς καιρὸν ἐξεπλήρου τὰ καθήκοντα αὐτοῦ.

2 Αὐτόθι. Βλ. ἐπίσης: AM 76, 1961, 85 κ.έ.

3 Βλ. RE XVIII, στ. 3, 486.

4 Πρβλ. ΠΛΟΥΤΑΡΧ. Ἀλκ. 34: ἥ γὰρ ἡμέρα κατέ-

πλευσεν (ὁ Ἀλκιβιάδης) ἐδράτο τὰ Πλυντήρια τῆ θεᾶ.
δρῶσι δὲ τὰ ὄργια Πραξιεργίδαί Θραγγλιῶνος ἔκτη φθίνον-
τος, ἀπόρρητα, τὸν τε κόσμον ἀφελόντες και τὸ ἔδος
κατακαλύψαντες, ὅθεν ἐν ταῖς μάλιστα τῶν ἀποφρά-
δων τὴν ἡμέραν ταύτην [ἀπρακτον] Ἀθηναῖοι νομίζουσι.

5 AM 76, 1961, 87.

6 Βλ. ἀνωτ. σ. 189, σημ. 3.

7 ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ, Ἡ μυκηναϊκὴ ἀκρόπολις τῶν Ἀθη-
νῶν, 173 κ.έ..

8 Βλ. ἀνωτ. σ. 181, σημ. 1.

ἐπίβλημα μόνον τοῦ ξοάνου. Σημειωτέον ὅτι ὕφασμα, καλούμενον ἐν τῇ σαμιακῇ ἐπιγραφῇ *καταπέτασμα*¹, ἐχρησιμοποιεῖτο κατὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους ὡς κάλυμμα τῆς ἱερᾶς τραπέζης τῆς Σαμίας ἼΗρας, ὁμοίον δὲ περίπου ὕφασμα *σινδὸν λίς, ἥτινα τῇ*

Εἰκ. 20. Παράστασις ἐπὶ τῆς σαρκοφάγου τῆς Ἁγίας Τριάδος.

πέτασμα ὡσαύτως ἐκαλεῖτο τὸ πρὸ τοῦ Ἱεροῦ Βήματος ὕφασμα τῶν παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν ἢ καὶ πέπλος, καταπέτασμα δὲ ἐξ ἄλλου καὶ τὸ ἐπὶ τῆς Ἁγίας Τραπεζῆς ἀπλούμενον κάλυμμα αὐτῆς.

Ἐνδέχεται ὡσαύτως ὀρθογώνιον ὕφασμα, πέπλος δηλαδή, νὰ ἦτο ἱερὸς καὶ τῆς λατρείας τῆς τοπικῆς εὐετηριακῆς χθονίας μορφῆς, τοῦ ἥρωος - γενάρχου, τοῦ Ἐριχθονίου - Ἐρεχθέως, δηλαδή. Οὗτος ἀνέκαθεν ἐλατρεύετο ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως μετὰ τῆς Ἀθηνᾶς, ἐθεωρεῖτο δὲ ὡς ταφεῖς ἐντὸς αὐτοῦ τούτου τοῦ τεμένους αὐτῆς. Πέπλος κατὰ τὴν ἐπικὴν⁴ παράδοσιν χρησιμοποιεῖται πρὸς κάλυψιν τῆς νεκρικῆς λάρνακος τοῦ Ἐκτορος, *φᾶρος*⁵ *ταφήιον*⁶ ἐτοιμάζει ἢ Πηνελόπη διὰ τὸν νεκρὸν τοῦ Δαέριου, *ἐανῶ λιτί*⁷ καλύπτεται ἕτερος νεκρὸς ἐπικοῦ ἥρωος, *παραπετάσμαι* δὲ ἕτερος εἰσέτι νεκρὸς⁸. Ἱερὰ τοῦ ἥρωος-γενάρχου ἦτο ἀρχικῶς ἡ ἐλαία, ὡς ἀποδεικνύει ὁ ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ⁹, σύμβολον ἴσως τῆς ἐν γένει Ἀττικῆς

Εἰκ. 21. Παράστασις ἐπὶ τῆς αὐτῆς σαρκοφάγου.

¹ Βλ. ἀνωτ. σ. 191, σημ. 2.

² Αὐτόθι. Ἄγνωστος ὁμοῦς εἶναι ἡ χρῆσις καὶ ἡ καταγωγή τοῦ ἐν Ἡλείᾳ πέπλου τῆς ἼΗρας (ΠΑΥΣ. V 16, 2). Ὁ DEUBNER (ἔ.ἀ. 30) παρατηρεῖ σχετικῶς: wie alt die Sitte war, dass die elischen Frauen alle vier Jahre der Hera einen Peplos wehten, steht nicht fest.

³ ΕΞΟΔΟΣ ἔ.ἀ.

⁴ Ἰλιάδ. Ω 795.

⁵ Περί τοῦ φάρου βλ.: VENTRIS καὶ CHADWICK,

Documents in Mycenaean Greek, 313: pa-we-a = pharwea. A. MORPURGO, Mycenaean graecitatis lexicon ἐν λ. *pa-we-si*. WACE, The Mycenae Tablets II, MYOe 127.

⁶ Ὀδυσσ. β 97-9.

⁷ Ἰλιάδ. Σ 352.

⁸ ΔΙΩΝ. ΚΑΣΣ. LIV 35.

⁹ Τὸ Ἐρέχθειον ὡς οἰκοδόμημα χθονίας λατρείας, 37 κ.έ.

βλαστήσεως. Πλήν τῆς ἐλαίας, πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ γενάρχου τούτου ἦσαν συνυφασμένοι ἀρχικῶς καὶ οἱ παναθηναϊκοὶ ἀγῶνες ¹, ἱερὸς δὲ κατ' ἐξοχὴν τοῦ γενάρχου τούτου ἐθεωρεῖτο ὁ ἵππος γενικῶς, ἐν συνδυασμῶ πρὸς τὸ ἄρμα ², ὅπερ ἐξεπροσώπει ἴσως τὴν πολεμικὴν δύναμιν τῶν πρώτων ἐποίκων, λατρευτῶν τοῦ ἥρωος καὶ τῆς ἀνακτορικῆς θεᾶς, θετῆς μητρὸς αὐτοῦ. Λαμβανομένου οὕτω ὑπ' ὄψιν ὅτι ἐντὸς τοῦ κοινοῦ ναοῦ αὐτῶν ἔκαιε συνεχῶς λυχνία καὶ ὅτι μέγας ἀριθμὸς λύχνων εὐρέθη ἐντὸς τοῦ ἐν Ἴσθμιά ἱεροῦ τοῦ Παλαίμονος ³, οὗτος δέ, καθὼς ἐπίσης ἀποδεικνύει ὁ ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ ⁴, ἦτο σύστοιχος μορφή τοῦ Ἐριχθονίου - Ἐρεχθέως, λαμβανομένου δ' ὡσαύτως ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ Παλαίμων ἦτο προστάτης τῆς ναυτιλίας καὶ πατὴρ τῶν ναυαγούντων, δὲν ἀποκλείεται καὶ ἡ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, παρὰ τὸ ξόانون τῆς θεᾶς κατὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους λυχνία ⁵, ἡ ἔχουσα σχῆμα νηός, ὡς καὶ ἡ παναθηναϊκὴ ναῦς ⁶, ἐφ' ἧς μετεφέρετο εἰς τὴν Ἀκρόπολιν ὁ παναθηναϊκὸς πέπλος, νὰ ἦσαν ἐπίσης λατρευτικὰ στοιχεῖα, ἀρχικῶς συνδεδεμένα πρὸς τὴν ὅλως χθονίαν λατρείαν τοῦ Ἀθηναίου γενάρχου, προστάτου σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ τῆς ναυτιλίας, ἦτοι τῶν ναυτιλλομένων λατρευτῶν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν μυκηναϊκῶν ἤδη χρόνων.

Μικρὰν ἔνδειξιν ὑπὲρ τῆς γνώμης ταύτης ἀποτελεῖ ἴσως ἡ ἐπὶ τῆς σαρκοφάγου τῆς Ἀγίας Τριάδος ⁷ γνωστὴ παράστασις. Τὸ ἐπὶ τῆς σαρκοφάγου ταύτης παριστώμενον πλοῖον (εἰκ. 20) φαίνεται συνυφασμένον ἀμέσως πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ πρὸ αὐτοῦ, καὶ δὴ πρὸ τῆς ὑπαιθρίου ἐσχάρας ⁸ εἰκονιζομένου, θείου, ὡς φαίνεται, νεκροῦ, εἰς ὃν καὶ μάλιστα προσφέρεται. Ὁ νεκρὸς οὗτος ἐξ ἄλλου δὲν φέρει ἔνδυμα ἀλλ' ἀπλῶς κάλυμμα, πέπλον ἢ ταφήιον φᾶρος κατὰ τὴν ἐπικὴν ἔκφρασιν, εἶναι δὲ μικροτέρου μεγέθους ἢ αἱ ἄλλαι ἐγγὺς αὐτοῦ μορφαὶ καὶ μικρᾶς, τρόπον τινά, ἡλικίας ἴσως. Ἐπὶ τῶν βραχειῶν πλευρῶν τῆς σαρκοφάγου ταύτης εἰκονίζεται ζεῦγος θεαινῶν (εἰκ. 21). Δὲν ἐνδείκνυται συνεπῶς νὰ παρασιωπηθῇ ὅτι τὸ ἐκ τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν ὠραῖον ἐλεφαντοστοῦν ⁹ εἰκονίζει ἐπίσης ζεῦγος θεαινῶν καὶ μικρὰν μορφήν παιδὸς μεταξὺ αὐτῶν (εἰκ. 22). Αἱ θεαὶ μάλιστα αὗται τοῦ ἐλεφαντοστοῦ τῶν Μυκηνῶν περιβάλλονται διὰ κοινοῦ ἐξωτερικοῦ ἐνδύματος, διὰ ζεῦγος, ὡς σημειοῖ ὁ καθηγητῆς ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ ¹⁰, ἡ μεταξὺ δὲ αὐτῶν παιδικὴ μορφή φέρει μικρὸν ὕφασμα περὶ τὸ κατώτερον ὅμως μόνον μέρος αὐτῆς, ζῶμα κατὰ τὴν γνώμην τοῦ καθηγητοῦ ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ. Δὲν ἐνδείκνυται συνεπῶς νὰ παρασιωπηθῇ ἐπίσης, ὅτι κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους μορφαὶ τινες τοπικῶν

1 Βλ. ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ, ἔ.ἀ., 39.

2 Βλ. ΑΕ 1961, 151.

3 Hesperia 27, 1958, πίν. 15,b.

4 Ἔ.ἀ. 8, 14.

5 ΠΑΥΣ. I 26. ΣΤΡΑΒ. IX C 396, ΡΛΙΝ. Ν. Η. XXXIV 92.

6 Περὶ αὐτῆς βλ. ἀνωτ. σ. 186, σημ. 2.

7 ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ (καὶ ΗΙΡΜΕΡ), Κρήτη καὶ μυκηναϊκὴ Ἑλλάς, πίν. XXVII-XXX καὶ σ. 101 (πρωίμου Ὑστέρας Μυκηναϊκῆς III ἐποχῆς 1400 π.Χ.)-μετὰ τῆς βιβλιογραφίας.

8 Ὅτι δὲν πρόκειται περὶ βωμοῦ ἀλλὰ περὶ ἐσχάρας βλ. ΥΑΝΙΣ, Greek Altars, 25: It is impossible to consider the low stepped structure as an altar.

Ἄλλὰ δὲν εἶναι σαφές, ἐὰν πρόκειται περὶ εἶδους βαθυμυδοῦς ἐσχάρας, ὡς πιστεύεται, ἢ περὶ ἀπλῆς τινος ἐσχάρας, ἐπὶ τινος ὑψώματος, μετὰ τινος δένδρου ἱεροῦ παρ' αὐτήν, τὸ δὲ ὀπισθεν οἰκοδόμημα, ἐγγὺς τῆς νεκρᾶς μορφῆς, ἐπὶ τινος ἐπιπέδου, τοῦ αὐτοῦ ἢ διαφόρου τῆς ἐσχάρας, καὶ τὸ δένδρον ἐπὶ τοῦ οἰκοδομήματος, ὅπως δηλαδὴ ἐπὶ τῆς ἐτέρας πλευρᾶς τῆς σαρκοφάγου (ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ ἔ.ἀ. πίν. XXVIII).

9 ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, ἔ. ἀ. εἰκ. 218-9 καὶ σ. 217. Ὁμοιον σύμπλεγμα τριάδος ἐκ Μυκηνῶν: ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ ἐν ΑΑ 1933, 303, εἰκ. 15: ΜΥΛΩΝΑΣ ἐν The Aegean and the Near East, πίν. XV, 9.

10 Ἔ.ἀ. 101.

ἡρώων καὶ δὴ τοπικοὶ δαίμονες εὐετηρίας, προστάτιδες δυνάμεις τῆς εὐδαιμονίας

Εἰκ. 22. Ἐλεφαντοστοῦν ἐκ τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν.
α. Προσθία ὄψις.

β. Ὁπισθία ὄψις.

καὶ τῆς ἀκεραιότητος τῆς χώρας καὶ ἰδρυταὶ τοπικῶν ἀγώνων, ὡς τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ Σωσιπόλιδος¹ (εἰκ. 23) καὶ τοῦ ἐν Ἀθῆναις Ἐριχθονίου-Ἐρεχθέως (εἰκ. 16), τοῦ ἐν Ἰσθμίᾳ Παλαίμονος² καὶ τοῦ ἐν Νεμέᾳ Ἀρχεμόρου³, εἰκονίζονται ὑπὸ μορφὴν παιδός, φέροντος πολλάκις ἐπὶ τῆς ἄλλως γυμνῆς αὐτῶν μορφῆς μεγαλοπρεπῆς ἱμάτιον ἢ χλαμύδα⁴ μόνον, τινὲς μάλιστα

ἦτο καὶ τὸ ὑπὸ τὸν μυκηναϊκὸν πύργον τῆς Ἀκροπόλεως ἱερόν.

Εἰκ. 23. Σωσίπολις: Ἐκ τοῦ Α. ἀετώματος τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς τῆς Ὀλυμπίας.

τούτων, ὡς τοῦ Ἐριχθονίου-Ἐρεχθέως, τοῦ Παλαίμονος καὶ τοῦ Ἀρχεμόρου συνδέονται σαφῶς πρὸς τὴν ὑπαρξίν τάφου, αἱ μορφαὶ δὲ αὗται παρουσιάζονται ἐξ ἄλλου ἔχουσαι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ζεῦγος θεῶν μητέρων, ὡς μέλη θείας τριάδος. Τῆς τριάδος ταύτης ἢ λατρεία ἐτελεῖτο ἀρχικῶς ἐντὸς τριμερῶν ἱερῶν πιθανῶς, οἰκιακῶν ἀλλὰ καὶ κορυφῆς, ἐν δὲ ἐξ αὐτῶν φαίνεται ὅτι

1 Βλ. LOESCHKE, Die östliche Giebelgruppe am Zeustempel zu Olympia, 9 κ. ε. Ὁ LOESCHKE ταυτίζει τὴν παιδικὴν ταύτην μορφὴν τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος τοῦ ναοῦ τῆς Ὀλυμπίας πρὸς τὸν Σωσίπολιν καὶ λόγῳ τῆς πρὸς τὴν γῆν ἐπαφῆς τῆς μιᾶς χειρὸς αὐτῆς. Ἡ μορφὴ αὕτη φέρει ἐπὶ τοῦ γυμνοῦ σώματος αὐτῆς μεγαλοπρεπῆ χλαμύδα μόνον. Τοιαύτην χλαμύδα ἔφερε καὶ ἡ ἐν Ἡλιδι μορφῇ τοῦ Σωσιπόλιδος, εἰκο-

νιζομένη καὶ ἐκεῖ ὑπὸ μορφὴν παιδός ΠΑΥΣ. VI 25, 4: ... ἔστιν ὁ θεὸς (ὁ Σωσίπολις) παῖς μὲν ἡλικίαν, ἀμπέχει δὲ χλαμύδα ποικίλην ὑπὸ ἀστέρων, τῇ χειρὶ δὲ ἔχει τῇ ἑτέρᾳ τὸ κέρας τῆς Ἀμαλθείας (πρόκειται προφανῶς περὶ μετακλασικῆς ἀπεικονίσεως). Περὶ τοῦ Σωσιπόλιδος τούτου βλ. ΚΟΝΤΟΛΕΟΝΤΑ, ἔ.ἀ. 12 κ. ἔξ.

2 Αὐτόθι.

3 Corinth IX, ἀριθ. 241 (2ος αἰὼν μ.Χ.).

4 Ὅμοιον ἐνδυμα ἔφερε καὶ ἡ μορφὴ τοῦ Διὸς Σω-

Ὡς καὶ πλεῖστα γνωρίσματα συνεπῶς τῆς ἄλλωστε χθονίας ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως λατρείας τοῦ γενάρχου καὶ τοῦ ξοάνου τῆς πολιούχου θετῆς μητρὸς αὐτοῦ, καὶ ὁ παναθηναϊκὸς πέπλος καὶ ἡ παναθηναϊκὴ ναῦς ἔλκουνσιν ἴσως τὴν καταγωγὴν ἐκ τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων. Ἡ παναθηναϊκὴ ναῦς ἀποτελεῖ πιθανῶς ἴδιον γνώρισμα τοῦ γενάρχου τῶν Ἀθηνῶν ὡς προστάτου καὶ σωτῆρος τῶν κατὰ θάλασσαν λατρευτῶν αὐτοῦ καὶ συγχρόνως σύμβολον τῆς χθονίας φύσεως τῆς λατρείας αὐτοῦ, ὡς ἐξ ἄλλου ὁ ἵππος καὶ τὸ ἄρμα ἀλλὰ καὶ ἡ ἐλαία ἀποτελεῖ σύμβολον τῆς χθονίας φύσεως τῆς λατρείας αὐτοῦ ὡς προστάτου τῶν κατὰ ξηρὰν λατρευτῶν του.

Εἰκ. 24. Βόρειος πλευρὰ τοῦ πύργου. Κλίμαξ.

Ὑποστηρίζεται ὅμως συνήθως, ὅτι ὁ παναθηναϊκὸς πέπλος κατασκευάζετο μέχρι καὶ τοῦ 5^{ου} αἰῶνος ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ἢ ἐκομίζετο κατ' ἀρχὰς ἐφ' ἀμάξης, ὁμοίως πρὸς τὴν τῆς λατρείας τοῦ Διονύσου, ἐκ τῶν ὑστέρων δὲ μόνον λαβούσης τὴν μορφήν νηός¹. Ἡ γνώμη ὅμως αὕτη ἀδυνατεῖ νὰ προσδιορίσῃ τὸν λόγον, δι' ὃν ἀφ' ἐνὸς ἢ ἄμαξα αὕτη μετετρέπη εἰς πλοῖον καὶ ἀφ' ἐτέρου ἢ κυρία ἀθηναϊκὴ ἑορτὴ, ἢ παναθηναϊκὴ, ὑπέστη τὴν ἐπίδρασιν ἐτέρας, δευτερευούσης, ἀθηναϊκῆς ἑορτῆς. Ὑποστηρίζεται ἐξ ἄλλου ὅτι, ἐφόσον ἡ παναθηναϊκὴ ναῦς δὲν ἀπεικονίζεται ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς ζωφόρου τοῦ Παρθενῶνος², ὁ παναθηναϊκὸς πέπλος μέχρι καὶ τοῦ 5^{ου} π.Χ. αἰῶνος δὲν προσεκομίζετο διὰ τῆς παναθηναϊκῆς νηός. Ἐδείχθη ὅμως ἐσχάτως, ὅτι ἐπὶ τῆς πλευρᾶς ταύτης τῆς ζωφόρου δὲν ἔχει παρασταθῆ ἢ ἐκάστοτε ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων εἰς τὴν πολιοῦχον θεὰν προσφορὰ τοῦ παναθηναϊκοῦ πέπλου, ἀλλ' ἢ ὑπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ ἥρωος-γενάρχου τῶν Ἀθηνῶν Ἰδρυσις τῆς παναθηναϊκῆς ἑορτῆς³. Ὁ παναθηναϊκὸς πέπλος συνεπῶς προσεκομί-

σιπόλιδος τῆς παρὰ Μαιάνδρῳ Μαγνησίας (COOK, Zeus I, 58), οὗτινος ἡ μορφή θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ ΚΟΝΤΟΛΕΩΝΤΟΣ (Τὸ Ἐρέχθειον, 14) ἀνάλογος τοῦ Ἐρεχθονίου - Ἐρεχθέως.

¹ Βιβλιογραφίαν βλ. ἐν DEUBNER, ἔ.ἀ. 33 καὶ RE XVIII, στ. 461-2.

² Βλ. RE αὐτόθι 462.

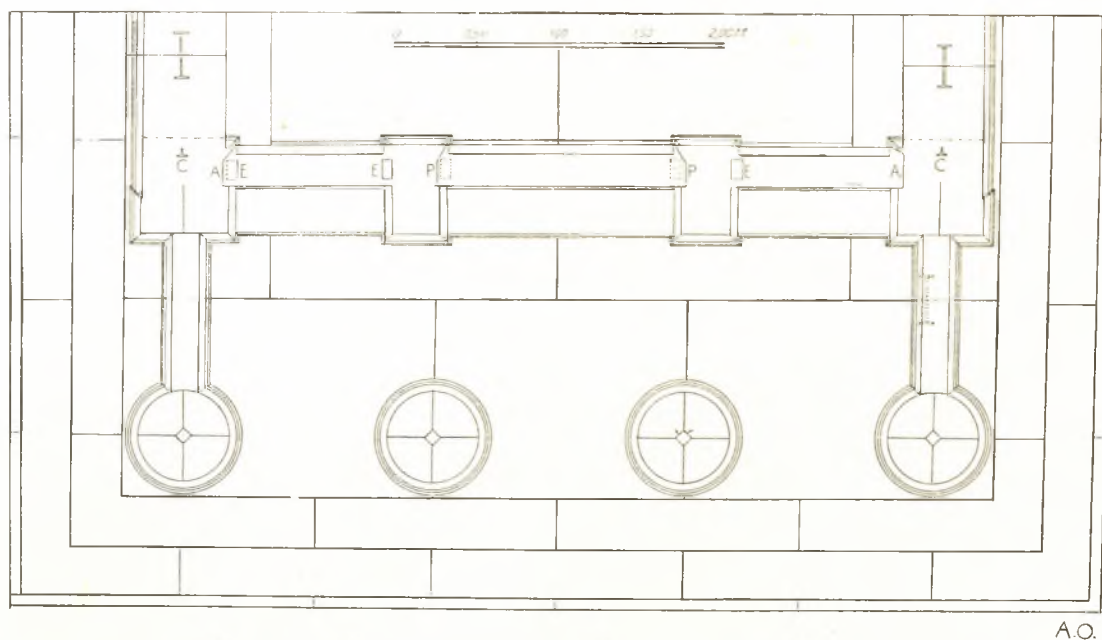
³ ΑΕ 1961, 118 κ.έ.

ζετο καὶ κατὰ τὸν 5^{ον} π. Χ. αἰῶνα δι' οὗ τρόπου προσεκομίζετο πρὸ καὶ μετὰ ταῦτα: διὰ τῆς παναθηναϊκῆς νηός. Ἡ ναῦς αὕτη, συμφώνως πρὸς τὴν ἀρχαίαν φιλολογικὴν μαρτυρίαν, ἐστάθμευε τελικῶς παρὰ τὸ Πύθιον. Ἐκεῖθεν ἤγετο ὁ πέπλος εἰς τὸν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ναὸν τοῦ ξοάνου τῆς πολιούχου θεᾶς: εἰς τὸν ἐπὶ τοῦ πύργου ναόν. Δὲν ἀποκλείεται ἐπομένως ἢ μικρὰ ἐπὶ τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ πύργου κλίμαξ¹ (εἰκ. 24) νὰ ἐχρησίμευε πρὸς παραλαβὴν τοῦ παναθηναϊκοῦ πέπλου. Δυνατὸν δηλαδὴ διὰ τῆς κλίμακος ταύτης νὰ ἐκομίζετο ὁ πέπλος οὗτος εἰς τὸν ἐπὶ τοῦ πύργου ναόν καὶ διὰ μὲν τῆς νοτίου πτέρυγος τῶν Προπυλαίων νὰ ἐγίνετο ἢ εἴσοδος τῶν σφαγίων καὶ τῶν ἄλλων προσφορῶν πρὸς τέλεσιν τῆς προεισαγωγικῆς θυσίας² ἐπὶ τοῦ πρὸ τοῦ ναοῦ τούτου βωμοῦ, διὰ δὲ τοῦ κεντρικοῦ τμήματος τῶν Προπυλαίων νὰ ἐγίνετο ἢ εἴσοδος τῶν σφαγίων, καθὼς καὶ τῶν ἄλλων ἐπίσης προσφορῶν πρὸς τέλεσιν τῆς μεγάλης καὶ κυρίας παναθηναϊκῆς θυσίας, ἐπὶ τοῦ μεγάλου καὶ ἐγγυὸς τοῦ Ἐρεχθίου βωμοῦ.

ΧΡΥΣΟΥΛΑ ΚΑΡΔΑΡΑ

ΠΡΟΣΘΗΚΗ ΕΙΣ ΣΕΛ 193

Ἡ γνώμη, καθ' ἣν τὰ πλάγια θυρώματα τοῦ κλασσικοῦ ἀρχαίου ναοῦ, ἦτοι τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης, ἐκλείοντο διὰ κιγκλιδωμάτων ἐρειδομένων ἐπὶ μαρμα-

Εἰκ. 25. Πρόναος καὶ θυρώματα τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης.

ρίων, δίκην κατωφλίων, βάσεων, διατυπωθεῖσα εἰς ἄρθρον τοῦ παρόντος τόμου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος (ἀνωτ. σ. 193) χρήζει ἀπαραιτήτως τῶν δύο ἀκολουθῶν συμπληρώσεων.

¹ Περὶ τῆς κλίμακος ταύτης ὁ ΤΡΑΥΛΟΣ (Ἡ πολεοδομικὴ ἐξέλιξις τῶν Ἀθηνῶν, 61) πιστεύει, ὅτι αὕτη κατέληγεν ἀμέσως εἰς τὴν ἀνωφερικὴν ὁδὸν τῆς

εἰσόδου τῆς Ἀκροπόλεως ἀνευ ἄλλης τινὸς παρεμβολῆς.

² Βλ. ΑΕ 1961, 140.

1. Ὁ καθηγητὴς Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ¹ ἔχει πρὸ πολλοῦ ἀποδείξει τὴν ἀρχικὴν ὑπαρξιν κιγκλιδώματος ἐφ' ἑκατέρου τῶν δύο θυρωμάτων τοῦ ναοῦ, τούτου, τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης (εἰκ. 25), ἀπορρίψας ὡς ἐσφαλμένην τὴν παλαιότεραν ἀντίληψιν, καθ' ἣν τὰ κιγκλιδώματα ταῦτα ἦσαν μεταγενέστεραι προσθήκαι τοῦ ναοῦ.

2. Ὁ καθηγητὴς Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ² ἐξ ἄλλου ἔχει ἐπίσης ἀποδείξει τὴν ὑπαρξιν καὶ τρίτου κιγκλιδώματος, ἐπὶ τοῦ μεσαίου θυρώματος τοῦ αὐτοῦ, ναοῦ συγχρόνου τῶν δύο ἄλλων, ἐπὶ τῶν πλαγίων θυρωμάτων, κιγκλιδώματων, τὸ μεσαῖον δὲ τοῦτο κιγκλιδώμα, κατὰ βούλησιν κλειόμενον, διὰ λόγους ἀσφαλείας τοῦ ξοάνου πιθανῶς, ἢ ἀνοιγόμενον, πρὸς εἴσοδον μόνης τῆς ἱερείας εἰς τὸν σηκόν, ἠρειδετο ὡσαύτως ἐπὶ μαρμαρίνου κατωφλίου. Διὰ τοῦ κατωφλίου τούτου ἐπετυγχάνετο ἡ ὁμοιόμορφος ἐμφάνισις καὶ τῶν τριῶν κιγκλιδώματων τοῦ ναοῦ, ὡς καὶ ὁ εὐκρινὴς διαχωρισμὸς τῶν δύο κυρίων μερῶν αὐτοῦ, προνάου καὶ σηκοῦ, ἐντὸς τοῦ ὁποῖου ὑπῆρχε τὸ πάνσεπτον ξόانون, χώρου κατ' ἐξοχὴν ἀβάτου καὶ ἀδύτου. Πέραν ἀκριβῶς τοῦ κατωφλίου τούτου ἀνηρτάτο πιθανῶς τὸ παναθηναϊκὸν παραπέτασμα (ἀνωτ. σ. 193), καθὼς περίπου ἀνηρτάτο τὸ καταπέτασμα τοῦ κιβωρίου, πέριξ τῆς ἁγίας τραπέζης τῶν παλαιοχριστιανικῶν ἐκκλησιῶν, ἥτοι τὰ βῆλα, ἅτινα εἰκονίζονται ἐπὶ ψηφιδωτῶν ἢ χειρογράφων, ἀναφέρονται δὲ καὶ ὑπὸ συγγραφέων³.

Δέον νὰ σημειωθῇ παρεπιπτόντως ὅτι ὁ καθηγητὴς Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ⁴ ἔχει ἐπίσης ἀποδείξει, ὅτι ὁ ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης οὐδέποτε μετετράπη εἰς χριστιανικὸν ναόν, ἀντιθέτως πρὸς τὸν Παρθενῶνα, τὸ Ἐρέχθειον καὶ τὴν νοτιοδυτικὴν πτέρυγα τῶν Προπυλαίων. Ἡ διάκρισις αὕτη ἐγένετο, διότι ὁ ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης, ἥτοι ὁ κλασσικὸς ἀρχαῖος ναός, ἐκρίθη ἀκατάλληλος ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν νὰ μετατραπῇ εἰς χριστιανικὸν ναόν, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ καθηγητοῦ ΟΡΛΑΝΔΟΥ πιθανώτατα διότι ἢ ἀπὸ Δυσμῶν εἴσοδος του ἦτο ἀδύνατος ἢ ἔστω δυσχερής, λόγῳ τῆς κατὰ τὸ ἐξώτατον ἄκρον τοῦ πύργου τοποθετήσεως τοῦ ναοῦ. Ἴσως ὁμοίως νὰ ἐγένετο αὕτη καὶ διότι ἐπὶ αἰῶνας ὁ ναὸς οὗτος εἶχε στεγάσει τὸ μόνον ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ξόانون, ἥτοι τὴν ὕλικὴν ἐνσωμάτωσιν τῆς πολιοῦχοι τῶν Ἀθηνῶν θεᾶς Ἀθηνᾶς, ὑπὸ τὸ δάπεδον δὲ αὐτοῦ ἐξ ἄλλου ὑπῆρχεν ἡ ἐσχάρα, ὁ τάφος-βωμὸς δηλαδή, τοῦ ἥρωος-γενάρχου τῆς πόλεως, ἀποτελοῦσα ἐξ ἴσου σοβαρὸν ἐμπόδιον πρὸς καθίδρυσιν κιβωρίου, βωμοῦ δηλαδή χριστιανικοῦ.

XP. K.

¹ Zum Tempel der Athena Nike ἐν AM 40, 1915, 30. Nouvelles observations sur la construction du temple d'Athéna Niké ἐν BCH 71-72, 1947-8, Le sécos, 11 κ.ε.

² Βλ. παραπλεύρως, σημ. 1.

³ Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Ἡ ξυλόστεγος παλαιοχριστιανικὴ βασιλική, Β, 475.

⁴ BCH ἔ.ἀ. 38.